

BlauMachen #1#

Περιεχόμενα

Editorial.....	3
Κρίση, Φετιχισμός, Ταξική σύνθεση (John Holloway).....	8
Μακαλά, υπάρχουν ακόμα κομμουνιστές στις μέρες μας;.....	26
Να γίνουν οι καταλήψεις οδοφράγματα στο χρόνο!.....	31
Το σημείο κατάρρευσης της δημοκρατικής ιδεολογίας (le brise-glace).....	34
Έχουμε κατάληψη, όχι δημοκρατία!.....	51
Σχετικά με την κοινωνική σχέση φύλο και τα όρια του φεμινισμού.....	56

editorial

Το έργο που θα σας περιγράψουμε το γνωρίζετε εσείς όπως και εμείς. Μην ψάχνετε τους ήρωες. Είστε εσείς, όπως είμαστε κι εμείς. Στο μεγάλο θέατρο της ζωής δεν υπάρχουν θεατές. Υπάρχει μέρα και νύχτα, άνθρωποι και πολιτείες και μέσα σε όλα αυτά ένας αδιάκοπος πόλεμος.
Λεόν ντε Ζαμό

Κοιτάμε γύρω μας και βλέπουμε έναν κόσμο πέρα από τον έλεγχό μας. Πλήθη ανθρώπων τρέχουμε να προλάβουμε τη ζωή, πανικόβλητοι, στριμωγμένοι ο ένας δίπλα στον άλλον. Από το ένα λεπτό στο επόμενο, είμαστε αναγκασμένοι να πουλάμε τα ζωντανά κομμάτια του εαυτού μας ένα-ένα και να αγοράζουμε τα νεκρά κομμάτια άλλων. Οι όροι του κάθε-μέρα, οι επιθυμίες μας, θυσιάζονται για να εξασφαλιστεί μια τεμαχισμένη και αλλότρια εκδοχή τους. Το ανθρώπινο δράμα παίρνει τη μορφή ενός πολέμου που διεξάγεται από όλους ενάντια σε όλους.

Πίσω όμως από το θεαματικό πέπλο, εκεί όπου υφαίνεται ουσιαστικά η πλοκή της Ιστορίας, η μάχη αποκαλύπτεται με άλλους όρους. Το σύνολο των πρωταγωνιστών, το κοινωνικό σώμα, σχίζεται από μια δυναμική σύγκρουση. Τη σύγκρουση ανάμεσα στο κεφάλαιο και το προλεταριάτο. Η σύγκρουση αυτή δεν είναι κάτι παγωμένο και αμετάβλητο αλλά κάτι που μέσα στον ιστορικό χρόνο μεταβάλλεται, αλλάζει μορφές, οξύνεται ή αμβλύνεται και συνεχίζει να υπάρχει όσο δεν καταργείται η σχέση κεφάλαιο, δηλαδή όσο η εκμετάλλευση και η αλλοτρίωση, που εμφανίζονται ως καθολικότητα της εμπορευματικής μορφής, διατηρούνται.

*

Ανήκουμε σε μια γενιά προλετάρων που μεγάλωσε κατά τη σύντομη περίοδο της ανόδου και της πτώσης (της καρικατούρας) του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα. Ήμασταν μικροί ακόμα όταν το ανατολικό μπλοκ (του κεφαλαίου) κατέρρευσε. Μαζί του, κατέρρευσε για πολλούς και κάθε ελπίδα για αλλαγή αυτού του κόσμου. Μεγαλώσαμε σε μια εποχή που ο καπιταλισμός (και η δημοκρατία του) επιβεβαίωνε τον εαυτό του ως το μοναδικό θριαμβευτή πάνω στον πλανήτη. Δεν αργήσαμε, όμως, να καταλάβουμε ότι πίσω από τις δημοκρατικές φλυαρίες και τις λαμπερές εικόνες του θεάματος δουλεύουν καλά τα σφαγεία. Ο καπιταλισμός δεν ξεπέρασε το αίμα, τον πόλεμο και τη βρωμιά αυτού του κόσμου και δε μετατράπηκε σ' έναν κόσμο καθαρό και άυλο, σ' έναν αποστειρωμένο κόσμο συμβόλων και σημασιών.

Η χρεοκοπία του λενινισμού και των «κομμουνιστικών» κομμάτων δε συνοδεύτηκε, δυστυχώς, από μια επαναδιαπραγμάτευση της κομμουνιστικής θεωρίας. Αντίθετα, αυτό που βλέπουμε να επικρατεί στους (υποτιθέμενους ή μη) ριζοσπαστικούς κύκλους, πέρα από την αποσπασματική διατήρηση ή αναβίωση παραδοσιακών λενινιστικών αντιλήψεων (όπως είναι ο αντι-ιμπεριαλισμός), είναι μια lifestyle προσπάθεια «εξόδου» από τη ζοφερή καπιταλιστική πραγματικότητα και η στροφή προς την «πολιτική της ταυτότητας». Παράλληλα, η στρατηγική της απορρύθμισης που ακολουθεί το κεφάλαιο, ωθεί τους προλετάρους σε (απομονωμένους και σύντομους) αμυντικούς αγώνες, οι οποίοι στοιχειώνονται από τη σοσιαλδημοκρατική φαντασίωση. Ακόμη κι αυτή η απεγνωσμένη κίνηση είναι ξεπερασμένη, καθώς ό,τι προσπαθεί σήμερα το κεφάλαιο να αποτυπώσει θεσμικά παγιώνεται μέρα με τη μέρα στην προλεταριακή εμπειρία από την ήττα των αγώνων της δεκαετίας του 1970 και έπειτα (στην Ελλάδα η διαδικασία αυτή λαμβάνει χώρα από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και μετά).

Επειδή ασφυκτιούμε, ως υποκείμενα αντιμέτωπα μ' αυτή την αντικειμενική πραγματικότητα, αισθανόμαστε ακόμα πιο επιτακτική την ανάγκη για επανεπεξεργασία των θεωρητικών μας εργαλείων. Το περιοδικό *Blaumachen* αποτελεί μια απόπειρα προς αυτή την κατεύθυνση.

*

Οι σκέψεις που καταθέτουμε παρακάτω γράφονται τη στιγμή που χιλιάδες φοιτητές (και όχι μόνο) βρίσκονται στους δρόμους των περισσότερων μεγάλων πόλεων της χώρας, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία των ανώτερων και ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων τελεί υπό κατάληψη. Ό,τι λέμε, το λέμε μέσα από αυτό το κίνημα και απευθύνεται άμεσα σ' αυτό.

Δεν μπορούμε να καταλάβουμε τίποτα γι' αυτόν τον αγώνα αν πιστεύουμε ότι η κατάθεση του νέου θεσμικού πλαισίου είναι το μοναδικό πρόβλημα για το νεανικό προλεταριάτο που καταλαμβάνει τα πανεπιστήμια, παρατάει το διάβασμα για τις εξετάσεις, κατεβαίνει στο δρόμο και στήνει τις δικές του γιορτές. Αντίθετα, ζούμε μια κοινωνική έκρηξη στην οποία εκφράζεται η συσσωρευμένη οργή, η άρνηση της όλο και περισσότερο εντατικοποιημένης καθημερινότητας στα αμφιθέατρα και στα εργαστήρια, της μιζέριας των απεριόριστα περιορισμένων επιλογών που μας προσφέρει το θέαμα, της υπόσχεσης ενός μέλλοντος που δεν έχει τίποτα άλλο από ακόμη περισσότερη δουλειά, ακόμη περισσότερη ανασφάλεια, ακόμη περισσότερο φόβο. Η τόσο κάθετη και αποφασιστική εναντίωση στο νέο νόμο-πλαίσιο εκφράζει την απάντηση του νεανικού προλεταριάτου στις νεοφιλελεύθερες ιδεοληψίες: **δε φταίμε εμείς που δεν καλύπτονται οι κοινωνικές ανάγκες, δε θα πληρώσουμε εμείς, δε θα τρέχουμε εμείς.** Ωστόσο, αυτή η άρνηση είναι αποσπασματική και (τουλάχιστον μέχρι τώρα) δεν ενοποιείται σε μια ριζοσπαστική κριτική του υπάρχοντος. Αυτό που βλέπουμε μέχρι τώρα να αναδύεται ως κυρίαρχη τάση αυτού του κινήματος, τάση που η αριστερά ενισχύει και ανατροφοδοτεί συνεχώς, είναι η άμυνα στη θεσμική έκφραση της αναδιάρθρωσης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, δηλαδή η κατάφαση σε μια προηγούμενη μορφή ρύθμισης των ταξικών σχέσεων. Αυτό ακριβώς εκφράζουν συνθήματα όπως «Δημόσια Δωρεάν Παιδεία», «Θέλουμε δουλειά και όχι ανεργία», «Το μέλλον ανήκει στον κόσμο της δουλειάς».

Οι νομοθετικές αλλαγές που πετάνε εκτός πανεπιστημίου τους απείθαρχους και «αιώνιους» φοιτητές και οι απολύσεις εργατών και εργατριών από τα εργοστάσια, επειδή «δεν ήταν αρκετά παραγωγικοί¹», είναι κομμάτια της ίδιας αναδιάρθρωσης των σχέσεων εκμετάλλευσης. Ο αγώνας για να μπλοκαριστεί ένας νόμος ή να αποτραπούν μαζικές απολύσεις είναι σημαντικός, αλλά όσο παραμένει στα όρια του «θέλουμε δημόσια (δηλαδή κρατική) παιδεία» ή του «η επιχείρηση είναι κερδοφόρα και δεν πρέπει να κλείσει», δεν καταφέρνει να ξεπεράσει τη λογική που επιβάλλει το κεφάλαιο. Οι αγώνες εμπεριέχουν τη δυνατότητα να προχωρήσουν προς την κατεύθυνση της επιβολής των αναγκών μας. Από τη στιγμή που δεν το καταφέρνουν, κάθε νίκη μας καταλήγει να είναι αφενός μια παροδική βελτίωση των όρων της ζωής μας και αφετέρου μια παρακαταθήκη που πρέπει να ξεπεραστεί στο μέλλον, αφού η εγγενής τάση του κεφαλαίου είναι πάντα να χειροτερεύει αυτούς τους όρους, να εντατικοποιεί την εκμετάλλευσή μας. Άλλωστε, ό,τι ζούμε σήμερα είναι η αποτύπωση στιγμών της ταξικής πάλης του παρελθόντος στο παρόν.

Δε μας ενδιαφέρει εδώ να αντικρούσουμε το ΚΚΕ, τις οργανώσεις της άκρας αριστεράς και τους διάφορους πολύχρωμους σοσιαλιστές, «τα προγράμματα των οποίων απλώς εκσυγχρονίζουν και εκδημοκρατίζουν όλα τα υπαρκτά χαρακτηριστικά του παρόντος κόσμου»². Όντας κομμάτι αυτού του κινήματος, θεωρούμε ότι πρέπει να ξεπεράσουμε την αμυντική θέση στην οποία βρισκόμαστε (με την οποία το πολύ-πολύ θα μπορούσαμε να καταφέρουμε το προσωρινό πάγωμα του νόμου) και, **θέτοντας την ίδια την εργασία σε κριτική, να πραγματοποιήσουμε εκείνο το ποιοτικό άλμα που θα μας κάνει πραγματικά επικίνδυνους. Ας θυμηθούμε ότι εκείνο το Μάη που η τάξη μας τρομοκράτησε πραγματικά το κεφάλαιο, στους τοίχους του Παρισιού ήταν παντού γραμμένα: *Ne travaillez jamais* και *Abolition du travail aliene*³**

¹ Η παραγωγικότητα είναι παραγωγικότητα του κεφαλαίου, δηλαδή μέτρο της κερδοφορίας του κεφαλαίου υπό συγκεκριμένες συνθήκες. Η φράση «δεν είστε παραγωγικοί», ενώ φαινομενικά σημαίνει «δεν καλύπτετε τις κοινωνικές ανάγκες με τη δραστηριότητά σας», είναι στην πραγματικότητα λογοκριμένη η φράση «δεν είστε παραγωγικοί για το κεφάλαιο». Η απάτη αυτή είναι μία από τις πολλές και εξυπηρετεί την ιδεολογική ταύτιση του κεφαλαίου με την κοινωνία.

² Ζιλ Ντωβέ, *Έκλειψη και Επανεμφάνιση του Κομμουνιστικού Κινήματος*, εκδόσεις Κόκκινο Νήμα, 2001.

³ «Μη δουλεύετε ποτέ» και «Κατάργηση της αλλοτριωμένης εργασίας»

Ως μια μικρή συνεισφορά προς αυτή την κατεύθυνση, δημοσιεύουμε το κείμενο του Τζον Χόλογουεϊ, «**Κρίση, Φετιχισμός, Ταξική Σύνθεση**», το οποίο εντάσσεται στην προσπάθεια επεξεργασίας μιας ριζοσπαστικής μεθόδου ανάγνωσης της πραγματικότητας, καθώς και το δικό μας κείμενο «**Μα καλά, υπάρχουν ακόμη κομμουνιστές στις μέρες μας**», όπου συνοπτικά εξηγούμε τι σημαίνει για μας προλεταριάτο και κομμουνισμός.

*

Η άλλη όψη του νομίσματος της κατάφασης στην εργασία είναι η προσκόλληση στη δημοκρατία, η οποία θεωρείται ο ιδανικός τρόπος οργάνωσης. Έτσι, οποιαδήποτε πρόταση ή πρακτική τείνει να ξεπεράσει τα όρια των διάφορων ειδικών της πολιτικής, καταγγέλλεται ως αντιδημοκρατική. Αυτή η κατάσταση προσπαθεί να κρατήσει τη συζήτηση που αναπτύσσεται εντός του κινήματος στο επίπεδο της οργάνωσης και της διαδικασίας με την οποία λαμβάνονται οι αποφάσεις, αποφεύγοντας να θέσει το θεμελιώδες ερώτημα του **τί** είναι αυτό που οργανώνουμε. Η δημοκρατία λειτουργεί ως βασικός τρόπος αποτροπής των αυτόνομων πρωτοβουλιών των αγωνιζόμενων. Ένα κίνημα που είναι πραγματικά δυνατό δεν έχει να φοβηθεί τις μειοψηφίες που δήθεν μπορεί να δράσουν «προβοκατόρικα». Αν οι πρακτικές αυτών των μειοψηφιών είναι προς όφελος του κινήματος, προς την κατεύθυνση της ριζοσπαστικοποίησης του, τότε θα καρποφορήσουν και θα διαχυθούν. Αν είναι εναντίον του, θα χαθούν. Όμως, η έλλειψη κριτικής της πολιτικής (και άρα της δημοκρατίας) είναι βασικός λόγος που ωθεί τους αγωνιζόμενους στο να μην ξεπερνάνε την πεπατημένη. Ακριβώς αυτή η έλλειψη είναι που διατηρεί το διαχωρισμό ανάμεσα στους «γνώστες των πραγμάτων» και σε αυτούς που ακολουθούν.

Οι δημοκράτες αντιτείνουν πως όλα τα προβλήματα πηγάζουν από το ότι η υπαρκτή δημοκρατία είναι «αστική» και προτείνουν μια «πραγματική» δημοκρατία⁴, όπου οι αποφάσεις θα λαμβάνονται από όλους σε γενικές συνελεύσεις. Ωστόσο, η διαχείριση της ζωής μας από διευθυντικά στελέχη ή γραφειοκράτες είναι μόνο μία όψη της απαλλοτρίωσής μας. **Το μονοπώλιο της λήψης αποφάσεων από ένα προνομιούχο στρώμα στελεχών ή πολιτικών δεν είναι η αιτία αλλά το αποτέλεσμα της ύπαρξης του κεφαλαίου, της μισθωτής εργασίας και της εμπορευματικής ανταλλαγής.**

Αναπαράγοντας τον κόσμο του διαχωρισμού, αυτοί οι γνήσιοι δημοκράτες ανάγουν τη στιγμή της λήψης αποφάσεων στη σημαντικότερη στιγμή της ανθρώπινης δραστηριότητας. Τρέφουν το δημοκρατικό όνειρο της πραγματοποίησης των ιδανικών της ελευθερίας και της ισότητας, χωρίς τη νόθευση της ταξικής σύγκρουσης και της βίας του κράτους, δηλαδή επιθυμούν έναν καπιταλισμό με ανθρώπινο πρόσωπο. Πρόκειται για μια ανοησία, γιατί η ανταλλακτική αξία -ή το χρηματικό σύστημα- **είναι** το σύστημα της ισότητας και της ελευθερίας και οι διαταραχές του, που τόσο πληγώνουν τα δημοκρατικά ιδανικά, είναι εγγενείς σ' αυτό το σύστημα που αντικρίζει μόνο άτομα (με τα ιδιαίτερα συμφέροντα τους) και εμπορεύματα/υπηρεσίες (που ικανοποιούν αυτά τα συμφέροντα). Αυτό το δημοκρατικό όνειρο δεν κατανοεί την απόσταση ανάμεσα «στην πραγματική και την ιδεατή μορφή της αστικής κοινωνίας, και άρα θέλει να αναλάβει το περιττό έργο να πραγματώσει ξανά την ίδια την ιδεατή έκφραση - που δεν είναι, πραγματικά, παρά το είδωλο της πραγματικότητας»⁵.

Στο πλαίσιο της κριτικής στη δημοκρατία ως πολιτικής μορφής του κεφαλαίου, δημοσιεύουμε «**Το σημείο κατάρρευσης της δημοκρατικής ιδεολογίας**», μεταφρασμένο από το γαλλικό κομμουνιστικό περιοδικό *Le-Brise Glace*.

⁴ Λίγη σημασία έχει το αν αυτή η «πραγματική» δημοκρατία ονομάζεται «άμεση», «περιεκτική», «συμμετοχική», «εργατική» ή κοινωνική και ατομική αυτονομία, αφού όλα τα ονόματα αναφέρονται στο ίδιο πράγμα, στην καθολικοποίηση της δημοκρατίας στο κοινωνικό πεδίο.

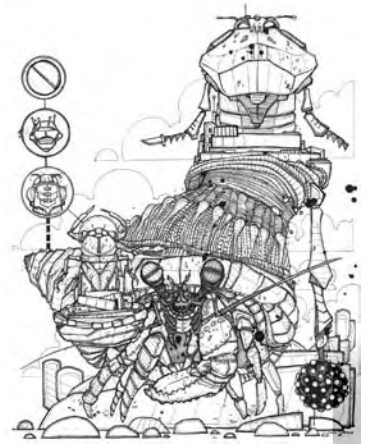
⁵ Καρλ Μαρξ (1857), *Grundrisse*, Τόμος Β', εκδόσεις Στοχαστής.

*

Στο παρόν τεύχος, αναδημοσιεύουμε επίσης δύο κείμενα που μοιράσαμε στις πορείες ενάντια στο νόμο-πλαίσιο που πραγματοποιήθηκαν σε Θεσσαλονίκη και Αθήνα τον Ιούνιο του 2006. Το κείμενο «**Έχουμε κατάληψη, όχι δημοκρατία**» γράφτηκε σχεδόν ταυτόχρονα με το ξεκίνημα του κινήματος και στόχευε στην κριτική των συγκεκριμένων αδυναμιών που τότε διαπισώναμε. Το «**Να γίνουν οι καταλήψεις οδοφράγματα στο χρόνο**» γράφτηκε όταν το κίνημα είχε πάρει μαζικό χαρακτήρα. Σκοπός του ήταν αφενός να θέσει σε κριτική τη στάση των αριστερών παρατάξεων και οργανώσεων και τη θρησκευτική προσκόλληση τους στην εργασία. Ταυτόχρονα, θέτει το ζήτημα του κοινωνικού μισθού, συνεισφέροντας στην κατεύθυνση του ξεπεράσματος των αιτημάτων για αύξηση της κρατικής χρηματοδότησης των πανεπιστημίων και προτείνοντας την αποσύνδεση της ικανοποίησης των αναγκών μας από τον εκβιασμό της εργασίας. Τα κείμενα αυτά γράφτηκαν και μοιράστηκαν σε συνεργασία με άλλους συντρόφους, γι' αυτό το λόγο φέρουν διαφορετικές υπογραφές.

*

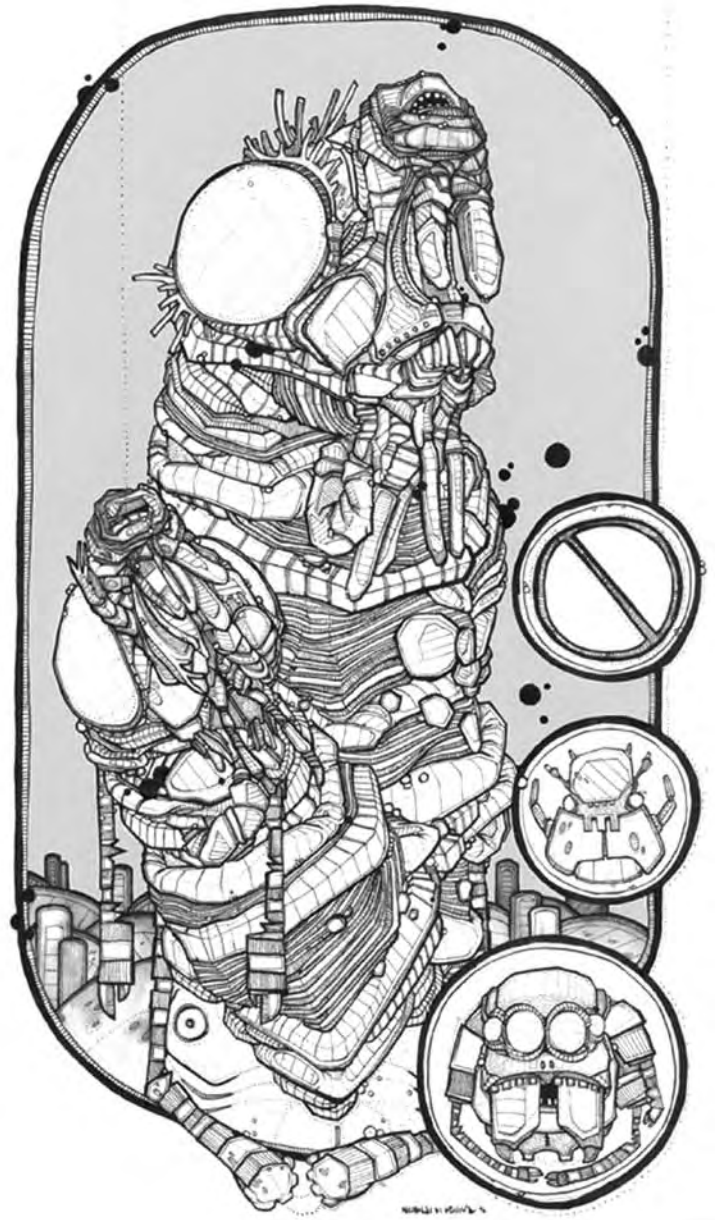
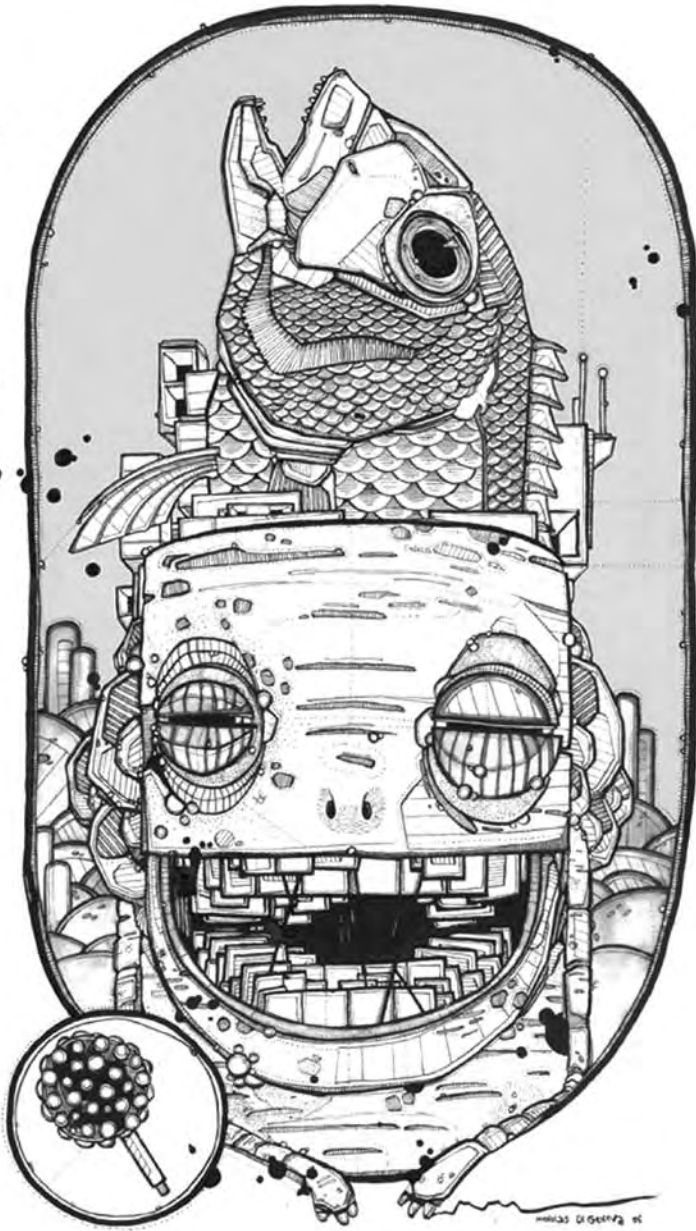
Τέλος το κείμενο «**Σχετικά με το κοινωνικό φύλο και τα όρια του φεμινισμού**», στοχεύει στην κριτική μιας όψης της «πολιτικής της ταυτότητας» που έχει γίνει πολύ της μόδας σε διάφορους ριζοσπαστικούς (ή μη) κύκλους. Θεωρώντας πως η υποτίμηση και καταπίεση των γυναικών αποτελεί βασικό διαχωρισμό ανάμεσα στους προλετάριους και όχι το αποτέλεσμα μιας διιστορικής πατριαρχικής δομής, θέλουμε να συνεισφέρουμε στην κριτική αυτού του διαχωρισμού -που τόσο πολύ βολεύει το κεφάλαιο- από μια κομμουνιστική σκοπιά.

Ευχαριστούμε τον Ορέστη, το Γιώργο, την Κατερίνα, το Γιάννη και όσες και όσους με τον τρόπο τους βοήθησαν στο να εκδοθεί αυτό το τεύχος. Όλα τα κείμενα μπορούν να χρησιμοποιηθούν ελεύθερα και χωρίς την ένδειξη της προέλευσής τους. Δεν υπάρχει copyright. Οποιαδήποτε κερδοσκοπική χρήση τους ή παραποίησης τους θα μας βρει ενάντιους.

Blaumachen
Θεσσαλονίκη, καλοκαίρι του 2006

www.blaumachen.gr

John Holloway

Κρίση, Φετιχισμός, Ταξική Σύνθεση.

Πρόλογος της ελληνικής έκδοσης

Το κείμενο του Τζον Χόλογουεϊ *Κρίση, φετιχισμός, ταξική σύνθεση* εκδόθηκε το 1992, σε μια εποχή που ο νεοφιλελευθερισμός θριάμβευε. Η γραφειοκρατική φράξια του κεφαλαίου παρέπαιε, μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, οι ιδεολογικές κορώνες της φιλελεύθερης φράξιας περί «τέλους της ιστορίας» ήταν στην ημερήσια διάταξη και, κυρίως, οι ταξικοί αγώνες σε διεθνές επίπεδο βρισκόνταν σε ύφεση. Το ενδιαφέρον είναι ότι, βρισκόμενος ανάμεσα στις συμπληγάδες της ιστορικά κληρονομημένης αποτυχίας του ορθόδοξου μαρξισμού των «κομμουνιστικών» και σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων από τη μια και της ιδεολογικής αντεπίθεσης του κεφαλαίου από την άλλη, ο Τζον Χόλογουεϊ επέλεξε να επιτεθεί στις διάφορες εκφάνσεις του σοσιαλδημοκρατικού μαρξισμού και όχι στα νεο-καπιταλιστικά ιδεολογήματα. Μια επιλογή καθόλου τυχαία αν αναλογιστούμε πόση σημασία δίνεται στο κείμενο αυτό στην **υποκειμενική δυνατότητα του προλεταριάτου**. Άλλωστε, η ιστορία μας προσφέρει τη γνώση ότι πάντα τα κοινωνικά κινήματα άρχισαν να χτυπιούνται από τα μέσα, τα όρια των επιτυχιών τους ήταν **δικά τους όρια** και οι αποτυχίες τους οφείλονταν σ' αυτά τα ίδια και όχι στην «κρατική καταστολή». Μ' αυτό δεν εννοούμε ότι οι ιστορικά διαμορφωμένες (από τα κοινωνικά κινήματα του παρελθόντος άλλωστε) αντικειμενικές συνθήκες δεν παίζουν ρόλο στη δυναμική της ταξικής πάλης σε συγκεκριμένες ιστορικές στιγμές, αλλά δίνουμε έμφαση στο ότι μεγαλύτερη αξία έχει να γίνεται κριτική των ιδεών που κυκλοφορούν στους ριζοσπαστικούς χώρους, παρά στην ανάδειξη της σαθρότητας των αστικών ιδεολογικών εργαλείων. Στο κείμενο, άλλοτε με αναλυτικό και άλλοτε με γλαφυρό τρόπο, παρουσιάζεται το επαναστατικό κριτικό έργο του Καρλ Μαρξ και τονίζεται ότι το σημαντικό δεν είναι να γνωρίζει κανείς απλώς τί έγραψε ο Μαρξ, αλλά να χρησιμοποιείται το έργο του ως όπλο ενάντια στο κεφάλαιο και όχι ως εργαλείο κατασκευής μιας εναλλακτικής πολιτικής πρότασης εντός του κεφαλαίου. Για το Χόλογουεϊ, το γεγονός ότι ο Μαρξ κατανόησε τη σχέση κεφάλαιο και την αντίστοιχη της κοινωνία δε σημαίνει ότι ο αναγνώστης του *Κεφαλαίου* δικαιούται να μείνει ένας θαυμαστής αυτής της διαύγειας. Πόσο μάλλον να αντιστρέψει το έργο του Μαρξ και από κριτική να το μετατρέψει σε ευαγγέλιο της μιας ή της άλλης (αριστερής ή ...ακόμη πιο αριστερής) πολιτικής έκφρασης του κεφαλαίου. Κάθε χρήση του μαρξικού έργου ως πολιτική οικονομία ή φιλοσοφία ή πολιτική επιστήμη ανήκει στο πλαίσιο της αναπαραγωγής του λόγου του ίδιου του κεφαλαίου. Για να δείξει τα παραπάνω, ο συγγραφέας χρησιμοποιεί δύο πολύ σημαντικά διανοητικά βήματα του Μαρξ. Αφενός, την ιδέα ότι ο καπιταλισμός αποτελεί **ειδική ιστορική μορφή** της εξέλιξης των ταξικών σχέσεων και αφετέρου, τη θέση ότι πρόκειται για **μεταβατική ιστορική μορφή**. Κάθε κρίση αποτελεί ένα ρήγμα στη συνεχή διαδικασία μετασχηματισμού του: μια ευκαιρία να γίνει πραγματικότητα η κομμουνιστική κοινωνία.

Ο Τζον Χόλογουεϊ γεννήθηκε το 1947 στο Δουβλίνο. Σήμερα ζει στην Puebla του Μεξικό. Από το 1993 είναι καθηγητής πολιτικών επιστημών στο Ινστιτούτο Κοινωνικών Επιστημών του Αυτόνομου Πανεπιστημίου της Puebla. Η επιρροή του από το κίνημα των Ζαπατίστας τον οδήγησε τα τελευταία χρόνια να εγκαταλείψει την κομμουνιστική κριτική του σύγχρονου κόσμου αντικαθιστώντας την από έναν ακαθόριστο ανθρωπισμό, πράγμα που φαίνεται στα τελευταία του έργα *Ας αλλάξουμε τον κόσμο, χωρίς να καταλάβουμε την εξουσία και Zapatista! Reinventing revolution in Mexico.*

Ο κόσμος μεταβάλλεται ραγδαία. Συχνά, η μεταβολή αυτή αποτελεί θέμα διαμάχης. Υπάρχουν αυτοί που αντιτίθενται στην αλλαγή και παρουσιάζονται συνήθως ως παράλογοι, ως ανόητο εμπόδιο μπροστά στο αναπόφευκτο. Σα να ανεμίζουν τις σημαίες των αγώνων μιας εποχής που ανήκει οριστικά στο παρελθόν. Οι τάσεις της κοινωνικής εξέλιξης παρουσιάζονται ως αναπόφευκτες.

Τα παραπάνω ακούγονται συχνά τα τελευταία χρόνια, όχι μόνο από τη δεξιά αλλά και από την αριστερά. Υποστηρίζεται ευρέως ότι ο καπιταλισμός εισέρχεται σε ένα καινούριο στάδιο, που αποκαλείται νεο- ή μετα-φορντισμός, και οι σοσιαλιστές πρέπει να προσαρμοστούν σε αυτή τη νέα πραγματικότητα και να στοχαστούν ξανά πάνω στο νόημα του σοσιαλισμού.

Είναι όμως αλήθεια ότι ο καπιταλισμός εισέρχεται σε μια καινούρια φάση; Και αν όντως συμβαίνει αυτό, πως έφτασε σ' αυτή; Είναι απλά η αντικατάσταση μιας παλιότερης φάσης από μια νέα; Είναι μια αναπόδραστη τάση; Αν δεν είναι έτσι τα πράγματα, ποια είναι η φύση αυτής της μετάβασης; Το ερώτημα είναι σημαντικό από θεωρητική και πολιτική σκοπιά.

Η χρήση της έννοιας «φάση» του καπιταλισμού υποδηλώνει ότι υπάρχει ένα ποιοτικό σημείο καμψής, ένα ρήγμα στη συνηθισμένη διαδικασία αλλαγής. Η κοινωνική αλλαγή, που είναι πάντα παρούσα, σ' αυτή την περίπτωση είναι τέτοιας έντασης που το αποτέλεσμα της είναι μια ποιοτικά διαφορετική κατάσταση από την προηγούμενη.

Κρίση

Η κρίση είναι ένα ποιοτικό σημείο καμψής, ένα ρήγμα στη συνηθισμένη διαδικασία αλλαγής. Ο όρος «κρίση» προέρχεται από την ιατρική. Στα ελληνικά η αρχική σημασία του όρου αναφέρεται σε ένα σημείο καμψής μιας ασθένειας όπου «είναι αβέβαιη η έκβαση: θάνατος ή ανάρρωση» (Rader 1979, αναφέρεται στον O' Connor 1987). Η κρίση απαντάται σε μια νόσο «όταν η νόσος αυξάνει σε ένταση, φεύγει, μετατρέπεται σε μια άλλη ή λήγει» (Stern 1970, αναφέρεται στον O' Connor 1987). Από ιατρική σκοπιά λοιπόν, η κρίση δεν είναι αναγκαστικά κάτι κακό. Αναφέρεται μάλλον στην ανομοιογένεια της πορείας μιας ασθένειας, στην κατά διαστήματα διακοπή μιας σχετικά σταθερής κατάστασης, σε στιγμές έντασης, εξέλιξης προς το καλύτερο ή το χειρότερο. Σε στιγμές στις οποίες ένας τρόπος εξέλιξης διακόπτεται και ένας άλλος (πιθανόν) εγκαθιδρύεται: στιγμές αγωνίας και στιγμές ελπίδας.

Όταν χρησιμοποιείται η έννοια της κρίσης στην ανάλυση της κοινωνικής και ιστορικής εξέλιξης, δεν αναφέρεται απλά σε «δύσκολους καιρούς» αλλά σε σημεία καμψής. Εφιστάται η προσοχή στις ασυνέχειες τις ιστορίας, στις διακοπές της εξέλιξης, στις ρήξεις, στις διακυμάνσεις της έντασης του χρόνου. Η χρήση της έννοιας της κρίσης προϋποθέτει την αντίληψη ότι η ιστορία δεν είναι γραμμική και προβλέψιμη, αλλά γεμάτη αλλαγές κατεύθυνσης και περιόδους έντονης μεταβολής.

Αν η ιστορία δεν είναι μια γραμμική και ομαλή διαδικασία εξέλιξης, έπεται πως η έννοια της κρίσης θα πρέπει να βρίσκεται στον πυρήνα κάθε θεωρίας κοινωνικού μετασχηματισμού. Όπως το θέτει ο O' Connor (1979), «η ιδέα της κρίσης βρίσκεται στην καρδιά όλων των σοβαρών συζητήσεων για το σύγχρονο κόσμο».

Οι περίοδοι έντονης κοινωνικής μεταβολής μπορούν να ιδωθούν υπό δυο διαφορετικές οπτικές γωνίες:

- Ως περίοδοι κοινωνικής αναδιάρθρωσης, όπου οι καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις αναδιοργανώνονται και εγκαθιδρύονται σε μια καινούρια βάση

- Ή ως περίοδοι ρήξης και εν δυνάμει κατάρρευσης, όπου ο καπιταλισμός προσκρούει στα όρια του.

Όπως υπονοεί η προαναφερθείσα ιατρική αναλογία, ο ασθενής μπορεί να ανακάμψει μπορεί και όχι. Εξαρτάται λοιπόν από τη σκοπιά που αντιμετωπίζεται η κρίση: Ο γιατρός εξετάζει την κρίση από τη σκοπιά της δυνατότητας ανάκαμψης, ο νεκροθάφτης εξετάζει την κρίση με κάτι...διαφορετικό στο μυαλό του. Η κρίση του καπιταλισμού έχει ιδιαίτερη σημασία για τους εν δυνάμει νεκροθάφτες του. Για τον ουδέτερο παρατηρητή,

η κρίση είναι περίοδος έντονης αλλαγής που μπορεί να οδηγήσει στη μια ή στην άλλη κατάσταση. Για εκείνον όμως που θέλει ένα ριζικά διαφορετικό μέλλον, αυτό που τραβά την προσοχή είναι το στοιχείο της ρήξης.

Αν η έννοια της κρίσης είναι σημαντική για κάθε θεωρία κοινωνικής αλλαγής, τότε είναι απόλυτα κρίσιμη για κάθε θεωρία που εξετάζει τον καπιταλισμό υπό το πρίσμα του ριζοσπαστικού μετασχηματισμού του. Το γεγονός αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τη μαρξιστική παράδοση. Αυτό που κάνει το μαρξισμό να ξεχωρίζει από άλλες μορφές ριζοσπαστικής σκέψης είναι η ιδέα ότι η κατανόηση του καπιταλισμού δε δείχνει μόνο την *επιθυμία* ή την *αναγκαιότητα* για μια διαφορετική μορφή κοινωνικής οργάνωσης αλλά επίσης και τη *δυνατότητα* του να πραγματοποιηθεί κάτι τέτοιο. Ο ριζοσπαστικός μετασχηματισμός της κοινωνίας είναι δυνατός εξαιτίας της εγγενούς αστάθειας του καπιταλισμού. Αυτή η αστάθεια εκφράζεται μέσω περιοδικών κρίσεων στις οποίες ο καπιταλισμός έρχεται αντιμέτωπος με τη θνητότητά του. Η έννοια της κρίσης βρίσκεται στον πυρήνα του μαρξισμού. Δε θα ήταν υπερβολή αν λέγαμε ότι ο μαρξισμός είναι μια θεωρία της κρίσης, μια θεωρία της δομικής κοινωνικής αστάθειας. Εκεί όπου οι άλλες ριζοσπαστικές παραδόσεις εστιάζουν στην καταπιεστική φύση της καπιταλιστικής κοινωνίας, το διακριτικό χαρακτηριστικό του μαρξισμού είναι ότι δεν είναι μόνο μια θεωρία της καταπίεσης αλλά επίσης, και πάνω από όλα, μια θεωρία της κοινωνικής αστάθειας.

Αν ο μαρξισμός είναι θεωρία της κρίσης, τότε είναι ανοιχτή θεωρία. Ο ίδιος ο Μαρξ δεν επεξεργάστηκε πλήρως μια θεωρία της κρίσης και οι διαμάχες πάνω σ' αυτό το ζήτημα συνεχίζονται από το τότε που εκδόθηκε *Το Κεφάλαιο*. Εντός της μαρξιστικής παράδοσης υπάρχουν σημαντικές διαφορές σχετικά με τη θεωρία της κρίσης (θεωρία δυσαναλογίας, θεωρία υποκατανάλωσης, θεωρία υπερσυσσώρευσης κτλ). Αυτές οι διαμάχες συχνά εμφανίζεται ότι διεξάγονται σε τεχνικό, οικονομικό επίπεδο: αυτό, όμως, που βρίσκεται στην ουσία κάθε συζήτησης περί κρίσης είναι η κατανόηση της καπιταλιστικής αστάθειας και η δυνατότητα μετάβασης σε ένα ριζικά διαφορετικό τύπο κοινωνίας. Η θεωρία της κρίσης δεν μπορεί να διαχωριστεί από την κατανόηση της καπιταλιστικής κοινωνίας και αυτού που την κάνει να αλλάζει.

Η Έννοια του Κοινωνικού Μετασχηματισμού στο Μαρξ

Ο καπιταλισμός είναι ασταθής γιατί είναι μια ανταγωνιστική κοινωνία. Ο κοινωνικός ανταγωνισμός είναι η πηγή των κοινωνικών μετασχηματισμών. Όπως το έθεσε ο Μαρξ στη διάσημη εισαγωγική φράση του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* «*Η ιστορία όλων των μέχρι τώρα κοινωνιών, είναι η ιστορία της πάλης των τάξεων*».

Στη μαρξιστική παράδοση, όμως, υπάρχουν διαφορετικοί τρόποι αντίληψης του κοινωνικού μετασχηματισμού. Μερικές φορές η διάκριση ανάμεσα στον πρώιμο και τον ώριμο Μαρξ παρέχει τους όρους με τους οποίους αυτοί οι διαφορετικοί τρόποι αντίληψης παρουσιάζονται. Σύμφωνα μ' αυτή την προσέγγιση, ο νεαρός Μαρξ τόνισε τον αγώνα και την υποκειμενική δράση ως πηγή της ιστορικής αλλαγής, ενώ ο ώριμος Μαρξ, ο Μαρξ του *Κεφαλαίου*, ανέλυσε την κοινωνική εξέλιξη με όρους «αντικειμενικών νόμων της καπιταλιστικής ανάπτυξης». Πρόσφατα, αυτή η διάκριση έγινε πιο ξεκάθαρη από τον Άλτουσερ και τη δομική σχολή του μαρξισμού, αλλά (εμφανώς ή όχι) ο διαχωρισμός του αγώνα από τους νόμους της καπιταλιστικής ανάπτυξης είναι ευρέως διαδεδομένος εντός της μαρξιστικής παράδοσης. Πολύ συχνά, η σημασία της ταξικής πάλης αναγνωρίζεται, αλλά αυτή αντιμετωπίζεται ως επικουρικό στοιχείο των νόμων της καπιταλιστικής ανάπτυξης ή σα να λαμβάνει χώρα εντός του πλαισίου των νόμων αυτών.

Το κείμενο που για καιρό θεωρήθηκε ως η κλασική έκθεση της μαρξικής θεωρίας είναι το απόσπασμα από τον πρόλογο της *Συμβολής στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* (1859) όπου ο Μαρξ παρουσιάζει τα συμπεράσματα των πρώιμων μελετών του:

«*Το γενικό συμπέρασμα στο οποίο κατέληξα και το οποίο, από τη στιγμή που κατακτήθηκε, έγινε η καθοδηγούσα αρχή των ερευνών μου μπορεί να συνοψιστεί ως εξής. Στην κοινωνική παραγωγή της ύπαρξής τους, οι άνθρωποι αναπόφευκτα εισέρχονται σε συγκεκριμένες σχέσεις,*

οι οποίες είναι ανεξάρτητες της θέλησής τους, δηλαδή σε σχέσεις παραγωγής οι οποίες αντιστοιχούν σε ένα ορισμένο στάδιο ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων. Η ολότητα αυτών των σχέσεων παραγωγής αποτελεί την οικονομική δομή της κοινωνίας, την πραγματική βάση, πάνω στην οποία εγείρεται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και στην οποία αντιστοιχούν συγκεκριμένες μορφές κοινωνικής συνείδησης. Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει την γενική διαδικασία της κοινωνικής, πολιτικής και διανοητικής ζωής. Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων αυτή που καθορίζει την ύπαρξή τους, αλλά η κοινωνική τους ύπαρξη καθορίζει την συνείδηση τους. Σε ένα συγκεκριμένο στάδιο της ανάπτυξής τους, οι υλικές παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας έρχονται σε σύγκρουση με τις υπάρχουσες σχέσεις παραγωγής ή -αυτό είναι η έκφραση του ίδιου πράγματος με νομικούς όρους- με τις σχέσεις ιδιοκτησίας μέσα στο πλαίσιο των οποίων λειτουργούσαν μέχρι τότε. Από μορφές ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων αυτές οι σχέσεις μετατρέπονται σε τροχοπέδες. Τότε ξεκινά μια εποχή κοινωνικής επανάστασης. Οι μεταβολές στην οικονομική βάση οδηγούν αργά ή γρήγορα στον μετασχηματισμό ολόκληρου του πελώριου εποικοδομήματος».

(*Contribution to the Critique of Political Economy* - London, 1971)

Τα τελευταία χρόνια αυτός ο Πρόλογος έχει τεθεί πολλές φορές σε κριτική, ως μέρος συνήθως της γενικότερης κριτικής που ασκήθηκε στην «ορθοδοξία» του Κομμουνιστικού Κόμματος και των αλλαγών του διεθνούς κινήματος των Κομμουνιστικών Κομμάτων από το 1960 και έπειτα. Συνήθως, η κριτική αυτή τονίζει τη «σχετική αυτονομία» του εποικοδομήματος, λέγοντας πως το οικονομικό στοιχείο είναι καθοριστικό μόνο «σε τελευταία ανάλυση». Έτσι αφήνεται μεγαλύτερο περιθώριο για την επίτευξη της κοινωνικής αλλαγής μέσω της πολιτικής, ιδεολογικής ή νομικής σφαίρας από εκείνο που φαίνεται να αφήνει ο Πρόλογος του 1859.

Αυτή η κριτική εμφανίζεται ως ριζοσπαστική ρήξη με τον οικονομικό ντετερμινισμό του κειμένου του Μαρξ. Γίνεται όμως φανερό ότι αναπαράγει το ίδιο αντιληπτικό πλαίσιο με αυτό του Προλόγου του 1859. Η κοινωνία εξακολουθεί να αναλύεται με όρους δομών: οικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών, με μόνη διαφορά την αυτονομία που αποδίδεται σε κάθε μια από αυτές.

Υπάρχει μια πολύ πιο θεμελιακή κριτική στον Πρόλογο του 1859 -που μπορεί πολύ περισσότερο να ασκηθεί σε πολλούς από τους κριτικούς του Προλόγου. Το προβληματικό στη διατύπωση του Μαρξ δε συνίσταται στη σχέση ανάμεσα στις διαφορετικές δομές, αλλά στην απουσία του ανταγωνισμού στο μοντέλο βάση-εποικοδόμημα. Η μόνη σύγκρουση που αναφέρεται στο απόσπασμα είναι αυτή ανάμεσα στις υλικές παραγωγικές δυνάμεις και στις υπάρχουσες παραγωγικές σχέσεις - μια σύγκρουση η οποία, αν κρίνουμε από το συγκεκριμένο απόσπασμα, εξελίσσεται ανεξάρτητα από την ανθρώπινη βούληση. Η τροποποίηση της διατύπωσης του Μαρξ, μιλώντας για «σχετική αυτονομία» του εποικοδομήματος, δεν αλλάζει στην πραγματικότητα και πολλά: το ίδιο άδειο από ζωή μοντέλο αναπαράγεται σε ένα διαφορετικό σχήμα.

Ο Πρόλογος του 1859 μπορεί να αντιπαραβληθεί με ένα άλλο απόσπασμα από το Μαρξ, στο οποίο επίσης δίνεται έμφαση στην κεντρικότητα της παραγωγής αλλά με έναν πολύ διαφορετικό τρόπο:

«Η συγκεκριμένη οικονομική μορφή με την οποία αντλείται απλήρωτη υπερεργασία από τους άμεσους παραγωγούς, καθορίζει τη σχέση κυριαρχίας και υποδούλωσης, καθώς αναδύεται από την ίδια την παραγωγή και που με τη σειρά της, επιδρά πάνω της ως καθοριστικό στοιχείο. Πάνω σε αυτή όμως, θεμελιώνεται ολόκληρη η διαμόρφωση της οικονομικής κοινότητας η οποία προκύπτει από τις ίδιες τις παραγωγικές σχέσεις ταυτόχρονα με την συγκεκριμένη πολιτική μορφή της».

(Το Κεφάλαιο, Τόμος III)

Και εδώ, όπως και στο απόσπασμα του Προλόγου, το κλειδί είναι η παραγωγή, η οποία όμως εδώ δεν παρουσιάζεται σαν οικονομική βάση αλλά σαν αδιάκοπος ανταγωνισμός. Κάθε ταξική κοινωνία έχει στον πυρήνα της μια ανταγωνιστική σχέση, μια σχέση

σύγκρουσης: την άντληση υπερεργασίας από τους άμεσους παραγωγούς. Η σύγκρουση δεν παύει ποτέ αν η κυρίαρχη τάξη σταματήσει να αντλεί τότε η κοινωνία καταρρέει. Η μορφή που λαμβάνει αυτός ο διαρκής ανταγωνισμός είναι το κλειδί της κατανόησης κάθε ταξικής κοινωνίας.

Το παραπάνω απόσπασμα από το *Κεφάλαιο* μας δίνει ένα σημείο εκκίνησης πολύ διαφορετικό από εκείνο που παρέχεται από τις συνήθειες ερμηνείες του *Προλόγου* του 1859. Ο τελευταίος μας αφήνει αβοήθητους, απλά αντικείμενα της ιστορικής αλλαγής, καθώς η σύγκρουση μεταξύ των παραγωγικών δυνάμεων και των παραγωγικών σχέσεων μαίνεται ψηλά πάνω από τα κεφάλια μας. Το παραπάνω απόσπασμα μας τοποθετεί στο κέντρο της ανάλυσης, ως μέρος του αδιάκοπου ταξικού ανταγωνισμού από τον οποίο δεν υπάρχει διέξοδος, γιατί όλοι σχετιζόμαστε με κάποιο τρόπο με την αναπαραγωγή της κοινωνίας και την άντληση υπερεργασίας από την οποία αυτή εξαρτάται.

Μορφή και Φετιχισμός

Έτσι λοιπόν, η ταξική πάλη δεν είναι λιγότερο σημαντική για το Μαρξ του *Κεφαλαίου* από το Μαρξ που, σχεδόν είκοσι χρόνια νωρίτερα, έγραφε το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*. Αυτό που μπορούμε να δούμε είναι η μετατόπιση της προσοχής του Μαρξ από την ταξική πάλη γενικά στη συγκεκριμένη μορφή που αυτή λαμβάνει στην καπιταλιστική κοινωνία και όχι η μετατόπιση από την ταξική πάλη στους «νόμους της καπιταλιστικής ανάπτυξης». Η σημασία του *Κεφαλαίου* δεν έγκειται στο γεγονός ότι πρόκειται για μια μελέτη της οικονομικής βάσης ή των «αντικειμενικών νόμων της καπιταλιστικής ανάπτυξης», αλλά στο γεγονός ότι είναι μια ανάλυση της (ταξικής) πάλης.

Το παραπάνω δε σημαίνει ότι ο κύριος στόχος του *Κεφαλαίου* ήταν να επιβεβαιώσει την κεντρικότητα της ταξικής πάλης. Αυτό είχε ήδη γίνει στα προηγούμενα έργα και ήταν εν πάση περιπτώσει προφανές για αυτούς για τους οποίους έγραφε ο Μαρξ. Το ενδιαφέρον του Μαρξ ήταν να κατανοήσει τι είναι ειδικά διαφορετικό σχετικά με τον ταξικό ανταγωνισμό στην καπιταλιστική κοινωνία. Το *Κεφάλαιο* είναι μια μεθοδική ανάλυση της (ταξικής) πάλης στην καπιταλιστική κοινωνία, μια ανάλυση των μορφών που λαμβάνουν οι ανταγωνιστικές κοινωνικές σχέσεις. Αυτός είναι αφενός ο λόγος που η «σφιγμένη γροθιά» δεν είναι πάντα φανερή στον αναγνώστη, αλλά αφετέρου είναι και ο λόγος που οι κατηγορίες του *Κεφαλαίου* είναι κατηγορίες ταξικής πάλης.

Οι κατηγορίες του *Κεφαλαίου* είναι εξαρχής κατηγορίες ανταγωνισμού. Αυτό δε σημαίνει πως ο Μαρξ ξεκινά απευθείας από την εκμεταλλευτική σχέση, όπως ο Νέγκρι για παράδειγμα υποδεικνύει ότι θα έπρεπε να είχε κάνει (1984). Η ανάλυση της παραγωγής υπεραξίας, της μορφής μέσω της οποίας η υπερεργασία αντλείται από τους άμεσους παραγωγούς στον καπιταλισμό, δεν ξεκινά παρά στο 7^ο κεφάλαιο. Το *Κεφάλαιο* ξεκινά από την ανάλυση του εμπορεύματος και της αξίας. Αυτό έχει οδηγήσει σε πολυάριθμες οικονομίστικες ερμηνείες οι οποίες βρήκαν στο *Κεφάλαιο* το εγχειρίδιο της μαρξιστικής οικονομικής επιστήμης - υπόθεση σιωπηρά αποδεκτή και από πολλούς που είναι κριτικοί απέναντι στις οικονομίστικες ερμηνείες του μαρξισμού (Νέγκρι, 1984). Ο Μαρξ όμως θεωρεί αυτές τις κατηγορίες σημαντικές, όχι γιατί είναι βάση της μαρξιστικής οικονομικής επιστήμης, αλλά επειδή είναι θεμελιώδεις μορφές με τις οποίες παρουσιάζονται οι ανταγωνιστικές κοινωνικές σχέσεις.

Το *Κεφάλαιο* αρχίζει λέγοντάς μας ότι στην καπιταλιστική κοινωνία ο πλούτος παρουσιάζεται σε μας ως «ένας τεράστιος σωρός εμπορευμάτων» και ότι «το εμπόρευμα είναι πρώτα από όλα ένα αντικείμενο εξωτερικό ως προς εμάς». Στη φαινομενικά αθώα παρατήρηση ότι το εμπόρευμα είναι «ένα αντικείμενο εξωτερικό ως προς εμάς» ερχόμαστε εξαρχής αντιμέτωποι με τον πιο βίαιο ανταγωνισμό από όλους: ο καπιταλισμός είναι η άρνηση της ταυτότητας μας, η κυριαρχία των πραγμάτων.

Το εμπόρευμα φυσικά, δεν είναι απλά «ένα αντικείμενο εξωτερικό ως προς εμάς». Στην πορεία του πρώτου κεφαλαίου, ο Μαρξ αποδεικνύει ότι τα εμπορεύματα είναι προϊόντα της ανθρώπινης εργασίας και ότι το μέγεθος της αξίας τους (η οποία είναι η βάση της αναλογίας με την οποία τα εμπορεύματα ανταλλάσσονται) καθορίζεται από την ποσό-

τητα της κοινωνικά αναγκαίας εργασίας που απαιτείται για να παραχθούν. Το εμπόρευμα, λοιπόν, δεν είναι «ένα αντικείμενο εξωτερικό ως προς εμάς» αλλά ο καρπός της (συλλογικής) εργασίας μας, η οποία είναι η μοναδική πηγή της αξίας του.

Υπό τον καπιταλισμό όμως το εμπόρευμα παρουσιάζεται σε μας ή είναι «πρώτα απ' όλα», «ένα αντικείμενο εξωτερικό ως προς εμάς». Ούτε ελέγχουμε τα αντικείμενα που παράγουμε αλλά ούτε και τα αναγνωρίζουμε ως δικό μας προϊόν. Σε μια κοινωνία στην οποία τα πράγματα παράγονται για ανταλλαγή παρά για χρήση, οι σχέσεις ανάμεσα στους παραγωγούς εγκαθίστανται μέσω της αξίας των εμπορευμάτων που παράγονται. Και ακόμα παραπέρα, οι σχέσεις ανάμεσα στα εμπορεύματα παίρνουν τη θέση των σχέσεων ανάμεσα στους παραγωγούς που τα παράγουν: *οι σχέσεις μεταξύ των παραγωγών παίρνουν τη μορφή σχέσεων μεταξύ πραγμάτων*. Ο Μαρξ αναφέρεται σε αυτό με τον όρο φετιχισμός του εμπορεύματος: τα εμπορεύματα, όπως οι θεοί, είναι δικό μας δημιούργημα, αλλά εμφανίζονται σε μας ως ξένη δύναμη που εξουσιάζει τις ζωές μας. Στον καπιταλισμό οι ζωές μας κυριαρχούνται από εμπορεύματα (συμπεριλαμβανομένου του χρήματος), ως η μορφή που λαμβάνουν οι σχέσεις ανάμεσα στους παραγωγούς. Η ελεύθερη ροή των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων, η «γνήσια ανησυχία της ζωής» κατά το Χέγκελ (*Η Φαινομενολογία του Πνεύματος*, θέση 46), μένει παγιδευμένη μέσα στην παγιωμένη μορφή των πραγμάτων, των πραγμάτων που μας κυριαρχούν, που θρυμματίζουν την ενότητα της ζωής σε τόσα πολλά διαχωρισμένα κομμάτια και κάνουν τη σύνδεση μεταξύ τους ακατανόητη.

Η θεωρία της αξίας-εργασίας είναι μια θεωρία φετιχισμού. Στη συζήτηση για το εμπόρευμα, ο Μαρξ δείχνει ότι το μέγεθος της αξίας ενός εμπορεύματος καθορίζεται από την κοινωνικά αναγκαία ποσότητα εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή του. Ωστόσο, υπάρχει ένα ακόμα πιο θεμελιώδες ζήτημα. Το ζήτημα δεν είναι μόνο να κατανοήσουμε τι κρύβεται πίσω από την αξία, αλλά να καταλάβουμε επίσης το γιατί η εργασία σε μια καπιταλιστική κοινωνία λαμβάνει την αλλότρια, μυστικοποιημένη μορφή της αξίας. Σ' αυτό το σημείο ξεχωρίζει η μέθοδος του Μαρξ από αυτή των κλασικών της πολιτικής οικονομίας, όπως ο Σμιθ και ο Ρικάρντο. Αυτοί ενδιαφέρονται απλά για το τι καθορίζει το μέγεθος της αξίας. Το δεύτερο ζήτημα, το ζήτημα του γιατί η εργασία λαμβάνει τη μορφή της αξίας, δεν περνάει καθόλου από το μυαλό τους, από τη στιγμή που η προοπτική τους είναι περιορισμένη στην καπιταλιστική κοινωνία στην οποία ζουν. Αντίθετα, για το Μαρξ που βλέπει την καπιταλιστική κοινωνία ως μια μεταβατική κοινωνία που οδηγεί στην κομμουνιστική κοινωνία, όπου η εργασία¹ θα οργανώνεται με ένα ριζικά διαφορετικό τρόπο, το ζήτημα της μορφής που λαμβάνουν οι σχέσεις ανάμεσα στους παραγωγούς είναι θεμελιώδες. Το ζήτημα της μορφής είναι θεμελιώδες για το Μαρξ ακριβώς για τον ίδιο λόγο που είναι αόρατο, ανύπαρκτο για κάθε θεωρία που αξιώνει τη μονιμότητα των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων: δηλαδή, για το ότι αυτές οι μορφές (εμπόρευμα, αξία, κτλ) «έχουν πάνω τους αποτυπωμένο με ανεξίτηλο τρόπο ότι ανήκουν σε μια κοινωνική κατάσταση στην οποία η διαδικασία παραγωγής κυριαρχεί πάνω στον άνθρωπο αντί να ελέγχεται από αυτόν» (*Το Κεφάλαιο*, Τόμος I). Το γεγονός ότι η εργασία εμφανίζεται ως αξία και οι κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα σε παραγωγούς παίρνουν τη μορφή σχέσεων αξίας ανάμεσα σε εμπορεύματα είναι στην ουσία του ανελευθερία, είναι η αδυναμία των ανθρώπων να ελέγξουν την ίδια τους τη ζωή.

Η θεωρία της αξίας είναι θεωρία φετιχισμού και η θεωρία του φετιχισμού είναι θεωρία κυριαρχίας. Το θέμα του *Κεφαλαίου* είναι εξαρχής η ανελευθερία: ζούμε σε έναν κόσμο που περιβάλλεται από εμπορεύματα, από «αντικείμενα εξωτερικά ως προς εμάς», τα οποία έχουμε παράγει αλλά δεν τα αναγνωρίζουμε (ως προϊόντα μας), ούτε τα ελέγχουμε. Οι μορφές που λαμβάνουν οι σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους είναι εκφράσεις του γεγονότος ότι «η διαδικασία παραγωγής κυριαρχεί πάνω στον άνθρωπο αντί να ελέγχεται από αυτόν». Το γεγονός ότι η γνήσια ανησυχία της ζωής παγώνει σε μορφές οι οποίες αντιτίθενται στους ανθρώπους, οι οποίες

¹ (σ.τ.μ.) Θεωρούμε σκόπιμο να αναπαράγουμε εδώ μια υποσημείωση του Ένγκελς στην τέταρτη έκδοση του *Κεφαλαίου*. «Η αγγλική γλώσσα έχει το πλεονέκτημα ότι έχει δύο διαφορετικές λέξεις για τις δύο αυτές όψεις της εργασίας. Η εργασία που δημιουργεί αξίες χρήσης και καθορίζεται ποιοτικά λέγεται work, σε αντίθεση με τη labour η εργασία που δημιουργεί αξία και που μετρείται μόνο ποσοτικά λέγεται labour, σε αντίθεση με τη work». Ο συγγραφέας σ' αυτό το σημείο (που αναφέρεται στην κομμουνιστική κοινωνία) χρησιμοποιεί, όχι τυχαία κατά τη γνώμη μας, τη λέξη work. Διευκρινίζουμε αυτό το σημείο για τον απαιτητικό αναγνώστη που εύλογα θα αναρωτηθεί «Θα υπάρχει εργασία (ως διαχωρισμένη δραστηριότητα θα εννοεί) στην κομμουνιστική κοινωνία;». Αλλά, δεν είναι εδώ το σημείο για να ανοίξουμε μια συζήτηση σχετικά με τους περιορισμούς που μας δημιουργεί η γλώσσα στο να φανταστούμε τη ζωή έξω από τον καπιταλισμό...

εμφανίζονται ως «αντικείμενα εξωτερικά ως προς εμάς», είναι καθ' εαυτό η άρνηση της ελευθερίας με την έννοια του συλλογικού αυτοκαθορισμού.

Οι τρεις τόμοι του *Κεφαλαίου* είναι μια ανάπτυξη του θέματος του φετιχισμού του εμπορεύματος. Ξεκινώντας από την ανταλλακτική σχέση, ο Μαρξ δείχνει πώς η ισότητα που διέπει την ανταλλακτική σχέση αποκρύπτει την εκμετάλλευση στην παραγωγική διαδικασία και πώς δομούνται, το ένα μετά το άλλο, τα στρώματα της μυστικοποίησης, αποκρύπτοντας την εκμετάλλευση όλο και περισσότερο. Ο καπιταλισμός είναι ένας «μαγεμένος, αναποδογυρισμένος και με το κεφάλι κάτω κόσμος» (*Το Κεφάλαιο*, Τόμος III) φετιχοποιημένων μορφών. Είναι ένας κατακερματισμένος κόσμος στον οποίο οι διασυνδέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους είναι κρυμμένες. Κοιτάμε τον κόσμο μέσα από ένα σκοτεινό φακό που έχει θρυμματιστεί σε εκατομμύρια διαφορετικά κομμάτια.

Ωστόσο δεν είναι μόνο η αντίληψη μας για τον κόσμο που είναι κατακερματισμένη: η ίδια η πραγματικότητα είναι κατακερματισμένη. Οι μορφές μέσω των οποίων εμφανίζονται οι κοινωνικές σχέσεις στον καπιταλισμό, δεν είναι απλώς μορφές εμφάνισης. Δεν είναι μόνο ότι οι κοινωνικές σχέσεις εμφανίζονται με την κατακερματισμένη μορφή των πραγμάτων: οι κοινωνικές σχέσεις είναι στην πραγματικότητα κατακερματισμένες και διαμεσολαβημένες από πράγματα, και αυτή είναι η μορφή ύπαρξής τους. Όταν, για παράδειγμα, αγοράζουμε ένα αυτοκίνητο, η σχέση ανάμεσα στους παραγωγούς του αυτοκινήτου και στη δική μας εργασία λαμβάνει τη μορφή μιας σχέσης ανάμεσα στο χρήμα και στο αυτοκίνητο: η κοινωνική σχέση εμφανίζεται σα σχέση μεταξύ πραγμάτων. Ακόμα και όταν το έχουμε αντιληφθεί αυτό η σχέση ανάμεσα σε μας και στους εργάτες στην αυτοκινητοβιομηχανία συνεχίζει να διαμεσολαβείται από την εμπορευματική ανταλλαγή. Ο κατακερματισμός της κοινωνίας δε βρίσκεται μόνο στο μυαλό μας. Εγκαθίσταται και συνεχώς αναπαράγεται μέσω των κοινωνικών πρακτικών.

Φετιχισμός και Ταξική Αποσύνθεση

Η θεωρία του Μαρξ για το φετιχισμό του εμπορεύματος δεν είναι ξεχωριστή από τη θεωρία του για την τάξη. Ο κυρίαρχος ρόλος του εμπορεύματος ως διαμεσολαβητή των κοινωνικών σχέσεων δεν είναι διαχωρισμένος από τη φύση της εκμετάλλευσης. Αντίθετα, το γεγονός ότι η εκμετάλλευση στην καπιταλιστική κοινωνία βασίζεται στην αγορά και στην πώληση της εργατικής δύναμης ως εμπορεύματος είναι αυτό που προκαλεί τη γενίκευση των εμπορευματικών σχέσεων. Ο πυρήνας του ζητήματος είναι η μορφή «μέσω της οποίας απλήρωτη υπερεργασία αντλείται από τους άμεσους παραγωγούς».

Όπως και σε άλλες ταξικές κοινωνίες, ο καπιταλισμός βασίζεται στην άντληση υπερεργασίας από τους άμεσους παραγωγούς. Αυτό που διακρίνει την καπιταλιστική εκμετάλλευση από άλλες μορφές εκμετάλλευσης είναι το ότι διαμεσολαβείται από την ανταλλαγή. Οι εργάτες είναι ελεύθεροι με μια διπλή έννοια. Από τη μια έχουν απελευθερωθεί από τους προσωπικούς δεσμούς κατοχής και από την άλλη δεν έχουν κανέναν έλεγχο πάνω στα μέσα παραγωγής. Αυτή η διπλή ελευθερία τους επιτρέπει και ταυτόχρονα τους υποχρεώνει να πουλήσουν την εργατική τους δύναμη ώστε να μπορέσουν να επιβιώσουν. Ο καπιταλιστής βάζει τους εργάτες να δουλεύουν και αυτοί παράγουν αξία μεγαλύτερη από την αξία της εργατικής τους δύναμης. Αυτή την επιπλέον αξία (ή υπεραξία) την ιδιοποιείται ο καπιταλιστής με τη μορφή του κέρδους.

Το γεγονός ότι η εκμετάλλευση στην καπιταλιστική κοινωνία διαμεσολαβείται από την πώληση και αγορά της εργατικής δύναμης ως εμπορεύματος, αποκρύπτει την ταξική φύση της σχέσης ανάμεσα σε καπιταλιστή και εργάτη με δυο τουλάχιστον τρόπους. Πρώτον, η σχέση κεφαλαίου-εργασίας είναι κατακερματισμένη. Παίρνει τη μορφή πολλών διαφορετικών συμβολαίων εργασίας ανάμεσα σε τόσους πολλούς εργάτες και τόσες πολλές εργοδότες. Αυτό δε δημιουργεί διαιρέσεις μόνο εντός μιας επιχείρησης, αλλά επιπλέον επιβάλλει διαχωρισμούς ανάμεσα στους εργάτες που απασχολούνται από διαφορετικούς καπιταλιστές. Ο γενικευμένος κατακερματισμός της κοινωνικής πραγματικότητας αντανάκλαται στον κατακερματισμό (φαινομενικό και πραγματικό) των ταξικών σχέσεων. Η κοινωνία δεν εμφανίζεται με τη μορφή ανταγωνιστικών τάξεων, αλλά ως το

σύνολο πολλών διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, η καθεμία από τις οποίες έχει τα δικά της διακριτά συμφέροντα. Η κοινωνία εμφανίζεται και είναι εξατομικευμένη και κατακερματισμένη.

Δεύτερον, η σχέση κεφαλαίου-εργασίας δεν εμφανίζεται ως εκμεταλλευτική σχέση, αλλά ως σχέση ανισότητας και (πιθανόν) αδικίας. Η εκμεταλλευτική σχέση εμφανίζεται ως σχέση ανάμεσα στον (πλούσιο) εργοδότη και τον (φτωχό) εργαζόμενο. Δεν εμφανίζεται ο άμεσος ανταγωνισμός της εκμετάλλευσης, η αδιάκοπη σύγκρουση που εμπεριέχεται στην άντληση υπερεργασίας από τους άμεσους παραγωγούς, αλλά μια κοινωνία στην οποία υπάρχουν ανισότητες, αδικία, πλούτος και φτώχεια. Η εκμεταλλευτική σχέση αντιμετωπίζεται ως πρόβλημα άνισης κατανομής (του πλούτου). Η καπιταλιστική κοινωνία εμφανίζεται να αποτελείται από (φτωχά και πλούσια) άτομα και όχι από τον αδιάκοπο ανταγωνισμό ανάμεσα στην εκμεταλλεύτρια και την εκμεταλλεζόμενη τάξη. Οι αγώνες για κοινωνική αλλαγή δεν παίρνουν τη μορφή επίθεσης στην εκμετάλλευση αλλά απαιτούν περισσότερη κοινωνική δικαιοσύνη, κάνουν εκστρατείες ενάντια στη φτώχεια, κάνουν έκκληση για περισσότερη «Ελευθερία, Ισότητα, Ιδιοκτησία και Μπένθαμ»² (Το Κεφάλαιο, Τόμος Ι).

Φετιχισμός και Φετιχοποίηση

Η εικόνα είναι θλιβερή. Η κοινωνία βασίζεται στην εκμετάλλευση, στην άντληση απλήρωτης υπερεργασίας από το μεγαλύτερο κομμάτι του πληθυσμού, ωστόσο η μορφή που λαμβάνει αυτή η εκμετάλλευση έχει ως συνέπεια τόσο τον κατακερματισμό της κοινωνίας όσο και την εμφάνισή της ως μη-εκμεταλλευτικής. Η καπιταλιστική κοινωνία εμφανίζεται χωρισμένη σε πολλά κομμάτια που αφηρημένα γενικεύονται στις έννοιες της αξίας, του χρήματος, του ενοικίου, του κέρδους, του κράτους, της τεχνολογίας, των ομάδων συμφερόντων κτλ. Ο μοναδικός τρόπος για να αντιληφθούμε τη διασύνδεσή αυτών των εννοιών είναι να τις αντιμετωπίσουμε ως ιστορικά συγκεκριμένες μορφές των κοινωνικών σχέσεων, κάτι που όπως είδαμε, αποκλείεται από την αστική θεωρία. Όχι κατ' ανάγκη λόγω κάποιας ανειλικρίνειας ή ηλιθιότητας, αλλά απλώς επειδή η έννοια της μορφής έχει νόημα μόνο αν κάποιος βλέπει την καπιταλιστική κοινωνία από την οπτική του ξεπερασμάτος της. Έτσι, αναπόφευκτα, η αστική θεωρία (δηλαδή, η θεωρία που παίρνει ως δεδομένη τη συνέχιση της ύπαρξης των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων) μπορεί να χτίσει μόνο πάνω στις διακριτές μορφές με τις οποίες οι κοινωνικές σχέσεις εμφανίζονται. Η διαίρεση, το διαίρει και βασιλεύει, ο κατακερματισμός είναι η αρχή της θεωρητικής αφαίρεσης πάνω στην οποία η αστική θεωρία κατασκευάζει τα διακριτά γνωστικά της αντικείμενα, όπως την πολιτική επιστήμη, την οικονομία, το δίκαιο, την επιστήμη των υπολογιστών κτλ, με σκοπό να κατανοήσει την κοινωνία. Το αποτέλεσμα είναι να μην αναδεικνύονται οι διασυνδέσεις ανάμεσα στις κατακερματισμένες μορφές της κοινωνικής πραγματικότητας, αλλά να ενισχύονται οι διαχωρισμοί. Όσο η κοινωνιολογία αναπτύσσει τις θεωρίες της περί κοινωνικών ομάδων, όσο η πολιτική επιστήμη αναπτύσσει τις θεωρίες περί κράτους και όσο η οικονομική επιστήμη αναπτύσσει τη θεωρία του χρήματος, τόσο πιο λογικά συνεπής γίνεται ο κατακερματισμός της κοινωνίας και τόσο λιγότερο φανερός γίνονται οι διασυνδέσεις.

Οι διασυνδέσεις, ωστόσο, δεν είναι ολοκληρωτικά απροσπέλαστες. Το *Κεφάλαιο*, ως κριτική της αστικής θεωρίας, είναι μια κριτική του κατακερματισμού της κοινωνίας. Η έννοια της μορφής υπονοεί ότι οι μορφές αλληλοσυνδέονται. Εκείνο που τις συνδέει είναι η παραγωγή και ο τρόπος μέσω του οποίου οι άνθρωποι σχετίζονται μ' αυτή, οι σχέσεις παραγωγής. Πίσω από την αυτοπαρουσίαση της κοινωνίας ως κοινωνίας που αποτελείται από λίγο-πολύ ίσα άτομα, υπάρχει η διασύνδεση αυτών των «ατόμων» μέσω της παραγωγής: ο τρόπος με τον οποίο οργανώνεται η παραγωγή είναι που οδηγεί στην ύπαρξη του «ατόμου»³ και στις

² (σ.τ.μ.) Jeremy Bentham, 1748-1832. Πρόκειται για το γνωστό τύπο που συνέλαβε το μοντέλο φυλακών Πανοπτικών. Κατά τα άλλα, βρετανός νομικός συγγραφέας, ιδρυτής της φιλοσοφίας του ωφελισμού. Μεγαλοφυΐα της αστικής ηλιθιότητας, κατά το Μαρξ.

³ (σ.τ.μ.) Εδώ ο συγγραφέας εννοεί την ιστορική εμφάνιση του διαχωρισμένου ατόμου που πραγματοποιείται ταυτόχρονα με την ιστορική εμφάνιση του καπιταλισμού.

φαινομενικά τυχαίες ανισότητες ανάμεσα στα άτομα. Πίσω από τον κατακερματισμό των διαφορετικών παραγωγικών διαδικασιών βρίσκεται η κίνηση της αξίας, το νήμα που συνδέει τον κόσμο, που κάνει τις φαινομενικά διαχωρισμένες διαδικασίες παραγωγής αμοιβαία αλληλοεξαρτώμενες, που δημιουργεί το δεσμό ανάμεσα στους αγώνες των ανθρακωρύχων στη Βρετανία και τις εργασιακές συνθήκες των εργατών στην αυτοκινητοβιομηχανία στο Μεξικό και *αντίστροφα*.

Ωστόσο, η κατανόηση της διασύνδεσης ανάμεσα στα κομμάτια της κοινωνίας δεν συνεπάγεται και το ξεπέραςμα του κατακερματισμού, δε «*διαλύει την ομίχλη μέσω της οποίας ο κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας εμφανίζεται ως αντικειμενικός χαρακτήρας των ίδιων των προϊόντων*» (Το Κεφάλαιο, Τόμος Ι), από τη στιγμή που αυτή η ομίχλη είναι ένα προϊόν των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Αλλά όσο υπάρχει ομίχλη, όσο ακόμα η κοινωνία παραμένει κατακερματισμένη, υπάρχει δυνατότητα ριζικής κοινωνικής αλλαγής; Η δυνατότητα της αντικαπιταλιστικής επανάστασης προϋποθέτει ότι οι ταξικές σχέσεις πρέπει να εμφανιστούν ως τέτοιες, ότι ο κατακερματισμός (ή απο-σύνθεση) της εργατικής τάξης πρέπει να ξεπεραστεί. Ο καπιταλισμός είναι μια ταξική κοινωνία που δεν εμφανίζεται ως ταξική κοινωνία. Αλλά αν δεν εμφανίζεται ως ταξική κοινωνία πως μπορούμε να οραματιζόμαστε την επανάσταση της εργατικής τάξης; Αν η ταξική απο-σύνθεση, ως όψη του φετιχισμού, είναι ενσωματωμένη στις καπιταλιστικές σχέσεις, πως μπορούμε να φανταζόμαστε την ανα-σύνθεση της εργατικής τάξης που είναι απαραίτητη για να ανατραπούν οι καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις;

Στη μαρξιστική παράδοση βρίσκονται ποικίλες απαντήσεις σ' αυτό το δίλημμα. Μια απάντηση είναι εκείνη του τραγικού διανοούμενου: παρόλο που εμείς, ως μαρξιστές διανοούμενοι, μπορούμε να διεισδύσουμε στην πραγματικότητα πέρα από τη φετιχοποιημένη εμφάνιση της και να εκτιμήσουμε το τι συμβαίνει, η κοινωνία γύρω μας φετιχοποιείται όλο και περισσότερο. Η εργατική τάξη έχει αποσυντεθεί και έχει εξατομικευτεί σε τέτοιο βαθμό, που δεν είναι πλέον δυνατό να θεωρηθεί με κανένα τρόπο επαναστατικό υποκείμενο. Εμείς μπορούμε και πρέπει να διαμαρτυρηθούμε ενάντια στην εκμεταλλευτική και καταστροφική κοινωνία που μας περιβάλλει, αλλά θα ήταν εξωπραγματικό να είμαστε αισιόδοξοι. Αυτή η θέση, του μαρξιστή διανοούμενου, που ως επαγγελματίας Κασσάνδρα μάταια προειδοποιεί για τα επερχόμενα δεινά, έχει μακρά παράδοση. Ξεκινά από τη Σχολή της Φρανκφούρτης⁴ και μπορούμε να κατανοήσουμε γιατί είναι ευρέως διαδεδομένη σήμερα.

Μια δεύτερη απάντηση στο δίλημμα λέει: ως μαρξιστές διανοούμενοι που έχουμε διεισδύσει στην πραγματικότητα πέρα από τη φετιχοποιημένη εμφάνιση της, έχουμε την ευθύνη να οδηγήσουμε την εργατική τάξη μέσα στην ομίχλη, να αναδείξουμε τι είναι εκείνο που συνδέει, να εμφανίσουμε αυτό που κρύβεται κάτω από την επιφάνεια. Αυτή, σε αδρές γραμμές, είναι η αντίληψη που κρύβεται πίσω από τη διάκριση του Λένιν ανάμεσα στην επαναστατική και τη συνδικαλιστική συνείδηση και συνεπώς πίσω από το ρόλο που αποδίδει στο επαναστατικό κόμμα.

Αυτό που είναι κοινό στις δυο παραπάνω απαντήσεις, παρά τις προφανείς διαφορές τους, είναι η απόδοση ενός προνομιακού ρόλου στους διανοούμενους. Και στις δυο περιπτώσεις υποτίθεται ότι η φετιχοποιημένη, ακατανόητη εμφάνιση των καπιταλιστικών σχέσεων είναι ένα ακλόνητο γεγονός και μόνο μέσω της διανοητικής δράσης, μέσω του Λόγου, μπορούμε να δούμε μέσα από την ομίχλη. Ο ρόλος της μαρξιστικής θεωρίας είναι να λειτουργεί ως φακός, να δείχνει το δρόμο μπροστά (ή να μας δείχνει ότι δεν υπάρχει δρόμος μπροστά).

Όμως, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η «ομίχλη» δεν είναι τόσο απέραστη όσο αξιώνουν οι παραπάνω θεωρίες. Το Κεφάλαιο ήταν μια κριτική της αστικής θεωρίας που απέδειξε ότι η ύπαρξη της τελευταίας είναι ριζωμένη στις εκμεταλλευτικές σχέσεις παραγωγής, τις οποίες προσπαθεί να κρύψει, παρουσιάζοντάς τες ως φυσική κατάσταση. Ωστόσο, δεν είναι όλοι ολοκληρωτικά διαποτισμένοι με τις ιδέες της αστικής θεωρίας. Όπως σημειώνει ο Μαρξ, οι διασυνδέσεις

⁴ (σ.τ.μ.) Ως Σχολή της Φρανκφούρτης είναι γνωστός ο κύκλος μαρξιστών στοχαστών του Ινστιτούτου Κοινωνικών Ερευνών του πανεπιστημίου της Φρανκφούρτης. Ο κύκλος αυτός σχηματίστηκε το 1930 όταν ο Μαξ Χορκχάιμερ έγινε διευθυντής του Ινστιτούτου. Επηρεασμένοι από την ήττα του εργατικού κινήματος στη δυτική Ευρώπη και από την άνοδο του Ναζισμού, μελέτησαν το Μαρξ σε συνδυασμό με άλλους όπως ο Βέμπερ και ο Φρόιντ. Το σύνολο του έργου που παρήγαγαν είναι γνωστό ως «κριτική θεωρία», καθώς προσπάτησαν να ξεπεράσουν το θετικισμό, το χυδαίο υλισμό και τη φαινομενολογία. Επέστρεψαν στη μελέτη της κριτικής φιλοσοφίας του Καντ, στο Χέγκελ και στην έμφαση της άρνησης και της αντίθεσης ως εγγενείς ιδιότητες της πραγματικότητας. Επίσης, επηρεάστηκαν σημαντικά από την έκδοση (1930) των έργων του Μαρξ *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα του 1844* και *Η Γερμανική Ιδεολογία*. Άλλα μέλη της «Σχολής» ήταν: Αντόρνο, Μαρκούζε, Μπένγιαμιν, Λόβενταλ, Χαμπερμας κ.α.

ανάμεσα στα κοινωνικά φαινόμενα είναι πιο καθарές στον «κοινό νου» από ότι στους αστούς θεωρητικούς:

«Δε θα πρέπει να μας εκπλήσσει... το γεγονός ότι η αγοραία οικονομία αισθάνεται στο στοιχείο της, μέσα στην αποξενωμένη μορφή εμφάνισης των οικονομικών σχέσεων. Μορφή στην οποία οι σχέσεις αυτές είναι ολοφάνερα ανούσιες και γεμάτες αντιφάσεις. Και παρόλο που είναι οικείες στον κοινό νου, οι σχέσεις αυτές φαίνονται τόσο πιο αυτονόητες όσο περισσότερο αποκρύπτεται η εσωτερική τους συνάρτηση.»

(Το Κεφάλαιο, Τόμος III: έμφαση του Χόλογουεϊ)

Οι φετιχοποιημένες μορφές με τις οποίες εμφανίζονται οι καπιταλιστικές σχέσεις δεν μπορούν να αποκρύψουν ολοκληρωτικά την ταξική εκμετάλλευση, από όσες και όσους την υπόκεινται. Η φαινομενική ουδετερότητα και αποσπασματικότητα των μορφών, οι μυστικοποιητικοί διαχωρισμοί, βρίσκονται σε συνεχή σύγκρουση με την εμπειρία της ταξικής καταπίεσης που έχουν οι εργάτες. Χρήμα, κεφάλαιο, τόκος, ενοίκιο, κέρδος, κράτος: όλα αυτά βιώνονται ως όψεις ενός γενικότερου συστήματος καταπίεσης, ακόμα και αν οι ακριβείς διασυνδέσεις τους δε γίνονται σαφώς κατανοητές. Αν δεχτούμε τη μεταφορά του Μαρξ, η ομίχλη είναι καλύτερα να μη γίνεται αντιληπτή ως στατική και αδιαπέραστη, αλλά ως εν δυνάμει διαπερατή: μικρά κομμάτια ομίχλης που δεν κρύβουν ολοκληρωτικά το φως. Οι διασυνδέσεις εμφανίζονται και εξαφανίζονται ανάλογα με το αν η ομίχλη αραιώνει ή πυκνώνει. Ο φετιχισμός δεν είναι στατικός αλλά μια συνεχής διαδικασία *αποφετιχοποίησης/επαναφετιχοποίησης*.

Το να δούμε έτσι το φετιχισμό, ως διαδικασία αποφετιχοποίησης/επαναφετιχοποίησης, έχει σημαντικές θεωρητικές και πολιτικές επιπτώσεις. Η προσέγγιση του φετιχισμού ως αμετάβλητου γεγονότος, ως στέρεου καλύμματος, μας οδηγεί να αντιλαμβανόμαστε την επανάσταση ως εξωγενές συμβάν, το οποίο είτε είναι αδύνατο (η απαισιόδοξη θέση) ή είναι η μεγαλειώδης κατάληξη της ανάπτυξης του κόμματος. Πριν το Συμβάν, ο καπιταλισμός είναι ένα κλειστό σύστημα που ακολουθεί τους «νόμους κίνησης» που αναλύονται στο *Κεφάλαιο*.

Η κατανόηση του φετιχισμού ως διαδικασίας αποφετιχοποίησης/επαναφετιχοποίησης σημαίνει ότι τονίζεται η εγγενής ευθραυστότητα των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Η διαδικασία αποφετιχοποίησης/επαναφετιχοποίησης είναι διαρκής πάλη. Η διαδικασία αποφετιχοποίησης, η ένωση των κομματιών, αποτελεί ταυτόχρονα τη διαδικασία της ταξικής ανασύνθεσης, το ξεπέρασμα των διαχωρισμών της εργατικής τάξης. Η πρακτική οργάνωση και ο αγώνας της εργατικής τάξης είναι που δημιουργούν τις κοινωνικές διασυνδέσεις στην πράξη και στην αντίληψη. Η διαδικασία της επαναφετιχοποίησης είναι επίσης μια διαδικασία ταξικής αποσύνθεσης, η διάλυση των συνδέσεων που δημιουργήθηκαν τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη. Η επιβίωση του κεφαλαίου εξαρτάται από την επιτυχή επαναφετιχοποίηση/αποσύνθεση της τάξης. Η αναπαραγωγή του κεφαλαίου δεν είναι αυτόματη: επιτυγχάνεται μέσω της σύγκρουσης.

Η κατανόηση του φετιχισμού ως διαδικασίας επηρεάζει και την κατανόηση των μαρξικών κατηγοριών. Οι μορφές των κοινωνικών σχέσεων που αναλύει ο Μαρξ δεν είναι κλειστές. Η αξία, όπως είδαμε, δεν είναι απλά μια μορφή κοινωνικών σχέσεων, αλλά ανταγωνιστικών κοινωνικών σχέσεων. Για να έχει όμως ο ανταγωνισμός πραγματικά κάποιο νόημα πρέπει να αναγνωρίζεται η ύπαρξη ενός παράγοντα αβεβαιότητας, ενός ανοιχτού ορίζοντα στον πυρήνα αυτής της κατηγορίας. Η παραδοχή ότι οι κοινωνικές σχέσεις είναι ανταγωνιστικές σημαίνει πως εξελίσσονται μέσω της (ταξικής) πάλης και πως ποτέ δεν μπορούν να εκληφθούν ως προκαθορισμένες. Πρέπει να κατανοήσουμε την αξία ως ανοιχτή κατηγορία, ως πάλη μέσα στην οποία εμπλεκόμαστε με αναπόδραστο τρόπο. Το να πούμε πως τα εμπορεύματα ανταλλάσσονται στην αξία τους είναι αλήθεια ως γενίκευση, αλλά σίγουρα δεν είναι μια ομαλή και αυτόματη διαδικασία. Αυτό δεν προκύπτει εξαιτίας των εννοιολογικών διαφοροποιήσεων που εισάγει ο Μαρξ (τη διάκριση μεταξύ τιμής, τιμής παραγωγής, αξίας κτλ), αλλά εξαιτίας του γεγονότος ότι πολύ συχνά τα εμπορεύματα γίνονται αντικείμενο κλοπής. Η αξία στηρίζεται στο σεβασμό της ιδιοκτησίας

οποιοσδήποτε έχει πάει ένα παιδί σε ένα κατάστημα ή έχει πρόσφατα αντιγράψει μουσική ή λογισμικό ή έχει φωτοτυπήσει ένα βιβλίο, θα ξέρει πως ο σεβασμός της ιδιοκτησίας είναι στην πραγματικότητα κάτι το ρευστό στην κοινωνία μας. Η περισσότερο ή λιγότερο ομαλή λειτουργία της αξίας συντηρείται από έναν πελώριο μηχανισμό εκπαίδευσης και εξαναγκασμού. Όταν λέμε ότι η αξία είναι μια μορφή των κοινωνικών σχέσεων, οφείλουμε να αναγνωρίζουμε τον ανταγωνισμό που εμπεριέχεται σε αυτή τη διατύπωση, την ισχύ της αντίθεσης της αξίας, όχι μόνο σε μια μετεπαναστατική κοινωνία αλλά εντός της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Θα μπορούσαμε να δούμε μια αναλογία ανάμεσα στις μορφές των κοινωνικών σχέσεων που αναλύονται από το Μαρξ στις κατηγορίες της αξίας, του χρήματος, του ενοικίου κτλ και στο γάμο σε μια παραδοσιακή κοινωνία. Μπορούμε να πούμε πως ο γάμος ήταν η μορφή οργάνωσης των σεξουαλικών σχέσεων σε αυτήν την κοινωνία. Ωστόσο, ακόμα και στις πιο παραδοσιακές κοινωνίες η γνήσια ανησυχία της σεξουαλικότητας σπάει τους περιορισμούς του γάμου ξανά και ξανά, στη σκέψη και στην πράξη. Αυτό δε σημαίνει πως κάθε πράξη εξωσυζυγικής σεξουαλικής δραστηριότητας ή κλοπής (στην καπιταλιστική κοινωνία) είναι επαναστατική πράξη: αντίθετα μπορεί να ιδωθεί και ως ενδυνάμωση του θεσμού του γάμου. Αλλά θα ήταν ξεκάθαρα λάθος να δεχτούμε κατά γράμμα τον ισχυρισμό πως ο γάμος ήταν η μορφή που εκλάμβαναν οι σεξουαλικές σχέσεις σ' αυτήν την κοινωνία, χωρίς να βλέπουμε την ισχύ της αντίθεσης του.

Οι μορφές των κοινωνικών σχέσεων που αναλύονται στο *Κεφάλαιο* εμπεριέχουν την ίδια τους την αντίθεση. Ο καπιταλισμός είναι μια φετιχοποιημένη και αλλοτριωμένη κοινωνία, αλλά ο λόγος χάρη στον οποίο μπορούμε να αναγνωρίσουμε αυτό το γεγονός και να οραματιστούμε μια απο-αλλοτριωμένη και απο-φετιχοποιημένη κοινωνία είναι το ότι αυτή η κοινωνία περιέχει εντός της την αντίθεσή της. Η γνήσια ανησυχία της ζωής βρίσκεται παγιδευμένη μέσα σε φετιχοποιημένες μορφές, σε σωρούς πραγμάτων, αλλά είναι πάντα εκεί, πάντα ξεσπά διαλύοντας τους περιορισμούς της, πάντοτε αναγκάζει τις φετιχοποιημένες μορφές να μετασχηματιστούν ώστε να την κρατήσουν παγιδευμένη.

Η εμπειρία μας λοιπόν της ζωής στην καπιταλιστική κοινωνία είναι ιδιαίτερα αντιφατική. Η εμπειρία των κοινωνικών σχέσεων με τη μορφή που αυτές παρουσιάζονται συνυπάρχει με την αντίθετη εμπειρία. Το χρήμα είναι χρήμα είναι χρήμα, ένα πράγμα. Αλλά το χρήμα βιώνεται επίσης ως δύναμη, ως ταξική σχέση, όσο ασαφής κι αν είναι αυτή η εμπειρία. Το αίτημα της ύπαρξης ενός «*δίκαιου*» συμβολαίου εργασίας («*A fair day's pay for a fair day's work*»⁵, όπως λέει η κλασική έκφραση της φετιχοποιημένης συνδικαλιστικής συνείδησης) συνυπάρχει με άμεσες εκφράσεις της εξέγερσης ενάντια στην εκμετάλλευση στους χώρους εργασίας. Όσο πιο έντονοι είναι οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί τόσο λιγότερο εξασφαλισμένη είναι η φετιχοποιημένη αυτο-παρουσίαση των κοινωνικών σχέσεων. Δεν είναι ο στοχασμός αλλά η οργή που γεννιέται από την εμπειρία της καταπίεσης, αυτή αποτελεί την αιχμή του δόρατος ενάντια στις μυστικοποιήσεις της καπιταλιστικής κοινωνίας. Ο ρόλος της θεωρίας δεν είναι να δείχνει το δρόμο αλλά να ακολουθεί, να εστιάζει στην αντιφατική φύση της εμπειρίας, να δίνει συνεκτικότητα στις ασαφώς αντιληπτές διασυνδέσεις, να μεταδίδει τα μαθήματα του αγώνα.

Αυτό που λέμε, μια ομίχλη που έρχεται και φεύγει, μια συνεχής διαδικασία απο-φετιχοποίησης/επαναφετιχοποίησης, μπορεί να φαίνεται σα μια εντελώς ασυνάρτητη ιδέα, χωρίς κατεύθυνση. Αλλά δεν είναι έτσι. Τα σύννεφα ομίχλης που μετατοπίζονται δεν κινούνται χωρίς κατεύθυνση. Η διαδικασία αποφετιχοποίησης/επαναφετιχοποίησης και ταξικής ανασύνθεσης/αποσύνθεσης αποτελεί ιστορική διαδικασία με συγκεκριμένους ρυθμούς. Σε στιγμές κρίσης η φαινομενικά ομαλή αυτο-αναπαραγωγή της κοινωνίας διακόπτεται. Οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί οξύνονται. Ξεσπούν νέοι αγώνες και αναδύονται νέοι τρόποι οργάνωσης. Οι για καιρό αόρατες διασυνδέσεις επανεμφανίζονται. Η κρίση εκφράζει την αποφετιχοποίηση της καπιταλιστικής κοινωνίας, την ανασύνθεση της εργατικής τάξης.

⁵ (σ.τ.μ.) Ένα δίκαιο μεροκάματο για μια μέρα τίμιας δουλειάς

Κρίση, Μαρξιστική Οικονομία και Μαρξιστική Πολιτική Επιστήμη

Η κρίση παρόλο που δεν είναι οικονομική, αυτοπαρουσιάζεται ως τέτοια. Η κρίση εκφράζει τη δομική αστάθεια των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, την αστάθεια της βασικής σχέσης ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία πάνω στην οποία στηρίζεται η κοινωνία. Εμφανίζεται ως οικονομική κρίση, η οποία μπορεί να έχει επιδράσεις και σε άλλες σφαίρες της κοινωνικής ζωής.

Η οικονομία ως διακριτή κοινωνική σφαίρα εμφανίζεται μόνο με τη γέννηση του καπιταλισμού. Σε προκαπιταλιστικές εποχές, ο όρος οικονομία αναφερόταν στις υποθέσεις του νοικοκυριού (από την ελληνική λέξη *οίκος*) και δεν υπήρχε διάκριση ανάμεσα στη διαχείριση του νοικοκυριού και την οικονομία ή ανάμεσα σε πολιτική και οικονομία ή ανάμεσα σε οικονομική θεωρία και ηθική (φιλοσοφία). Αυτή η αδυναμία διάκρισης της οικονομίας ως ξεχωριστής κοινωνικής σφαίρας είχε τη βάση της στη φύση των προκαπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Οι σχέσεις ανάμεσα σε δούλο και αφέντη ή δουλοπάροικο και (φεουδάρχη) άρχοντα⁶ ήταν αδιαχώριστα οικονομικές-και-πολιτικές-σχέσεις: ο άρχοντας δεν αντλούσε μόνο υπερεργασία από τους δουλοπάροικους αλλά ασκούσε δικανική και «πολιτική» εξουσία πάνω τους. Μόνο με την άνοδο του καπιταλισμού και το διαχωρισμό της εκμετάλλευσης (καπιταλιστές) από τη διατήρηση της κοινωνικής τάξης (κράτος), η «οικονομία» (αρχικά ως «πολιτική οικονομία») και η «πολιτική» αναδύονται ως διακριτές έννοιες. Η συνένωση τους ως έννοιες (και αργότερα ως γνωστικά αντικείμενα) χτίζεται πάνω σε αυτό το διαχωρισμό.

Οι έννοιες του «πολιτικού» και του «οικονομικού» είναι λοιπόν ιδιαίτερες στον καπιταλισμό. Είναι φετιχοποιημένες ή επιφανειακές κατηγορίες στο βαθμό που αντανακλούν τον επιφανειακό κατακερματισμό της κοινωνίας. Ο διαχωρισμός της εκμετάλλευσης από τη διατήρηση της τάξης είναι μια πλευρά της «συγκεκριμένης... μορφής μέσω της οποίας η απλήρωτη υπερεργασία αντλείται από τους άμεσους παραγωγούς»: το γεγονός ότι η εκμετάλλευση μεσολαβείται από την αγοραπωλησία της εργατικής δύναμης ως εμπορεύματος, συνεπάγεται το διαχωρισμό της άμεσης διαδικασίας εκμετάλλευσης από τον κοινωνικό εξαναγκασμό που είναι αναγκαίος για να διατηρηθεί η ισορροπία σε μια ταξική κοινωνία. Ο διαχωρισμός του οικονομικού και του πολιτικού είναι λοιπόν μια στιγμή των καπιταλιστικών ταξικών σχέσεων. Με άλλα λόγια, το οικονομικό και το πολιτικό, είναι, δυνάμει του διαχωρισμού που τα συγκροτεί, στιγμές της σχέσης ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία, συγκεκριμένες μορφές της καπιταλιστικής σχέσης. Το να παίρνουμε ως δεδομένη τη διάκριση οικονομικού και πολιτικού, σημαίνει πως είμαστε τυφλοί στο ζήτημα των μορφών, σημαίνει την απόκρυψη του εγγενούς φετιχισμού αυτών των εννοιών. Ο Μαρξ δεν έγραψε το *Κεφάλαιο* ως επεξεργασία μιας οικονομικής θεωρίας ούτε ως βάση μιας εναλλακτικής εργατικής οικονομίας, αλλά ως κριτική της πολιτικής οικονομίας, η οποία δείχνει ότι οι έννοιες της πολιτικής οικονομίας εκφράζουν τις μορφές εμφάνισης των καπιταλιστικών ταξικών σχέσεων.

Είναι λοιπόν αντίφαση να μιλάμε για μαρξιστική οικονομία ή μαρξιστική πολιτική οικονομία. Η κριτική του Μαρξ ήταν εκτός από κριτική συγκεκριμένων θεωριών και κριτική της κατασκευής μιας θεωρίας στη βάση των επιφανειακών μορφών με τις οποίες εμφανίζονται οι ταξικές σχέσεις. Η οικονομική επιστήμη είναι η μελέτη των πραγμάτων, δηλαδή των δυνάμεων (όπως το χρήμα, η αξία, το ενοίκιο, ο τόκος κτλ) που εξουσιάζουν τις ζωές των ανθρώπων. Μεταχειρίζεται αυτές τις δυνάμεις ως πράγματα και όχι ως μορφές των κοινωνικών σχέσεων οι οποίες «έχουν πάνω τους αποτυπωμένο με ανεξίτηλο τρόπο ότι ανήκουν σε μια κοινωνική κατάσταση στην οποία η διαδικασία παραγωγής κυριαρχεί πάνω στον άνθρωπο αντί να ελέγχεται από αυτόν». Μεταχειριζόμενη τις κατηγορίες της ως πράγματα παρά ως εκφράσεις των κοινωνικών σχέσεων, η οικονομική επιστήμη αναπόφευκτα μεταχειρίζεται τους ανθρώπους ως αφηρημένα, παθητικά αντικείμενα των κοινωνικών μετασχηματισμών.

⁶ (σ.τ.μ.) Η έννοια του δούλου αναφέρεται στην κατάσταση στην οποία ένας άνθρωπος βρίσκεται στην ιδιοκτησία κάποιου άλλου (του αφέντη). Η έννοια του δουλοπάροικου αντιστοιχεί στη φεουδαρχική εποχή (κυρίως στη μεσαιωνική Ευρώπη) και αναφέρεται στον άνθρωπο που είναι προσδεμένος στη γη και ανήκει στο φεουδάρχη άρχοντα. Η ειδοποιός διαφορά από τον καπιταλισμό είναι ότι στις σχέσεις αυτές ο άνθρωπος αποτελεί έναν από τους όρους της παραγωγής και όχι ελεύθερο εργάτη, απέναντι στον οποίο εμφανίζονται οι όροι παραγωγής σαν κεφάλαιο. «Όταν ο άνθρωπος κατακτείται ο ίδιος μαζί με το έδαφος, σαν οργανικό παράρτημα του εδάφους, τότε κατακτείται σαν ένας από τους όρους παραγωγής κι έτσι γεννιέται η δουλεία και η δουλοπαροικία, που γρήγορα νοθεύει και τροποποιεί τις αρχέγονες μορφές όλων των κοινοτήτων, και γίνεται η ίδια βάση τους» (Καρλ Μαρξ, *Grundrisse*, Τόμος Β').

Η αστική οικονομική επιστήμη αποδέχεται τις κατηγορίες της όπως αυτές παρουσιάζονται. Το χρήμα είναι χρήμα είναι χρήμα. Το καθήκον της είναι να καθορίσει τη σχέση του με άλλες οικονομικές κατηγορίες, όπως τους νόμους που κυβερνούν την κίνηση του χρήματος κτλ. Εξαιτίας του ότι το χρήμα δε γίνεται αντιληπτό ως μορφή των κοινωνικών σχέσεων, δεν επιχειρείται καμιά απόπειρα διερεύνησης των κατηγοριών αυτών, δεν επιδιώκεται καμιά απόπειρα να αποκαλυφθούν «οι ρίζες της οικονομικής εξέλιξης στις συγκεκριμένες δραστηριότητες της κοινωνικής ζωής αντρών και γυναικών» (Clarke 1980).

Ωστόσο, ο φετιχισμός δεν εξαφανίζεται με την κριτική της ύπαρξής του ούτε και οι αρχές της αστικής σκέψης εξαφανίζονται με την αναγνώριση της επιφανειακότητας τους. Η χρήση του όρου «οικονομία» από τον ίδιο το Μαρξ είναι αμφιλεγόμενη ή αντιφατική (όπως για παράδειγμα στον Πρόλογο του 1859) και η παράδοση της «Μαρξιστικής οικονομίας» είναι μακρά και απαλύνει τις αντιφάσεις ανάμεσα στην ανάγνωση του Κεφαλαίου και την εργασία σε ένα πανεπιστημιακό περιβάλλον.

Αν δούμε την αξία και την κρίση μέσα από τα μάτια της Μαρξιστικής οικονομολογίας θα πάρουμε μια εντελώς διαφορετική εικόνα από αυτή που μέχρι τώρα παρουσιάστηκε. Πολλές από τις υποθέσεις της αστικής θεωρίας ενσωματώνονται στη συζήτηση των μαρξιστικών κατηγοριών, από τη στιγμή που αυτές λαμβάνονται ως οικονομικές. Οι κατηγορίες παραμένουν κλειστές. Ενώ η αξία αντιμετωπίζεται ως κοινωνική σχέση, ιστορικά συγκεκριμένη στον καπιταλισμό, που δε θα έχει θέση σε μια σοσιαλιστική κοινωνία, εξακολουθεί να υποτίθεται ότι εντός των ορίων του καπιταλισμού μπορούμε να μεταχειριστούμε την αξία ως οικονομική κατηγορία. Έτσι, συζητώντας για την αξία, το βάρος δίνεται στο μέγεθος της αξίας ενώ το ζήτημα της μορφής αγνοείται. Αυτό ισχύει όχι μόνο για τους αποκαλούμενους νεο-ρικαρντιανούς, αλλά και για κάποιους θεωρητικούς που θα περιέγραφαν τους εαυτούς τους ως μαρξιστές (και μάλιστα αναγνωρίζονται ευρέως ως τέτοιοι). Τυπικά, ο νόμος της αξίας γίνεται αντιληπτός ως αυτό που δείχνει το «*πως τα ποικίλα ποσά κοινωνικά αναγκαίας εργασίας που απαιτούνται για την παραγωγή εμπορευμάτων ρυθμίζουν τις τιμές*» (Itoh 1980). Η κριτική της αξίας ως μορφής έχει χαθεί ενώ οι ακαμψίες της αστικής σκέψης διατηρούνται. Παρόλο που η αξία ονομάζεται κοινωνική σχέση, η κοινωνική όψη της παραμένει κρυμμένη και περιμένει να παρουσιαστεί μετά την επανάσταση, «*όταν οι άμεσοι παραγωγοί αποκατασταθούν ως υποκείμενο παρά ως αντικείμενο της παραγωγής*» (Itoh 1980). Αν οι εργάτες δεν είναι τίποτα άλλο από αντικείμενο της παραγωγής και συνεπώς ο φετιχισμός είναι ολοκληρωτικός, τότε ο Itoh έχει μάλλον δίκιο. Δεν υπάρχει λόγος να είναι η αξία μια ανοιχτή κατηγορία (εκτός αν τη βλέπουμε με μια ιστορική προοπτική) και ο καπιταλισμός μπορεί να γίνει κατανοητός με τους όρους των «*νόμων κίνησης*» του. Αλλά αν οι εργάτες είναι μόνο αντικείμενο της παραγωγής τότε η επανάσταση θα ήταν εννοιολογικά και θεωρητικά ακατόρθωτη ή μάλλον ο μόνος τρόπος που θα μπορούσαμε να τη σκεφτούμε είναι ως ένα εξωτερικό γεγονός.

Αυτές οι υποθέσεις εκφράζονται σε μεγάλο μέρος της συζήτησης για τη θεωρία της κρίσης. Αυτό που διακρίνει το μαρξισμό από άλλες μορφές της ριζοσπαστικής σκέψης, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, δεν είναι τόσο η ανάλυση της καπιταλιστικής καταπίεσης ή το σοσιαλιστικό όραμα, αλλά το γεγονός ότι είναι μια θεωρία της καπιταλιστικής αστάθειας. Ο καπιταλισμός είναι καταπιεστικός αλλά είναι μια αντιφατική και ασταθής μορφή καταπίεσης. Μια θεωρία της κρίσης είναι μια θεωρία αυτής της αστάθειας και ως εκ τούτου μια θεωρία της αστάθειας των ταξικών σχέσεων. Ωστόσο, πολλές συζητήσεις περί κρίσης την τοποθετούν ως κάτι εξωτερικό προς τις ταξικές σχέσεις και την ταξική πάλη. Στην καλύτερη περίπτωση, η ανάλυση της κρίσης παρέχει ένα πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνουν χώρα οι αγώνες, μια υπενθύμιση της θνητότητας του καπιταλισμού, αλλά όχι μια θεωρία των ταξικών σχέσεων. Υποστηρίζεται, για παράδειγμα, ότι η κρίση είναι αναπόφευκτη εξαιτίας του νόμου της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους ότι η κρίση συνεπάγεται μια όξυνση της ταξικής πάλης και μπορεί να προσφέρει ευκαιρίες για επανάσταση. Αλλά τόσο η κρίση ως τέτοια όσο και η τάση πτώσης του ποσοστού κέρδους εξακολουθούν να αναλύονται ως οικονομικές διαδικασίες, ξεχωριστές από την ταξική πάλη. Όπως παρατηρεί ο Ο' Connor, «*η έμφαση, τουλάχιστον της παραδοσιακής θεωρίας, είναι ότι η ανθρώπινη εργατική δύναμη αντιμετωπίζεται επιτυχώς σαν να ήταν απλά αντικείμενο*

ανταλλαγής και εργασίας και έτσι οι εργάτες έχουν λίγη ή καθόλου δύναμη να αντιστρέψουν και ακόμα λιγότερη να επαναπροσδιορίσουν τη διαδικασία του αυτο-επεκτεινόμενου κεφαλαίου, εκτός κι αν συμβεί μια σοσιαλιστική επανάσταση» (1987)

Κατά παράδοξο τρόπο, αυτό που θα έπρεπε να είναι θεωρία της καπιταλιστικής αστάθειας μετατρέπεται σε θεωρία της καπιταλιστικής αναπαραγωγής. Αυτό συχνά απαιτεί ιδιαίτερα λειτουργιστικές νύξεις: η καπιταλιστική αναπαραγωγή γίνεται ένας κλειστός κύκλος - μέχρι την εξωγενή στιγμή της σοσιαλιστικής επανάστασης, φυσικά. Οι νόμοι κίνησης του καπιταλισμού προδιαγράφουν ένα συγκεκριμένο τρόπο εξέλιξης μέχρι τη μέρα της επανάστασης, οπότε οι εργάτες θα πάψουν να είναι αντικείμενα κυριαρχίας.

Τα τελευταία χρόνια υπάρχει μια προσπάθεια απόδρασης από τον ντετερμινισμό και το λειτουργισμό της μαρξιστικής οικονομικής παράδοσης, μέσω της ανάπτυξης μιας «μαρξιστικής πολιτικής θεωρίας».

Η απόπειρα δημιουργίας μιας διακριτής μαρξιστικής πολιτικής θεωρίας βασίζεται στην κριτική της μεθόδου του Μαρξ που παρατίθεται στον *Πρόλογο* του 1859. Εφόσον ο *Πρόλογος* θεωρούταν ως η οριστική διατύπωση της μεθόδου του Μαρξ για χρόνια από τη μαρξιστική «ορθοδοξία» των κομμουνιστικών κομμάτων, η συζήτηση για το κράτος σχεδόν αγνοούταν από τη στιγμή που το πολιτικό αντιμετωπιζόταν απλά ως μέρος του εποικοδομήματος. Από το 1960 και μετά, με την κρίση της ορθοδοξίας των κομμουνιστικών κομμάτων, ο *Πρόλογος* του 1859 τέθηκε σε κριτική ως περιοριστικός όσον αφορά την αυτονομία του εποικοδομήματος και συγκεκριμένα του πολιτικού και ιδεολογικού επιπέδου. Συγκεκριμένα, ο Πουλαντζάς υποστήριξε ότι η σχετική αυτονομία των διαφορετικών επιπέδων επιτρέπει την ανάπτυξη μιας διακριτής μαρξιστικής πολιτικής επιστήμης, ως συμπλήρωμα της μαρξιστικής οικονομικής επιστήμης που αναπτύχθηκε στο *Κεφάλαιο*. Από αυτή την άποψη λοιπόν το πρόβλημα με τη μαρξιστική οικονομική παράδοση είναι ότι είναι ανεπαρκής και ότι δίνει υπερβολικό βάρος στην οικονομία. Η λογική αυτής της προσέγγισης είναι πως ο μαρξισμός θα έπρεπε από οικονομική θεωρία της κοινωνίας να εξελιχθεί σε πολυεπίπεδη θεωρία της κοινωνίας που θα συνδυάζει περισσότερα από ένα γνωστικά αντικείμενα (με την οικονομία πάντα να είναι ο καθοριστικός παράγοντας, σε τελευταία ανάλυση).

Το πρόβλημα με την πολυεπίπεδη προσέγγιση είναι ότι απλά προσθέτει φετιχισμό στον ήδη υπάρχοντα φετιχισμό. Η προσέγγιση της μαρξιστικής οικονομολογίας δεν είναι ανεπαρκής αλλά επιφανειακή, με την έννοια ότι παίρνει για δεδομένο το διαχωρισμό των κοινωνικών σχέσεων σε οικονομικές και πολιτικές σχέσεις. Η συμπλήρωση αυτής της προσέγγισης με μια ανάλυση του πολιτικού, που παρομοίως λαμβάνει το «πολιτικό» ως υποτιθέμενο σημείο εκκίνησης, σημαίνει τον πολλαπλασιασμό της επιφανειακότητας, την μεγαλύτερη απόκρυψη των ήδη κατακερματισμένων κοινωνικών σχέσεων. Ο ισχυρισμός, για παράδειγμα, ότι η κρίση δεν είναι μόνο οικονομική αλλά και πολιτική είναι άχρηστος, εκτός αν τεθεί σε αμφισβήτηση η ίδια η φύση του οικονομικού και του πολιτικού. Στην πράξη, αυτό που συμβαίνει συχνά είναι ότι η «πολιτική» ανάλυση παίρνει ως δεδομένο το πλαίσιο που παρέχεται από την ανάλυση των οικονομολόγων.

Οι λειτουργιστικές παραδοχές του μεγαλύτερου μέρους της μαρξιστικής ανάλυσης (και ιδιαίτερα της μαρξιστικής οικονομικής παράδοσης) μεταφέρονται στην ίδια την έννοια της κρίσης. Κρίση δε σημαίνει απλά μια κατάρρευση αλλά ένα σημείο καμπής, μια ένταση στη διαδικασία του μετασχηματισμού. Υπάρχουν δυο όψεις στη θεωρία της κρίσης. Και οι δυο παρουσιάζονται στη συζήτηση του Μαρξ στο *Κεφάλαιο*. Από τη μια πλευρά, η κρίση εκφράζει την κατάρρευση ενός μοντέλου συσσώρευσης και φέρνει το κεφάλαιο αντιμέτωπο με τον υπαινισμό της ίδιας του της θνητότητας: ο ρυθμός πτώσης του κέρδους «μαρτυρά τα όρια και τον ιστορικό, μεταβατικό χαρακτήρα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής» (*Το Κεφάλαιο*, Τόμος III). Από την άλλη, η κρίση πιέζει προς μια αναδιάρθρωση του κεφαλαίου: μέσω της καταστροφής λιγότερο κερδοφόρων κεφαλαίων και μέσω της αύξησης της εκμετάλλευσης στρώνεται το χαλί για μια νέα περίοδο καπιταλιστικής συσσώρευσης. Η κρίση είναι ταυτόχρονα καταστροφή και αναδιάρθρωση, αστάθεια και επανασταθεροποίηση των ταξικών σχέσεων. Το πρόβλημα είναι το πώς κατανοούμε τη σχέση ανάμεσα σε αυτές τις δυο όψεις.

Σε διαφορετικές στιγμές δίνεται έμφαση σε διαφορετικές όψεις της κρίσης. Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970, που ακόμα δεν ήταν ξεκάθαρο πως ο Κέυνς δεν είχε λύσει το πρόβλημα της καπιταλιστικής κρίσης, η έμφαση στις συζητήσεις περί κρίσης δινόταν στον αναπόφευκτο χαρακτήρα της. Η κρίση γινόταν αντιληπτή ως διακοπή της διαδικασίας της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Καθώς εκδηλωνόταν η κρίση και ήταν εμφανές ότι δεν επίκειται επανάσταση, η έμφαση στις συζητήσεις μετατοπίστηκε στη διαδικασία αναδιάρθρωσης και στην προσπάθεια κατανόησης των σύγχρονων αλλαγών στην κοινωνία με όρους αναδιάρθρωσης του κεφαλαίου. Αυτό που χάθηκε στη μετατόπιση από τη μια έμφαση στην άλλη ήταν το ζήτημα της σχέσης ανάμεσα στις δυο όψεις της κρίσης, ανάμεσα στην κατάρρευση και στην αναδιάρθρωση.

Συχνά θεωρείται ότι αυτές οι δυο όψεις είναι στην πραγματικότητα ταυτόσημες και αδιαχώριστες. Η καταστροφή ενός μοντέλου συσσώρευσης είναι η δημιουργία της βάσης για ένα άλλο: η κρίση είναι μια «δημιουργική καταστροφή» σύμφωνα με τον Σούμπετερ (Perez 1983). Αναφέρεται ο Σούμπετερ εδώ γιατί σύμφωνα με την οπτική του Νέγκρι (παρόλο που ο Νέγκρι απέχει πολύ από το να είναι ορθόδοξος μαρξιστής οικονομιστής, αποδέχεται πολλές από τις θέσεις της μαρξιστικής οικονομικής) ο Σούμπετερ ήταν αυτός που ανακάλυψε για την αστική τάξη αυτό που ο Μαρξ είχε δει χρόνια πριν, ότι η κρίση είναι ένα αναπόσπαστο κομμάτι της καπιταλιστικής ανάπτυξης (Νέγκρι 1968/1988). Μια κοινή θέση για την κρίση εμφανίζεται, τόσο στο επιχείρημα του Νέγκρι όσο και στις οπτικές άλλων συγγραφέων. Η κρίση είναι μια διαδικασία «δημιουργικής καταστροφής», οι δυο πλευρές της κρίσης μπορούν απλά να συμπυκνωθούν. Αλλά αυτό επεκτείνει απλά τον λειτουργισμό της αστικής οικονομολογίας: αν η κρίση αποτελεί αναπόφευκτα και αναδιάρθρωση του κεφαλαίου, τότε η αναπαραγωγή του κεφαλαίου είναι ένας κλειστός κύκλος από τον οποίο δεν υπάρχει διαφυγή.

Κρίση, Φετιχισμός και Ταξική Σύνθεση

Οι δυο όψεις της κρίσης δεν είναι ταυτόσημες: Ανάμεσα στην κρίση-ως-ρήξη και στην κρίση-ως-αναδιάρθρωση υπάρχει μια ολόκληρη παγκόσμια ιστορία αγώνων.

Η κρίση είναι πρώτα απ' όλα ρήξη· η διάρρηξη του κατεστημένου μοντέλου των ταξικών σχέσεων. Πριν η κρίση κάνει την εμφάνισή της φαίνεται πως ο κόσμος βρίσκεται σε ισορροπία, πως τα βασικότερα προβλήματα έχουν λυθεί και πως η ταξική πάλη ανήκει στο παρελθόν. Συγκεκριμένα πράγματα γίνονται αποδεκτά ως «ομαλά»: τύποι διεθνών σχέσεων και πολιτικών συγκρούσεων, μοντέλα επαγγελματικής δομής και οργάνωσης της εργατικής τάξης, τύποι σχέσεων ανάμεσα σε γυναίκες και άντρες, ανάμεσα σε ενήλικες και παιδιά, μορφές πολιτιστικής έκφρασης. Οι συγκρούσεις που αυτά εμπεριέχουν εμφανίζονται ως αρμονία. Και μετά έρχεται μια έκρηξη: η σύγκρουση εκδηλώνεται, το «ομαλό» αμφισβητείται, οι κρυμμένες διασυνδέσεις εμφανίζονται, εγκαθιδρυμένες μορφές εξουσίας δέχονται επίθεση. Το φράγμα σπάει. Η απωθημένη οργή παύει να είναι πλέον απωθημένη.

Κάθε ταξική κοινωνία, κάθε κοινωνία που οι καθημερινές δραστηριότητες της πλειοψηφίας του πληθυσμού υπάγονται στα συμφέροντα της μειοψηφίας, είναι μια ασταθής κοινωνία. Όλη η ιστορία είναι στιγματισμένη από εξεγέρσεις πολύ πριν ο καπιταλισμός ή η καπιταλιστική κρίση εμφανιστούν. Ωστόσο, στον καπιταλισμό το ρήγμα στα εγκαθιδρυμένα πρότυπα ακολουθεί έναν ιδιαίτερα οξύ ρυθμό ο οποίος αντανάκλαται στις θεωρίες της κρίσης, στους κύκλους εργασιών, στις θεωρίες των μακρόχρονων διακυμάνσεων κτλ. Η συσσώρευση της απωθημένης οργής βρίσκει διέξοδο σε αυτά τα ξεσπάσματα αλλά αυτό δεν εξηγεί την περιοδικότητα της κρίσης. Η αστάθεια που υπάρχει σε όλες τις ταξικές κοινωνίες λαμβάνει μια ιδιαίτερη μορφή στον καπιταλισμό, πράγμα που μπορεί να εξηγηθεί μόνο με βάση την ιδιαιτερότητα της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας. Αν σκοπεύουμε να κατανοήσουμε την κρίση ως διάρρηξη του μοντέλου κυριαρχίας δεν αρκεί να την εξηγήσουμε με όρους σχέσεων ανάμεσα σε κεφάλαια (όπως κάνουν οι θεωρίες δυσαναλογίας) ή με όρους κατανομής του κοινωνικού πλούτου (όπως κάνουν οι θεωρίες υποκατανάλωσης). Για να κατανοήσουμε την κρίση ως έκφραση της ιδιαίτερης

δομικής αστάθειας του καπιταλισμού ως μορφής ταξικής κυριαρχίας, είναι αναγκαίο να αναζητήσουμε μια εγγενή αστάθεια, μια γεωλογική ρωγμή στην ίδια την εκμεταλλευτική σχέση, στη «συγκεκριμένη... μορφή μέσα από την οποία η απλήρωτη υπερεργασία αντλείται από τους άμεσους παραγωγούς».

Αυτή τη θεμελιώδη αστάθεια στην καπιταλιστική σχέση ο Μαρξ την ανέλυσε στη συζήτηση για την υπεραξία. Οι καπιταλιστές, σε αντίθεση με τις κυρίαρχες τάξεις σε προηγούμενες ταξικές κοινωνίες, οδηγούνται σταθερά μέσω του ανταγωνισμού στην ένταση της εκμετάλλευσης, ώστε να αυξήσουν το ποσό της απλήρωτης υπερεργασίας που αντλείται από τους άμεσους παραγωγούς. «Είναι η βουλιμία του λυκανθρώπου για υπερεργασία» (Το Κεφάλαιο, Τόμος Ι) που προσδίδει στον καπιταλισμό αυτή την ιδιαίτερη αστάθεια. Η καπιταλιστική απληστία για υπεραξία λαμβάνει δυο βασικές μορφές, όπως εξηγεί ο Μαρξ στο Κεφάλαιο. Η πρώτη είναι η απόλυτη υπεραξία, η προσπάθεια του κεφαλαίου να επιμηκύνει την εργάσιμη μέρα με σκοπό να αυξήσει την υπεραξία που παράγεται. Αυτό φτάνει σε ένα όριο στο οποίο απειλείται η επιβίωση των εργατών και ως εκ τούτου και η επιβίωση του κεφαλαίου. Η εγκαθίδρυση της εργοστασιακής νομοθεσίας που οριοθετεί την εργάσιμη μέρα, αναγκάζει το κεφάλαιο να βρει άλλον τρόπο για να ικανοποιήσει τη λαιμαργία του. Αντί λοιπόν να επιμηκύνει διαρκώς την εργάσιμη μέρα, το κεφάλαιο προσπαθεί να μειώσει το χρονικό διάστημα της εργάσιμης ημέρας που απαιτείται για την αναπαραγωγή της αξίας της εργατικής δύναμης. Αυτό επιτυγχάνεται κυρίως μέσω των τεχνολογικών καινοτομιών και της επιδίωξης αύξησης της αποδοτικότητας. Όσο ταχύτερα παράγονται τα εμπορεύματα τόσο το μέγεθος της αξίας τους (το οποίο καθορίζεται από τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας που απαιτείται για να παραχθούν) μειώνεται. Στο βαθμό που μειώνεται η αξία των εμπορευμάτων τα οποία καταναλώνονται από τους εργάτες, μειώνεται επίσης η αξία της εργατικής δύναμης, ακόμα κι αν το βιοτικό επίπεδο ανεβαίνει. Σαν αποτέλεσμα, σε μια εργάσιμη μέρα σταθερής διάρκειας ξοδεύεται λιγότερος χρόνος για την παραγωγή αξίας ισοδύναμης με την αξία της εργατικής δύναμης, συνεπώς περισσότερος χρόνος ξοδεύεται για την παραγωγή υπεραξίας. Ο Μαρξ ονομάζει σχετική υπεραξία αυτή τη μορφή μεγιστοποίησης της υπεραξίας.

Η σχετική υπεραξία επιβάλλει το συνεχές κυνήγι τεχνολογικών καινοτομιών και τη συνεχή αναδιοργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας. Επίσης, επιβάλλει μια μεταβολή στη σχέση μεταξύ ζωντανής εργασίας (οι εργάτες σε δράση) και νεκρής εργασίας (οι μηχανές και οι πρώτες ύλες, το προϊόν της παρελθοντικής εργασίας): καθώς η τεχνολογία αναπτύσσεται υπάρχει μια τάση κάθε εργάτη να χειρίζεται μια όλο και μεγαλύτερη μάζα μηχανών και πρώτων υλών. Με όρους σύνθεσης του κεφαλαίου, αυτό τείνει να εκφράζεται με μια σχετική αύξηση του μέρους του κεφαλαίου που επενδύεται σε σταθερό κεφάλαιο (μηχανήματα και πρώτες ύλες) και με μια σχετική πτώση του μεταβλητού κεφαλαίου (το μέρος του κεφαλαίου που επενδύεται στην αγορά της εργατικής δύναμης). Υπάρχει λοιπόν, όπως το θέτει ο Μαρξ, μια αύξηση στην οργανική σύνθεση του κεφαλαίου.

Έτσι, το κυνήγι της υπεραξίας κάνει το κεφάλαιο να μην ησυχάζει ποτέ. Αναζητά πάντα την αλλαγή, σε αντίθεση με τις κυρίαρχες τάξεις σε προηγούμενες ταξικές κοινωνίες. Τείνει σταθερά να εξορίζει (με σχετικούς όρους) από τη διαδικασία παραγωγής τη μόνη πηγή της ύπαρξής του, τη ζωντανή εργασία. Μόνο η ζωντανή εργασία παράγει αξία και καθώς το κεφάλαιο επιβαρύνεται όλο και πιο πολύ με νεκρή εργασία, η αναλογία ανάμεσα στην υπεραξία που παράγεται (από τη ζωντανή εργασία) και στη συνολική επένδυση του καπιταλιστή τείνει να μειωθεί. Με άλλα λόγια, το κυνήγι της σχετικής υπεραξίας συνδέεται με την τάση πτώσης του ποσοστού κέρδους.

Η πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους, που αναλύεται από το Μαρξ στον τρίτο τόμο του Κεφαλαίου, είναι λοιπόν μια οικονομική εκδήλωση των συνεχών αλλαγών στην οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας. Οι ίδιες οι αλλαγές επιβεβαιώνουν ότι ο ανταγωνισμός ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία είναι ζωντανός. Η αντίσταση και η λανθάνουσα εξέγερση είναι εγγενείς σε κάθε σχέση υποταγής. Ακόμα και ανάμεσα στον πιο πειθήνιο σκλάβο και στον πιο αδίστακτο αφέντη υπάρχει ένας ενεργός ανταγωνισμός, μια (πιθανόν ανέκφραστη) ένταση στην αμοιβαία εξάρτηση που κάνει τη σχέση δυναμική. Η εξάρτηση του κεφαλαίου από τις συνεχείς αλλαγές στην παραγωγή, από το συνεχές

κυνήγι υπεραξίας, εγγυάται ότι ο ανταγωνισμός ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία είναι ανοιχτός και συνεχής ακόμα και σε περιόδους σχετικής σταθερότητας. Οι εργάτες οργανώνονται αμυντικά και επιθετικά η προσπάθεια των καπιταλιστών να διατηρήσουν τον έλεγχο είναι αδιαχώριστη από την προσπάθεια να μεγιστοποιήσουν την υπεραξία. Η σχετική υπεραξία εκφράζεται στη δυναμική της ταξικής πάλης μέσω των μεταβαλλόμενων μορφών επίθεσης και αντεπίθεσης, μέσω της μεταβαλλόμενης σύνθεσης τόσο του κεφαλαίου όσο και της εργασίας. Εδώ φαίνεται ξανά η ιδιαίτερα ασταθής δυναμική του καπιταλισμού. Όσο περισσότερο επιτυχής είναι η συσσώρευση υπεραξίας για το κεφάλαιο, τόσο περισσότερο η εργασία αναπτύσσεται ως καταστροφική δύναμη εντός του. Μια περίοδος επιτυχούς συσσώρευσης εκφράζεται ενδεχομένως στην αύξηση της δύναμης και της οργάνωσης της εργατικής τάξης, καθώς μειώνεται η ανεργία και ισχυροποιείται η διαπραγματευτική θέση των εργατών. Όσο πιο αποτελεσματικό είναι το κεφάλαιο τόσο περισσότερο η βασική αντίφαση της ύπαρξης του έρχεται στο προσκήνιο: η εξάρτηση του από την εργασία. Η ύπαρξη όλων των κυρίων είναι εξαρτημένη από τους υπηρέτες τους. Στην περίπτωση του κεφαλαίου αυτό το θεμελιώδες δεδομένο αναδύεται πιεστικά τη στιγμή που αισθάνεται δυνατότερο.

Η ίδια η παραγωγή σχετικής υπεραξίας φέρει μέσα της τη δύναμη που την καταστρέφει. Αυτό εκδηλώνεται τόσο στην τάση πτώσης του ποσοστού κέρδους όσο και στην ανάπτυξη της ταξικής σύνθεσης της εργατικής τάξης. Καθώς μια περίοδος ταχείας συσσώρευσης προχωρά, το ποσοστό κέρδους τείνει να πέσει και η οργανωτική δύναμη και μαχητικότητα της εργατικής τάξης τείνει ν' ανέβει. Γίνεται ακόμα πιο δύσκολο για τους καπιταλιστές να λάβουν το ποσοστό κέρδους που περίμεναν ή να αναδιοργανώσουν την παραγωγή σύμφωνα με τη θέληση τους. Οι ανταγωνισμοί οξύνονται, οι αντιφάσεις του καπιταλισμού γίνονται περισσότερο φανερές, οι διασυνδέσεις ανάμεσα σε φαινόμενα που πριν εμφανίζονταν διαχωρισμένα γίνονται πιο ξεκάθαρες, ο καπιταλισμός ως μορφή κοινωνικής οργάνωσης τίθεται σε κριτική όλο και πιο ανοιχτά με όλο και πιο διευρυμένο τρόπο.

Ο καπιταλισμός φαίνεται να είναι σε κρίση. Αυτό γίνεται αντιληπτό ως οικονομική κρίση: τα κέρδη πέφτουν, οι ανταγωνισμοί εντείνονται, εταιρίες χρεοκοπούν, ολόκληροι τομείς και χώρες παρακμάζουν. Αλλά δεν εμφανίζεται μόνο ως οικονομική κρίση. Εμφανίζεται ως κρίση του κράτους: εκεί που πριν το κράτος εμφανιζόταν ικανό να εξασφαλίσει την ομαλή κοινωνική ανάπτυξη, τώρα εμφανίζεται ανίκανο να το κάνει. Είναι επίσης κρίση της οικογένειας, της ηθικής, της θρησκείας, των συνδικαλιστικών δομών, όλων εκείνων που πριν φαίνονταν να εξασφαλίζουν την κοινωνική αρμονία και πλέον είναι αδύνατο να το κάνουν. Υπάρχει μια έντονη αίσθηση στην καπιταλιστική τάξη ότι τα πράγματα δεν μπορούν να προχωρήσουν όπως είναι. Η συνεχής διαδικασία μετασχηματισμού που είναι εγγενής στον καπιταλισμό εμφανίζεται τώρα ανεπαρκής: κάτι πιο ριζοσπαστικό απαιτείται. Η προηγούμενη διαδικασία μετασχηματισμού αντιμετωπίζεται σα μέρος του υπάρχοντος μοντέλου και γίνεται ξεκάθαρο πως αυτό το μοντέλο έφτασε στο τέλος του.

Αυτό είναι η κρίση: η κατάρρευση ενός κατεστημένου μοντέλου κοινωνικών σχέσεων. Για την καπιταλιστική τάξη το μέλλον μοιάζει αβέβαιο και επικίνδυνο. Δεν υπάρχει εμφανής διέξοδος παρά μόνο η επίθεση ενάντια στη δύναμη της οργανωμένης εργασίας και ενάντια σε οποιοδήποτε κρίνεται ανατρεπτικός, η έκκληση για επιστροφή στην πειθαρχία, την τάξη και την ομαλότητα. Αυτό δεν είναι αναδιάρθρωση, είναι ρήξη.

Είναι ξεκάθαρο πως η ρήξη μπορεί να εμπεριέχει τη δυνατότητα της αναδιάρθρωσης. Για κάποιες φράξιες της καπιταλιστικής τάξης δεν υπάρχει μέλλον: οι χρεοκοπίες αυξάνονται ραγδαία, πολιτικά κόμματα που συνδέονταν με την προηγούμενη κοινωνική κατάσταση χάνονται ανεπιστρεπτί. Παρόλα αυτά, νέες βιομηχανίες μπορεί να πάρουν τη θέση των παλιών, νέα κόμματα μπορεί να αναδυθούν, η οικονομική κατάρρευση μιας χώρας μπορεί να εξισορροπείται από την οικονομική ανάπτυξη μιας άλλης. Το μέλλον δεν είναι ξεκάθαρο αλλά υπάρχουν όλων των ειδών τα πειράματα με νέες μορφές διαχείρισης, νέες τεχνολογίες, νέες σχέσεις ανάμεσα σε κράτος και βιομηχανία, νέα μοντέλα πολιτικής οργάνωσης. Είναι πιθανό η σύνθεση της εργατικής τάξης να διαλυθεί από ένα συνδυασμό βίας, νομικών περιορισμών και οικονομικής αναδιάρθρωσης. Είναι πιθανό τότε το κεφά-

λαιο να μπορέσει να επιβάλλει όλες τις αλλαγές που επιθυμεί στην παραγωγή. Όλα αυτά είναι πιθανά αλλά τίποτα δεν είναι προκαθορισμένο.

Είναι πιθανό μετά από καιρό το κεφάλαιο, πιο σίγουρο για το μέλλον, να διακρίνει τη δυνατότητα εγκαθίδρυσης των νέων βάσεων ενός σχετικά σταθερού μοντέλου συσσώρευσης. Αυτή είναι η κατάσταση στην οποία βρισκόμαστε τώρα. Είναι ακριβώς σ' αυτό το σημείο που ο μαρξιστικός λειτουργισμός γίνεται πιο ύπουλος από ποτέ. Ένας ολόκληρος νέος κόσμος ακαδημαϊκής ανάλυσης έχει ανοίξει: προσπαθεί να θεωρητικοποιήσει τα νέα μοντέλα συσσώρευσης, να δώσει ένα όνομα στη νέα μορφή κυριαρχίας, έτσι ώστε τελικά να την αποκρύψει. Η κρίση-ως-ρήξη ξεχνιέται ή επανέρχεται στη μνήμη μόνο στην περίπτωση που η ρήξη γίνεται αντιληπτή ως προκαταρκτική φάση της αναδιάρθρωσης. Τα νέα μοντέλα εμφανίζονται ως ήδη εγκαθιδρυμένα, ως μια καινούρια πραγματικότητα που «αναδύθηκε» και η οποία θα πρέπει να γίνει δεκτή και όχι ως σχέδιο το οποίο το κεφάλαιο πρέπει να επιβάλλει μέσα από σκληρό αγώνα. Ο μαρξισμός, από το να είναι μια θεωρία αγώνα, μετατρέπεται σε θεωρία κυριαρχίας μόλις η (ταξική) πάλη αγνοηθεί.

Αυτό δεν μπορεί να συμβεί. Η κατάρρευση ενός μοντέλου κοινωνικών σχέσεων δε συνεπάγεται ούτε την άμεση, ούτε την επιτυχή αναδιάρθρωση. Είναι πιθανό η ρήξη να περιέχει το ενδεχόμενο της αναδιάρθρωσης. Είναι πιθανό αυτό το ενδεχόμενο να πραγματοποιηθεί, όπως έχει γίνει στο παρελθόν. Αλλά ακόμα και τώρα αυτό δεν είναι βέβαιο και αν ένα καινούριο μοντέλο σχετικής σταθερότητας των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων εγκαθιδρυθεί, αυτό δε θα αναδυθεί απλά, αλλά θα είναι αποτέλεσμα ενός μεγάλου και πολύ αιματηρού αγώνα. Ανάμεσα στην κρίση-ως-ρήξη και στην κρίση-ως-αναδιάρθρωση υπάρχει μια άβυσσος πιθανοτήτων, ένα *salto mortale* του κεφαλαίου, χωρίς την εγγύηση μιας ασφαλούς προσγείωσης, μια ολόκληρη παγκόσμια ιστορία αγώνων.

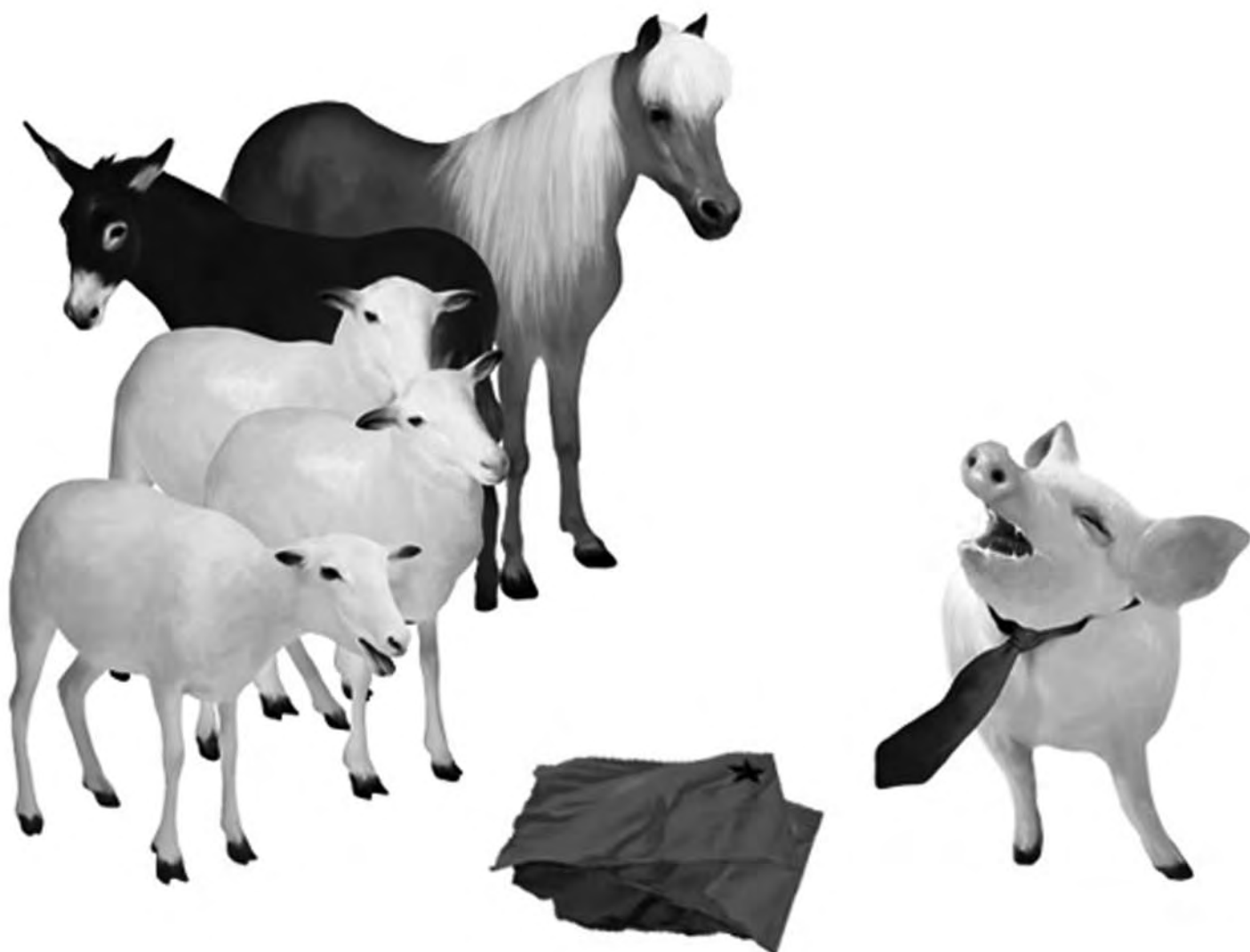
Αναφορές

- Clarke, S. (1980), *The Value of Value: Reading Capital*, στο *Capital & Class*, no.10.
- Hegel, G.W.F (1977) *The Phenomenology of Spirit* (Oxford).
Ελληνική έκδοση: Χέγκελ, *Η Φαινομενολογία του Πνεύματος*, εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα-Ιωάννινα, 1995.
- Itoh, M. (1980) *Value and Crisis* (London).
- Marx, K. (1967/71) *Capital* (Moscow).
Ελληνική έκδοση: Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, Τόμοι I - III, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1978/2005
- Marx, K. (1971) *Contribution to the Critique of Political Economy* (London).
- Negri, A. (1984) *Marx beyond Marx* (South Hadley, Mass.)
- Negri, A. (1968/1988) *Marx on Cycle and Crisis*, στο *Negri Revolution Retrieved*.
- O' Connor, J. (1987) *The Meaning of Crisis* (Oxford, New York).
- Perez, C. (1983) *Structural Change and Assimilation of New Technologies in the Economic and Social Systems*, *Futures* (October)
- Rader, M. (1979) *Marx's Interpretation of History* (New York)
- Stern, R. (1970) *Historians and Crisis*, στο *Past and Present* no.52

Βλαυμαχεν

Μα καλά, υπάρχουν ακόμα κομμουνιστές στις μέρες μας;

[ή] Είδα το Στάλιν να πέφτει, αλλά δεν πρόλαβα να κάνω ευχή...

Το κεφάλαιο, καθώς υπάγει το σύνολο της κοινωνικής ζωής στον πλανήτη, τείνει να μετατρέπει κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα σε εργασία και συνεπώς κάθε προϊόν αυτής της δραστηριότητας σε εμπόρευμα, και με τους μεγάλους διαμεσολαβητές του, το χρήμα και το κράτος, αλλοτριώνει τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων σε σχέσεις μεταξύ πραγμάτων. Ταυτόχρονα, δημιουργεί την ίδια του την άρνηση στο προλεταριάτο. Ωστόσο, «οι προλετάριοι δεν είναι επαναστάτες όπως ο ουρανός είναι γαλάζιος, επειδή είναι μισθωτοί και εκμεταλλεζόμενοι, ούτε είναι η διάλυση των υπάρχουσων συνθηκών. Στην αυτο-μεταμόρφωσή τους συγκροτούν τον εαυτό τους από αυτό που είναι, σε επαναστατική τάξη»¹. Το κεντρικό ερώτημα, επομένως, είναι: πώς μπορεί το προλεταριάτο, ενεργώντας ως τάξη που ανήκει σ' αυτόν τον τρόπο παραγωγής, στην αντίθεσή του με το κεφάλαιο εντός της καπιταλιστικής σχέσης, να καταργήσει τις τάξεις και να κομμουνιστικοποιήσει τη ζωή;

Ως κομμουνιστές προλετάριοι, αντλούμε από το κόκκινο νήμα που συνδέει τις τάξεις που, μέσα στην αντιφατική ιστορία του επαναστατικού κινήματος, εμφανίστηκαν ως αντίθεση στη σοσιαλδημοκρατική λογική της σταδιακής μεταρρύθμισης του καπιταλισμού, στη λενινιστική πρακτική της κατάκτησης της πολιτικής εξουσίας του κράτους και στο μαρξισμό των «κομμουνιστικών» κομμάτων: τις κομμουνιστικές τάξεις. Οι τάξεις αυτές δεν προτείνουν ένα εναλλακτικό πολιτικό πρόγραμμα ούτε μια εναλλακτική οικονομική οργάνωση. Για εμάς, «ο κομμουνισμός δεν είναι η συνέχιση του καπιταλισμού με μια ορθολογικότερη, αποτελεσματικότερη, πιο σύγχρονη και λιγότερο άνηση και άναρχη μορφή. Δεν παίρνει τις παλιές υλικές βάσεις όπως τις βρίσκει: τις ανατρέπει»². Είναι το πραγματικό κίνημα που καταργεί τις υπάρχουσες συνθήκες διαχωρισμού για να ενοποιήσει την ανθρώπινη πράξη. Είναι το ξεπέρασμα του απομονωμένου ατόμου μέσα στην ανθρώπινη κοινότητα.

«Αλλά, όλες οι εξεγέρσεις, χωρίς εξαίρεση, δεν έχουν τις ρίζες τους στην καταστροφική απομόνωση του ανθρώπου από την κοινότητα; Δεν προϋποθέτει απαραίτητα κάθε εξέγερση την απομόνωση; Θα πραγματοποιούταν η επανάσταση του 1789 αν οι Γάλλοι πολίτες δεν αισθάνονταν καταστροφικά απομονωμένοι από την κοινότητα; Η κατάργηση αυτής της απομόνωσης ήταν ακριβώς ο σκοπός της»³.

Η κοινότητα την οποία επιδιώκουμε είναι η ενοποιημένη δημιουργική ζωή. Η πραγματική κατάσταση των προλεταρίων μας δείχνει ότι ο αγώνας γίνεται για την απελευθέρωση της ζωντανής μας δραστηριότητας. Η ελευθερία που διεκδικείται σε τέτοιους αγώνες δεν είναι μια νομική, ηθική ή πολιτική ελευθερία. Είναι η πραγματική ελευθερία στην καθημερινότητά μας.

Η ιστορία των προλεταριακών αγώνων φανερώνει όχι μόνο την αναγκαιότητα ή την επιθυμία της ανθρώπινης απελευθέρωσης αλλά και τη **δυνατότητα** να πραγματοποιηθεί αυτή. Η δυνατότητα βρίσκεται στην ίδια την αντιφατική ύπαρξη του προλεταριάτου. Για το κεφάλαιο δεν είμαστε παρά μεταβλητό κεφάλαιο, δηλαδή ένα μέρος του. **Για το κεφάλαιο είμαστε απλά εργάτες και εργάτριες**, απαλλοτριωμένοι, οι άνθρωποι χωρίς αποθέματα. Είμαστε εργάτες και εργάτριες, ανεξάρτητα από το αν αντιλαμβανόμαστε τους εαυτούς μας ως τέτοιους και ανεξάρτητα από το αν η δραστηριότητά μας ορίζεται κοινωνικά ως εργασία. Ως άντρες προλετάριοι είμαστε κατεξοχήν μισθωτοί εργάτες. Ως γυναίκες προλετάρια είμαστε μισθωτές εργάτριες και ταυτόχρονα τις περισσότερες φορές νοικοκυρές. Ως φοιτητές/τριες είμαστε άμισθοι εργάτες, είτε σε μια άμεση παραγωγική διαδικασία είτε παράγοντας τον εαυτό μας για να τον πουλήσουμε αύριο. Η μοναδική πτυχή της ύπαρξής μας που έχει σημασία είναι η ικανότητά μας για εργασία, το γεγονός ότι είμαστε φορείς ενός εμπορεύματος που εμπεριέχει τη δυνατότητα ύπαρξης όλων των άλλων εμπορευμάτων, το γεγονός ότι παράγουμε αξία. Από την οπτική του κεφαλαίου, οι διαφορές μεταξύ μαύρος/λευκός, ομοφυλόφιλος/ετεροφυλόφιλος, γυναίκα/άντρας και ούτω καθεξής, δεν αποτελούν εκφράσεις διαφορετικών τρόπων της ύπαρξης που προσφέρουν την ευκαιρία της αμοιβαίας κοινωνικής εξερεύνησης και της δημιουργικής συναναστροφής. Αποτελούν το έδαφος για να ταξινομηθούν οι άνθρωποι σε διαφορετικά είδη εργατικής δύναμης, να διανεμηθούν μεταξύ τους διαφορετικοί κοινωνικοί ρόλοι και λειτουργίες, που

¹ Theorie Communiste, *Self-organisation is the first act of the revolution; it then becomes an obstacle which the revolution has to overcome*. Το κείμενο βρίσκεται στην ιστοσελίδα <http://libcom.org/library/theorie-communiste>.

² Ζιλ Ντωβέ, *Έκλειψη και επανεμφάνιση του κομμουνιστικού κινήματος*, εκδόσεις Κόκκινο Νήμα, 2001.

³ Καρλ Μαρξ, *Critical Notes on the Article "The King of Prussia and Social Reform. By a Prussian"*. Δημοσιεύτηκε στο 63^ο τεύχος του Vorwarts!, στις 7 Αυγούστου του 1844

παγιώνονται στην ιεραρχία των μισθών ή στη διαίρεση σε μισθωτό και άμισθο προλεταριάτο, και να κατασκευαστούν καινούριες καταναλωτικές ομάδες. Από τη στιγμή που σε κάθε άνθρωπο επιβάλλεται μια αποκλειστική σφαίρα δραστηριότητας από την οποία δεν μπορεί να ξεφύγει, έχει μια αλλοτριωμένη σχέση με τους άλλους ανθρώπους.

«Με την πρωταρχική του συσσώρευση⁴, ο καπιταλισμός αδειάζει τα πορτοφόλια, τα σπίτια, τα χωράφια και τα μαγαζιά των ανθρώπων και τους μετατρέπει σε πένητες, ενδεείς, άκληρους, χωρίς αποθέματα. Τους υποβιβάζει σε 'μισθωτούς σκλάβους', με την έννοια που έδινε ο Μαρξ σ' αυτή τη φράση. Η αθλιότητα [miseria] αυξάνεται και ο πλούτος συγκεντρώνεται, γιατί υπάρχει μια δυσανάλογη αύξηση στον απόλυτο και σχετικό αριθμό άκληρων προλετάριων που πρέπει κάθε μέρα να τρώνε ό,τι κάθε μέρα κερδίζουν. Αυτό το οικονομικό φαινόμενο δεν αλλάζει αν κάποια μέρα οι μισθοί ορισμένων εξ' αυτών, σε συγκεκριμένα επαγγέλματα, σε συγκεκριμένες χώρες, τους επιτρέψουν το μπουρδέλο, τον κινηματογράφο και ΤΗΝ απόλαυση, μια συνδρομή στη Unita⁵. Το προλεταριάτο δε γίνεται φτωχότερο όταν πέφτουν οι μισθοί, ούτε πλουσιότερο όταν οι μισθοί αυξάνονται και οι τιμές πέφτουν. Δεν είναι πλουσιότερο όταν δουλεύει απ' όταν είναι άνεργο. Όποιος έχει ξεπέσει στην τάξη των μισθωτών [salariata] είναι φτωχός με έναν απόλυτο τρόπο»⁶.

Αυτή η απόλυτη φτώχεια είναι που ορίζει αντικειμενικά την τάξη μας, την **τάξη καθαυτή**, την τάξη για το κεφάλαιο.

Ποιος όμως δεν βιώνει την εκμεταλλευτική φύση της εργασίας; Η αντίσταση στην επιβολή της εργασίας, περισσότερο ή λιγότερο ρητή, υπάρχει παντού γύρω μας, σε κάθε τόπο που το κεφάλαιο μεταμορφώνει ζωντανή εργασία σε αξία. Οι ανάγκες μας είναι πάντα εκεί, ανικανοποίητες και αναζητούν χώρο για ανταρσία. Αναδύονται κομματιασμένες, αφού κομματιασμένη είναι η ζωή μας. Επαναστατούν. Μέσα από αυτή την κίνηση άρνησης, οι προλετάριοι συγκροτούν τον εαυτό τους ως υποκείμενο, μεταμορφώνονται στον ενεργό παράγοντα που φτιάχνει ιστορία. **Είναι η τάξη που γίνεται για-τον-εαυτό-της.**

Ωστόσο, «αυτό που διακυβεύεται από μια κομμουνιστική σκοπιά δεν είναι αυτό που κρύβει το κεφάλαιο και που διαισθάνονται οι περισσότεροι προλετάριοι: η απόσπαση υπεραξίας. Αυτό που διακυβεύεται είναι αυτό που ο καπιταλισμός επιβάλλει καθημερινά στην πραγματική ζωή και που εντυπώνει στο νου μας: η οικονομία σαν κάτι προφανές και αναπόφευκτο, η αναγκαιότητα της ανταλλαγής εμπορευμάτων, της αγοράς και της πώλησης εργασίας, ως μόνο τρόπος αντιμετώπισης της στέρησης, της αθλιότητας και της δικτατορίας»⁷. Η ανθρώπινη κοινότητα είναι δυνατή μόνο μέσα από την κριτική της αλλοτριωτικής δικτατορίας της αξίας. Και εφόσον, μέχρι σήμερα κανένας από τους αγώνες της τάξης δεν κατάφερε να καταστρέψει τον καπιταλισμό, είμαστε αναγκασμένοι να τους θέσουμε σε κριτική, αφού και αυτοί αποτελούν ένα κομμάτι αυτού του κόσμου.

Μέσα στους κοινωνικούς αγώνες βλέπουμε τις κομμουνιστικές χειρονομίες που προεικονίζουν τον κόσμο του μέλλοντος. Ωστόσο, βλέπουμε πολλές φορές ότι φοβόμαστε να προχωρήσουμε παρακάτω, φοβόμαστε να αρχίσουμε να καταστρέφουμε αυτό που νομίζουμε ότι είναι ο μοναδικός τρόπος να ζει κανείς, να παράγει, να δίνει και να παίρνει, να συναναστρέφεται με ανθρώπους. Το πέπλο του φετιχισμού που σκεπάζει αυτό τον κόσμο δε μας επιτρέπει να φανταστούμε πώς θα μπορούσε να είναι η ζωή διαφορετικά. Δεν μπορούμε να δώσουμε απάντηση ή εγγυήσεις. Αυτό από το οποίο ξεκινάμε είναι οι στιγμές ανθρώπινης κοινότητας που ζούμε ήδη, σε μια κατάληψη, σε μια άγρια απεργία, στον τρελό έρωτα, ή που έχουν υπάρξει στο παρελθόν, στα οδοφράγματα του επαναστατημένου Βερολίνου και στα σοβιέτ της Ρώσικης επανάστασης: στιγμές στις οποίες η αξία παύει να διαμεσολαβεί τις σχέσεις μας (για λίγο).

Χωρίς την προοπτική του κομμουνισμού, η έννοια του προλεταριάτου θα ήταν καθαρά μεταφυσική. Ο ορισμός του προλεταριάτου δεν είναι κοινωνιολογικός. Αυτοί που ταυτίζουν το προλεταριάτο με τους εργάτες στα εργοστάσια ή γενικά τους φτωχούς, ή ψάχνουν με μαθηματικά και οικονομικά

~~~~~  
<sup>4</sup> «Η ιστορική κίνηση που μετατρέπει τους παραγωγούς σε μισθωτούς εργάτες εμφανίζεται από τη μια σαν απελευθέρωσή τους από τις φεουδαρχικές υποχρεώσεις και από το συντεχνιακό εξαναγκασμό και για τους αστούς ιστοριογράφους μας υπάρχει μονάχα αυτή η πλευρά. Από την άλλη όμως αυτοί οι νεοαπελευθερωμένοι γίνονται πωλητές του ίδιου του εαυτού τους μόνο αφού τους έχουν πρώτα ληστέψει όλα τα μέσα τους παραγωγής και τους έχουν αποστερήσει όλες τις εγγυήσεις για την ύπαρξή τους, που τους παραχωρούσαν οι παλιοί φεουδαρχικοί θεσμοί. Και η ιστορία αυτής της απαλλοτρίωσής τους είναι γραμμένη στα χρονικά της ανθρωπότητας με γράμματα από αίμα και φωτιά» - Καρλ Μαρξ, από τον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*.

<sup>5</sup> Καθημερινή εφημερίδα του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόματος.

<sup>6</sup> Amadeo Bordiga, *Marxismo e miseria*, Battaglia Comunista, τεύχος 37.

<sup>7</sup> Ζιλ Ντωβέ, Καρλ Νεζίκ, *Προλεταριάτο και εργασία: Μια ιστορία αγάπης*; Στα ελληνικά στο 11<sup>ο</sup> τεύχος του περιοδικού Τα Παιδιά της Γαλαρίας.



κριτήρια να βρουν τα ακριβή όρια που διαχωρίζουν δύο τάξεις, να αποδείξουν ότι η εργατική δύναμη είναι ή δεν είναι εμπόρευμα, δεν έχουν καταλάβει καθόλου τί είναι το κεφάλαιο και τί είναι ανατρεπτικό στην προλεταριακή κατάσταση. «*Το προλεταριάτο δεν είναι η εργατική τάξη. Είναι η τάξη της κριτικής της εργασίας. Είναι η πανταχού παρούσα καταστροφή του παλιού κόσμου, αλλά μόνο δυνητικά*»<sup>8</sup>.

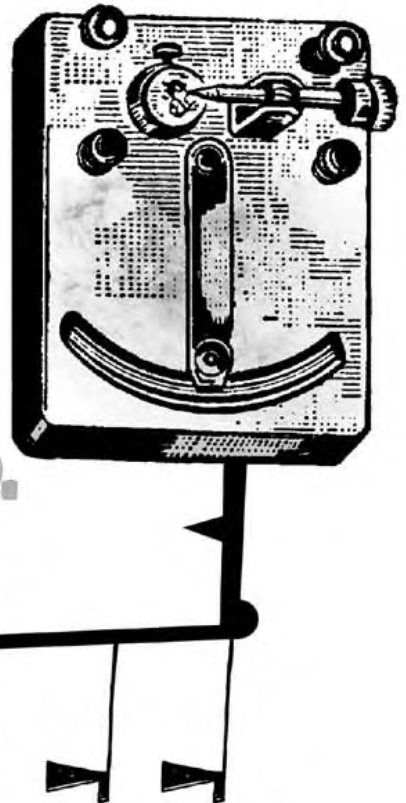
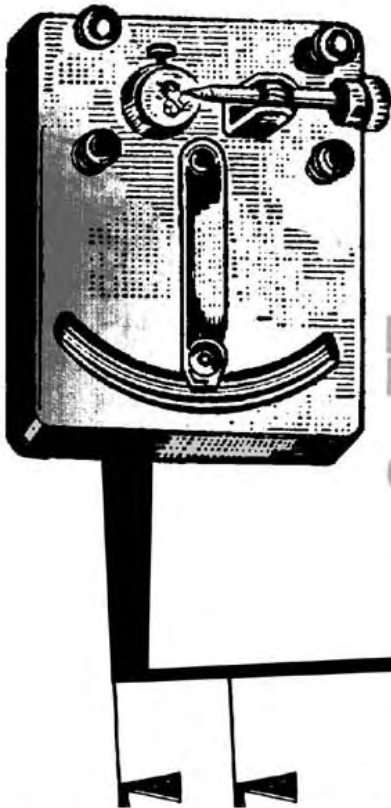
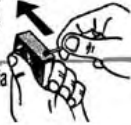
Για τον κομμουνισμό δεν τίθεται το ζήτημα της επανοικειοποίησης των προϊόντων της εργασίας μας, γιατί είναι η ίδια η έννοια του προϊόντος που πρέπει να καταργηθεί. Το να μιλάμε για προϊόν σημαίνει ότι θεωρούμε το αποτέλεσμα μιας ανθρώπινης δραστηριότητας ως *ολοκληρωμένο* σε σχέση με ένα άλλο αποτέλεσμα ή ανάμεσα σε άλλα αποτελέσματα. Δεν πρέπει να ξεκινάμε από το προϊόν αλλά από τη δραστηριότητα. Ο κομμουνισμός είναι η ενοποίηση της κομματιασμένης μας ζωής σε μια απεριόριστη ανθρώπινη δραστηριότητα. Η τέχνη του ταξικού πολέμου είναι οι νέες κοινωνικές σχέσεις που δημιουργούμε, μέσα σε μια αδιάκοπη ροή της παραγωγής των ανθρώπινων σχέσεων. Δεν υπάρχει κανένα ξεχωριστό μέτρο που μπορεί να υιοθετηθεί για να μας οδηγήσει στον κομμουνισμό. Τα «μέτρα» που πρέπει να λάβουμε είναι η συνέχιση των ίδιων των πράξεων που καταστρέφουν την ύπαρξη των παραγωγικών μέσων ως αξίας που αντλεί εργασία για να αξιοποιηθεί, το εργοστάσιο και το προϊόν, την ανταλλαγή και το εμπόριο. Είναι η κατάργηση του καταμερισμού της εργασίας και άρα της αντανάκλασής του στο αστικό τοπίο, στην υλική διαμόρφωση των κτιρίων, στο διαχωρισμό ανάμεσα σε ύπαιθρο και πόλη, στην ύπαρξη διαχωρισμένων χώρων που καλούνται εργοστάσια, σχολεία, γραφεία, μπαρ και κουζίνες. Η καταστροφή της αξίας είναι η ολική μεταμόρφωση του τοπίου στο οποίο ζούμε, είναι η δημιουργία μια νέας γεωγραφίας. Δε θέλουμε να απελευθερωθούμε ως εργάτες ή ως εργατική τάξη. **Θέλουμε να γίνουμε η τάξη που καταργεί τον εαυτό της.** Μ' αυτή την έννοια, ο κομμουνισμός είναι προλεταριακή κριτική και ανθρώπινη ποίηση. Αυτό που είναι κομμουνιστικό δεν είναι η βία καθαυτή, ή η αναδιανομή των σκατών που κληρονομούμε από την ταξική κοινωνία, ούτε η κολεκτιβοποίηση των μηχανών που ρουφάνε υπεραξία: είναι η φύση του κινήματος που συνδέει αυτές τις ενέργειες, που κινείται από πίσω τους, που τις κάνει στιγμές μιας διαδικασίας που μπορεί να κομμουνιστικοποιήσει τη ζωή ακόμα περισσότερο, η να συντριβεί...

<sup>8</sup> Ζιλ Ντωβέ,  
Έκλειψη και  
επανεμφάνιση του  
κομμουνιστικού  
κινήματος.

ИСКРА

**ATENÇÃO**

Observe a Posição  
Correta de Riscar.  
Mantenha Distância  
do Rosto.



ИЗДАТЕЛЬСТВО  
ПОЛИТИЧЕСКОЕ  
УПРАВЛ.  
СИБ. В. О.





*Το κείμενο απευθύνεται σε κείνους που αναγκάζονται να πουλάνε το χρόνο τους για να ζήσουν ή που τους αναγκάζουν να δίνουν το χρόνο τους τζάμπα με την υπόσχεση της μελλοντικής ζωής.*

Όσοι βρέθηκαν τις τελευταίες εβδομάδες στα αμφιθέατρα, στις συνελεύσεις, στα συντονιστικά και στα πηγαδάκια των πανεπιστημιακών διαδρόμων, διαπίστωσαν ότι το κίνημα βρίσκεται μπροστά σε διλήμματα κεφαλαιώδους (sic) σημασίας: Κεντρική διαδήλωση στην Αθήνα ή πορεία στη Θεσσαλονίκη; Ενιαία Πανεπιστημιακή Εκπαίδευση ή Ενιαία Ανώτατη Εκπαίδευση; Να τοποθετηθεί πρώτα η ΠΑΣΠ, η ΠΚΣ ή τα ΕΑΑΚ; Ποιος θα είναι στο προεδρείο της γενικής συνέλευσης; Και βέβαια, ποια θα είναι η σειρά των ομιλητών;

Εδώ και μερικές εβδομάδες οι φοιτητές θρισκόμαστε στον υπέροχο κόσμο της ελεύθερης επιλογής. Εδώ και μερικές εβδομάδες κόμματα, παρατάξεις και οργανώσεις θέτουν συνεχώς διλήμματα. Εδώ και μερικές εβδομάδες προσπαθούν να κάνουν τη συζήτηση να περιστρέφεται γύρω από το πώς θα οργανωθεί **δήθεν πρακτικά** ένας αγώνας του οποίου το περιεχόμενο είναι δήθεν ήδη προσδιορισμένο. Φροντίζουν να μην ακούγεται καμία φωνή που αναζητά το αυτονόητο: τη συζήτηση για το περιεχόμενο αυτών που συμβαίνουν.

Εδώ και μερικές εβδομάδες διατυμpanίζουν ότι ο νόμος είναι κακός. Ένα μεγάλο κομμάτι των φοιτητών έχει συνειδητοποιήσει ότι η ζωή του θα γίνει χειρότερη. Γι' αυτό εξάλλου είμαστε εδώ και μιλάμε μέσα από αυτό το κίνημα. Αλλά πότε συζητήθηκε πραγματικά το περιεχόμενό του; Πότε έγινε προσπάθεια κατανόησης της πραγματικής σημασίας αυτού του νόμου; Γιατί όμως να χολοσκά και να ασχολείται κανείς με όλα αυτά; Υπάρχουν σημαντικότερα ερωτήματα όπως, για παράδειγμα, τι χρώμα θα έχει το πανό...και σεβασμός παρακαλώ στο προεδρείο!

Ωστόσο, ένα μεγάλο κομμάτι των φοιτητών ψηφίζει ενάντια στις καταλήψεις. Πολλοί από αυτούς επιλέγουν τις ατομικές λύσεις που τους προσφέρονται, είτε αυτό σημαίνει να πάρουν το πτυχίο τους όσο γίνεται γρηγορότερα (πράγμα που μεταφράζεται στην επιμονή να δώσουν τώρα εξετάσεις) είτε ότι υποστηρίζουν το νέο νόμο (ή έστω ορισμένες διατάξεις του), πιστεύοντας πως μια πιο αξιοκρατική λειτουργία του πανεπιστημίου **θα τους εξασφαλίσει ένα καλύτερο μέλλον**. Επίσης, ακόμα περισσότεροι φοιτητές υπερψηφίζουν τις καταλήψεις αλλά δεν πατάνε το πόδι τους σ' αυτές. Η λογική της αντιπροσώπευσης και η παθητικότητα, που έχουν ριζώσει για τα καλά στα μυαλά των ανθρώπων, οδηγούν πολλούς φοιτητές να σκέφτονται ότι το μόνο που μπορούν να κάνουν είναι να εμπιστευτούν τον αγώνα στα χέρια των ειδικών της πολιτικής. Σ' αυτό έχουν βάλει και το κεράκι τους οι διάφορες αριστερές παρατάξεις, μπλοκάροντας κάθε ουσιαστική συζήτηση στις περισσότερες ανοικτές συντονιστικές επιτροπές. Το αριστερό παραμύθι λέει ότι οι φοιτητές αυτοί «δεν έχουν καταλάβει» ή «δεν έχουν ενημερωθεί» ή «δεν έχουν πολιτικοποιηθεί». Αυτά τα θλιβερά αστεία ξεστομίζουν και δεν μπορούμε ούτε να χαμογελάσουμε με δαύτους.

## **Ο νόμος είναι μια λύση που προτείνει το καπιταλιστικό κράτος σε ατομικό επίπεδο.**

Τα διάφορα πολιτικά ζόμπι παρουσιάζουν το νόμο ως επίθεση στα δικαιώματά μας (στη μόρφωση και τη δουλειά). Πράγματι, ο νέος νόμος αποτελεί ένα κομμάτι της συνολικότερης επίθεσης του κεφαλαίου στην τάξη μας τα τελευταία χρόνια, όμως είναι μια επίθεση που θέλει να μας **κλέψει** ακόμα περισσότερη ζωή, προσφέροντάς μας ακόμα **περισσότερη δουλειά**. Για όσους και για όσες είναι διατεθειμένοι να σκύψουν ακόμα περισσότερο το κεφάλι, να γίνουν ακόμα πιο ανταγωνιστικοί, να προσφέρουν ακόμα περισσότερο από το χρόνο τους για μια υπόσχεση, ο νόμος όντως αποτελεί μια λύση, μια ατομική λύση. Μια λύση που προωθεί τη διαίρεση σε αντιμαχόμενα, μικρά και συνεχώς μεταβαλλόμενα στρατόπεδα και δημιουργεί τους όρους να μην μπορούμε αντικειμενικά να έχουμε κοινά συμφέροντα στο μέλλον. Μια λύση που επιδιώκει τη μετακύλιση του κόστους (ανα)παραγωγής της εργατικής δύναμης στους ίδιους τους εργαζόμενους-φοιτητές. Οι θεσμοί που προτείνει και εφαρμόζει το κεφάλαιο, όπως τα Ινστιτούτα Δια Βίου Εκπαίδευσης (ΙΔΒΕ) για παράδειγμα, είναι λύσεις που προτείνονται από το κεφάλαιο **ξεχωριστά στο κάθε άτομο από εμας που εμφανίζεται ανταγωνιστής και άρα εχθρός όλων των υπολοίπων**.

Από την άλλη, **η αριστερά του κεφαλαίου δεν κάνει τίποτε άλλο από το να φαντασιώνεται ότι μπορεί να επαναφέρει τις μορφές του ταξικού συμβιβασμού μιας περασμένης εποχής**, ξαναζεσταίνοντάς τις στο φούρνο μικροκυμάτων της ιδεολογίας. Η χρεοκοπία της συνίσταται στο απλό αυτό ζήτημα: της τελείωσαν οι λύσεις, της πέθανε το κράτος πρόνοιας, της ψόφησαν τα συνδικάτα, της ψυχορραγεί η πολιτική διαμεσολάβηση. Οι λύσεις που υπερασπιζόταν κάποτε και τώρα ανασύρει και πάλι, (που συνοψίζονται σε αιτήματα ένσου: «Δημόσια Δωρεάν Παιδεία», «Δουλειά και όχι Ανεργία») **ήταν τα αποτελέσματα της ήττας και της ενσωμάτωσης των αιτημάτων των προλεταριακών αγώνων**. Αποτέλεσαν μια ιδιαίτερη μορφή διαχείρισης των κοινωνικών σχέσεων, **μια άλλη λύση** εντός του κεφαλαίου. Όμως, η καπιταλιστική σχέση εξελίχθηκε, αναδιαρθρώθηκε, διεθνοποιήθηκε. Το κεφάλαιο βρίσκεται ξανά σε κρίση. Και έχει αποφασίσει ότι δε θα καταφύγει στα φάρμακα του παρελθόντος. Δεν υπάρχει χώρος για οποιαδήποτε επιστροφή στη σοσιαλδημοκρατία.

## **Τι συμβαίνει ήδη πριν εμφανιστεί αυτός ο νόμος;**

Πρώτα τρομοκρατούμαστε ότι δεν υπάρχει καμιά διέξοδος πια και ότι η μόνη λύση είναι να στραφούμε ο ένας ενάντια στον άλλο. Θεωρούμε τον εαυτό μας υπεύθυνο για την ανεργία και την ανασφάλεια στη δουλειά και αρχίζουμε να πιστεύουμε ότι μόνο αν δουλεύουμε πιο σκληρά, πιο πολύ, για λιγότερα λεφτά και ρουφιανεύοντας ο ένας τον άλλον θα μπορέσουμε να επιβιώσουμε αξιοπρεπώς. Αντιστρέφεται η πραγματικότητα. Το κεφάλαιο που μας εκμεταλλεύεται και μας αποξενώνει τον έναν από τον άλλο παρουσιάζεται ως φυσική κατάσταση και οι ευθύνες για τη μιζέρια της ζωής όλων μας μετατίθενται σε μας. Όσοι από εμάς φοιτούν στο πανεπιστήμιο, ακόμα και τώρα που δεν έχει περάσει ο νόμος, τρέχουμε όλο και πιο πολύ: περισσότερες πρόοδοι και εργασίες, ελεεινά

μεταπτυχιακά (που συχνά απαιτούν την πληρωμή διδάκτρων). Μας κλέβουν όλο και περισσότερο χρόνο για να μας δώσουν τα ίδια και λιγότερα λεφτά, μας εξαναγκάζουν να δουλεύουμε άμισθα για υποσχέσεις, μας δίνουν όλο και λιγότερες υποσχέσεις, μας απειλούν κάθε μέρα περισσότερο: αν δεν έχουμε καλούς βαθμούς και προύπηρεσία(!) δεν αξίζουμε να δουλέψουμε και άρα να ζήσουμε. Από τη δουλειά στα κωλο-μπαρ για να πληρώσουμε τα νοίκια μας στις εξετάσεις στα αμφιθέατρα, από τα ζημεροβραδιάσματα μπροστά στους υπολογιστές για τις εργασίες στα ξύδια που αντί να τα χαιρόμαστε τα πίνουμε μέχρι να πέσουμε κάτω, από το στρατό στην «κανονική» μισθωτή εργασία και στη μοναξιά που νοιώθουμε όλο και περισσότερο μέρα με τη μέρα. Ξεκινώντας από δω, απ'αυτά τα σκατά, μέχρι που μπορούμε να φτάσουμε; Μπορούμε άραγε να κάνουμε την έφοδο στον ουρανό;

### **Πως θα απαντήσουμε;**

Μπορούμε καταρχήν να σταματήσουμε να απαντάμε στις ερωτήσεις και στα ψευδοδιλήμματα τους. Ας πάσουμε να αισθανόμαστε υπόλογοι για κάθε δυσλειτουργία του κεφαλαίου. Δε μπορεί να ασχολούμαστε εμείς με το αν έχει πρόβλημα η οικονομία τους. Με το αν έχει χρέη το κράτος, με το αν βουλιάζουν τα ασφαλιστικά ταμεία. Εμείς φταίμε; Δε θα κάτσουμε εμείς να βρούμε (όπως κάνει η ρουφιανο-ΓΣΕΕ) πως θα βγάλουν αυτοί περισσότερα κέρδη από τις προβληματικές επιχειρήσεις τους. Δε θα τους πούμε εμείς πόσους γιατρούς θα έχουν τα νοσοκομεία, πόσους δασκάλους τα σχολεία, πόσους μηχανικούς τα γραφεία και τα εργοτάξια, πόσους εργάτες τα εργοστάσια. Δε θα τους βοηθήσουμε εμείς να μας εκμεταλλευτούν πιο αποδοτικά. Δε θα ζητήσουμε εμείς να γίνουμε περισσότερο εξειδικευμένες και αλλοτριωμένες βίδες του συστήματος τους (όπως κάνει ο καλύτερος εκπρόσωπος του μισοπεθαμένου μικροαστικού κεφαλαίου: το ΚΚΕ). **Τα κοινωνικά κινήματα δεν οφείλουν να κάνουν υποδείξεις εκπαιδευτικής και εργασιακής πολιτικής στο κράτος, ούτε να προβληματίζονται για το πως θα συμβάλλουν στο να ξεπεραστούν οι κρίσεις που αντιμετωπίζουν τα αφεντικά.** Αντίθετα οφείλουν να εκμεταλλεύονται αυτές τις κρίσεις για να οξύνουν, όσο το δυνατόν περισσότερο την ταξική σύγκρουση, οφείλουν να θίγουν τις κατεστημένες κοινωνικές σχέσεις και τους παγιωμένους ρόλους.

Ας βάλουμε επιτέλους εμείς τις απαιτήσεις. Οι ανάγκες μας δεν έχουν καμιά σχέση με την ανάπτυξη της οικονομίας τους. **Εμείς θέλουμε το χρόνο μας.** Θέλουμε τη ζωή μας. Έχουμε ανάγκη να χαρούμε τους έρωτες μας, να νοιώθουμε ένα με τους φίλους μας. Δεν έχουμε καμιά σχέση με τα εγωιστικά καθίκια που μας παρουσιάζουν ότι είμαστε. Δε θέλουμε να ανταγωνιστούμε κανέναν. **Δε θέλουμε να είμαστε ξεκομμένα άτομα. Είμαστε οι σχέσεις που έχουμε και χτίζουμε στον καθημερινό μας αγώνα για τη ζωή.** Είμαστε δημιουργικά υποκείμενα και νοιώθουμε όλο και περισσότερο πλούσιοι όσο πιο κοντά ερχόμαστε με τους άλλους. Ο δικός μας πλούτος είναι η κοινότητα μας. Θέλουμε αυτά που έχουμε παράγει μέχρι σήμερα και ό,τι πρόκειται να παράγουμε στο μέλλον. Έχουμε ανάγκη να μοιραζόμαστε τον πλούτο που εμείς φτιάξαμε. Έτσι νοιώθουμε ελεύθεροι, κοινωνικά ελεύθεροι και όχι ξεφτιλισμένοι και φοβισμένοι μες τα κλειδαμπαρωμένα σπίτια μας.

Έτσι λοιπόν αρνούμαστε την αξιολόγηση και την εντατικοποίηση της φοιτητικής (ή μη) εργασίας μας. Για αρχή μπορούμε να απαιτήσουμε να ζήσουμε χωρίς να μην νοιάζει αν και πότε θα βρούμε δουλειά. Να απαιτήσουμε το μεγαλύτερο δυνατό μισθό για όλους και για όλες μας.

**Κοινωνικό Μισθό** για τους φοιτητές, τις νοικοκυρές τους ανέργους. Να αντιστρέψουμε την απειλή του κεφαλαίου.

Έχετε τον κόσμο να περιμένει ώρες στα νοσοκομεία-μαγαζιά σας γιατί δε φτάνουν οι γιατροί και μας λέτε ότι δεν υπάρχουν θέσεις στα νοσοκομεία για τους γιατρούς και τους νοσοκόμους; Δε μας νοιάζει: **Μισθό για κάθε γιατρό και νοσοκόμο είτε δουλεύει είτε όχι.** Στοιβάζετε τους μαθητές σε άθλιες αίθουσες 30 και 35 ατόμων και μας λέτε ότι δεν υπάρχουν θέσεις για καθηγητές; Δε μας νοιάζει. **Μισθό για κάθε καθηγητή είτε δουλεύει είτε όχι και δεν ξαναπατάμε στις εξετάσεις σας.** Κλείνετε τα εργοστάσια και πετάτε τους εργάτες στο δρόμο; Καλύτερα να πάρουν και καθαρό αέρα! **Μισθό για κάθε άνεργη εργάτρια και άνεργη εργάτρια!** Μας λέτε ότι δεν υπάρχουν αρκετές δουλειές και δεν μπορούμε να «βολευτούμε» όλοι στη μισθωτή μιζέρια; Καλύτερα! Εμείς θέλουμε να ζήσουμε όχι να δουλέψουμε για σας. **Μισθό ENANTIA στη δουλειά που μας εξαναγκάζετε να κάνουμε ή μας εξαναγκάζετε να μην κάνουμε!**

### **Το πως θα οργανώσουμε κάτι προκύπτει από το τι είναι αυτό που οργανώνουμε:**

#### **Να τους τρέξουμε εμείς.**

Προσπαθούν να εφαρμόσουν αυτό το νόμο από το 1982 με κάποιες παραλλαγές ανάλογα με τη συγκυρία και την εκτίμηση τους για τη δική μας δύναμη. Τους σταματήσαμε στο παρελθόν και μάλλον θα τους σταματήσουμε και τώρα. Αρκεί αυτό για να μη γίνει η ζωή μας χειρότερη από όσο είναι; Κοιτάμε γύρω μας: ΟΧΙ. Ο κόσμος τρέχει πιο πολύ από πριν, ο καθένας μας είναι πιο απομονωμένος από πριν. Όσο είμαστε στην άμυνα το κεφάλαιο θα μας επιτίθεται. Όσο λέμε μόνο όχι στο νόμο, θα προσπαθήσουν να τον περάσουν ξανά σε μια ευνοϊκότερη γ' αυτούς συνθήκη, ή να τον περάσουν κομματιασμένο όπως έχουν ήδη κάνει για διάφορα κομμάτια της εκπαιδευτικής αναδιάρθρωσης (ΙΔΒΕ, Αξιολόγηση, ΔΟΑΤΑΠ). Όσο ο αγώνας ταμπουρώνεται μέσα στις σχολές και το πανεπιστημιακό άσυλο, όσο οι φοιτητές κάνουν μόνο μια πορεία στην πόλη κάθε βδομάδα, όσο ο αγώνας δεν ανοίγεται σε άλλα κομμάτια του προλεταριάτου, θα ξαναβρούμε σύντομα μπροστά μας έναν ακόμη επιθετικότερο εκπαιδευτικό νόμο.

Για να μην είναι άλλο το κατελιγμένο πανεπιστήμιο και άλλο η πόλη, πρέπει να κάνουμε όλη την πόλη κατελιγμένο πανεπιστήμιο. **Να μπλοκάρουμε τους δρόμους** κυκλοφορίας ανθρώπων και μη εμπορευμάτων. **Να μπλοκάρουμε τους σιδηροδρομικούς σταθμούς.** Να γλεντήσουμε έξω, να συναντήσουμε όλους εκείνους που μέχρι σήμερα δεν προλαβαίνουμε, **να γιορτάσουμε με άγρια χαρά την επανοικειποίηση του χρόνου μας.**

**ομάδα ενάντια στην εργασία (μισθωτή ή άμισθη)**

THIS MUST BE  
IMPORTANT



free  
sale  
bonus  
advertisement  
vacation  
now  
order  
investment  
interest rate  
buy  
stocks  
electronic  
offer

**Le Brise-Glace**

# **Το Σημείο Κατάρρευσης της Δημοκρατικής Ιδεολογίας**

**Πρόλογος της ελληνικής έκδοσης**

Το κείμενο του *Le Brise-Glace* δημοσιεύτηκε το 1989, λίγο πριν την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ και την ολοκληρωτική νίκη της δημοκρατίας σε όλο τον πλανήτη. Κυκλοφορούμε την ελληνική του μετάφραση 17 χρόνια αργότερα, σε μια εποχή που ο δημοκρατικός λόγος έχει γίνει πλέον καθολικός. Γιατί, όμως, να επιμείνουμε σε μια κριτική της δημοκρατίας; Γιατί όταν ο δημοκρατικός λόγος την ίδια στιγμή που νομιμοποιεί τις «ανθρωπιστικές επεμβάσεις» σε Γιουγκοσλαβία, Αφγανιστάν και Ιράκ αποτελεί τον κυρίαρχο λόγο της πολύχρωμης αντίστασης στον πόλεμο, η επανάσταση είναι αναγκασμένη να «αναζητήσει έναν άλλο τρόπο», να «ψελλίσει μια γλώσσα που δε θα είναι ούτε αυτή του πολιτικού, ούτε αυτή του δικηγόρου».

Η βασική συνεισφορά του κειμένου των γάλλων συντρόφων είναι ότι δείχνει πώς η δημοκρατία αποτελεί κομμάτι των κοινωνικών σχέσεων του κόσμου του κεφαλαίου. Η δημοκρατία γεννήθηκε, μαζί με το λόγο περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων, κατά την περίοδο που το κεφάλαιο αναδυόταν, «με αίμα και φωτιά», μέσα από την καταστροφή των κοινοτήτων και των προηγούμενων μορφών παραγωγής της ζωής. Η δημοκρατία γεννήθηκε όταν αυτή η ιστορική κίνηση διέλυε τους προϋπάρχοντες κοινωνικούς δεσμούς, παράγοντας άτομα-ιδιοκτήτες μονάχα της εργατικής τους δύναμης, παράγοντας δηλαδή προλετάριους. Όπως η ανταλλαγή, η οποία καθολικοποιείται αυτή την περίοδο, έτσι και η δημοκρατία συνθέτει την ενότητα ενός ήδη διασπασμένου κόσμου. Τον ενοποιούν, όμως, ως διασπασμένο. Η ψήφος αποτελεί το πολιτικό αντίστοιχο του χρήματος. Έτσι, για την απελευθέρωσή μας, δεν τίθεται το ζήτημα να προσπαθήσουμε να εγκαθιδρύσουμε μια νέα δημοκρατία ή ένα νέο τύπο δημοκρατίας. Αυτή η δημοκρατία που υπάρχει είναι η μόνη δυνατή.

Ωστόσο, ακριβώς επειδή η δημοκρατία βρίσκεται στην καρδιά των κοινωνικών σχέσεων αυτού του κόσμου, στοιχειώνει τα μυαλά μας, τις πράξεις μας και άρα τους αγώνες της τάξης μας. Εδώ βρίσκεται και η άλλη σημαντική συνεισφορά της ανάλυσης του *Le Brise-Glace*. Οι συγγραφείς τονίζουν ότι «τα κινήματα στη σύγχρονη εποχή -στην εποχή της γέννησης και της ταυτόχρονης ανάπτυξης του καπιταλισμού και της δημοκρατίας- παρουσίαζαν πάντα μια διπλή φύση, τόσο τη ριζοσπαστική αντίθεση στην τάξη του κόσμου όσο και την αξίωση για μια θέση στην αγκαλιά του». Η διπλή αυτή φύση παρουσιάζεται ως αντίφαση σε κάθε προλεταριακό αγώνα, γεγονός που πηγάζει από την ίδια την αντιφατική φύση του προλεταριάτου. Η δημοκρατία αποτελεί ένα όριο που κάθε προλεταριακό κίνημα οφείλει να ξεπεράσει, αν θέλει να προχωρήσει προς αυτή την κατεύθυνση της κατάρρευσης της τάξης και της κομμουνιστικοποίησης των κοινωνικών σχέσεων. Όταν το προλεταριακό κίνημα μιλάει τη γλώσσα της δημοκρατίας, μιλάει τη γλώσσα του κεφαλαίου, άρα αναπαράγει τη δική μας φτώχεια. Όποιος βάζει ως προτεραιότητα το ζήτημα της διαχείρισης είναι καταδικασμένος να δημιουργήσει ένα μηχανισμό διαχείρισης. Η κομμουνιστική κριτική θέλει να επιστρέψει τη συζήτηση στο περιεχόμενο της ζωής μας, του λόγου και των πράξεών μας. Οι συγγραφείς δείχνουν αυτή την αντίφαση σε συγκεκριμένα παραδείγματα ταξικών αγώνων στη Γαλλία κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80, τονίζοντας τις κομμουνιστικές χειρονομίες των προλετάρων και ασκώντας κριτική στην αναπαραγωγή της δημοκρατικής ιδεολογίας.

Κλείνοντας αυτό το σύντομο προλογικό σημείωμα, να σημειώσουμε ότι έχουμε προσπαθήσει με υποσημειώσεις να κάνουμε καλύτερα κατανοητές στον αναγνώστη ορισμένες αναφορές σε πρόσωπα, κοινωνικές καταστάσεις και προλεταριακούς αγώνες στη Γαλλία, που είναι σχετικά άγνωστα στην Ελλάδα.

~~~~~  
Το *Le Brise-Glace* ήταν μια γαλλική προλεταριακή ομάδα που εξέδιδε το ομώνυμο περιοδικό. Συνολικά κυκλοφόρησαν 4 τεύχη του περιοδικού μεταξύ 1988 και 1990. Το παρόν κείμενο δημοσιεύτηκε στο διπλό τεύχος 2-3 το 1989. Μέλη της ομάδας είχαν συνεργαστεί στο παρελθόν με το Ζιλ Ντωβέ στο περιοδικό *La Banquise*.

Ο πλουτοκράτης Μπους και ο γραφειοκράτης Γκορμπατσόφ, οι τρομοκράτες Σαμίρ¹ και Πέρες², ο δολοφόνος Chadli³ και ο φίλος του Αραφάτ, η Isabelle Adjani⁴ και ο Ιωάννης-Παύλος ο ΙΙ, ο Harlem Desir⁵ και η Μάργκαρετ Θάτσερ, ο Krasucki και οι πρωτομάστορες του συντονισμού⁶, οι αστέρες του θεάματος και οι δημοκράτες πολιτικοί, όλοι είναι αυθεντίες στα ανθρώπινα δικαιώματα. Η επέκταση του λόγου περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε όλο τον πλανήτη, και ιδιαίτερα η εισαγωγή του στη φρασεολογία των ηγετών των ανατολικών καθεστώτων, αποτελεί την κορύφωσή του αλλά ίσως, επίσης, την απαρχή της παρακμής του. Όταν όλοι οι αρχηγοί κρατών, όλοι οι εξέχοντες διανοούμενοι μιλάνε την ίδια γλώσσα, έχει έρθει η στιγμή που η επανάσταση θα αναζητήσει έναν άλλο τρόπο, θα ψελλίσει μια γλώσσα που δε θα είναι ούτε αυτή του πολιτικού, ούτε αυτή του δικηγόρου.

Πλησιάζει η ώρα που κάποιος θα μιλάει για πραγματική δημοκρατία με τον ίδιο τρόπο που σήμερα μιλάει για πραγματικό σοσιαλισμό.

Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΕΙΝΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΧΕΣΗ

Ένα ζήτημα λέξεων

Ο δημοκρατισμός είναι η ψευδαίσθηση σύμφωνα με την οποία η δημοκρατία -το σύνολο των διαδικασιών αντιπροσώπευσης και παραγωγής των δικαιωμάτων- μπορεί και πρέπει να ρυθμίζει το σύνολο της κοινωνικής ζωής. Ωστόσο, είναι γεγονός ότι στην ιστορία των κοινωνιών (τουλάχιστον των μοντέρνων κοινωνιών), καθώς και στην ιστορία κάθε ατόμου (τουλάχιστον των ατόμων των πρόσφατων αιώνων), οι στιγμές διαλόγου κατά τις οποίες καθορίζονται οι κανόνες, εναλλάσσονται πάντα με άλλες, στις οποίες οι σχέσεις ισχύος που βρίσκονται πίσω από την κανονική ροή των πραγμάτων εκρήγνυνται ξαφνικά, και στις οποίες ασκείται φυσική και συμβολική βία. Ας αφήσουμε τους λιλιπούτειους διανοούμενους της γαλλικής συντήρησης. Ακόμα κι ένας πρώην αντάρτης και ψευτομετανοημένος κόλακας όπως ο Regis Debray⁷, παίρνει το ανάστημα ενός γίγαντα της σκέψης, όταν στο τελευταίο του «έργο» θυμάται ότι το Δίκαιο και η κοινοβουλευτική αντιπροσώπευση θεμελιώθηκαν με αίμα, και αποκηρύσσει τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες ως «πάγωμα» της ιστορίας της επανάστασης.

Σύμφωνα με τους δημοκράτες, έχουν τελειώσει οι στιγμές κατάρρευσης της κανονικής ροής των πραγμάτων. Από εδώ και στο εξής, η κοινωνία θα αποτελεί ένα σκηνικό αδιάκοπου διαλόγου, ο οποίος θα ρυθμίζει αέναα τις κοινωνικές σχέσεις και θα απονομιμοποιεί τη βία. Τελικά, βρήκαμε τη μορφή της αιώνιας κοινωνίας - είναι μια φαντασίωση που ο Francois Furet⁸ συνόψισε στη φράση: «η επανάσταση έχει τελειώσει», ικανοποιώντας έτσι τα ΜΜΕ.

¹ (σ.τ.μ.) Πρωθυπουργός του Ισραήλ με το κόμμα Λικούντ για τις περιόδους 1983-84 και 1986-92.

² (σ.τ.μ.) Πρωθυπουργός του Ισραήλ με το Εργατικό Κόμμα για τις περιόδους 1984-86 και 1995-96. Το 1994 μοιράστηκε το νόμπελ ειρήνης με τους Ραμπίν και Αραφάτ.

³ (σ.τ.μ.) Πρόεδρος της Αλγερίας από το 1979 μέχρι το 1992. Υπό την ηγεσία του ακολουθήθηκε μια πολιτική φιλελευθεροποίησης της χώρας.

⁴ (σ.τ.μ.) Γαλλίδα ηθοποιός

⁵ (σ.τ.μ.) Γάλλος πολιτικός, μέλος του Σοσιαλιστικού Κόμματος και του ευρωπαϊκού κοινοβουλίου.

⁶ (σ.τ.μ.) Ηγέτης της CGT (Confédération Générale du Travail [Γενική Συνομοσπονδία Εργασίας] - ένα από τα πέντε βασικά συνδικάτα στη Γαλλία, το οποίο ελέγχεται από το Κομμουνιστικό Κόμμα) την περίοδο 1989-92. Σχετικά με τον συντονισμό στον οποίο αναφέρεται εδώ το κείμενο δεξ παρακάτω.

⁷ (σ.τ.μ.) Γάλλος διανοούμενος, καθηγητής και δημοσιογράφος. Συμμετείχε στο αντάρτικο του Τσε Γκεβέρα, κυρίως στη Βολιβία. Συνελήφθη το 1967 και καταδικάστηκε σε 30 χρόνια φυλάκιση, αλλά αφέθηκε ελεύθερος το 1970, μετά από μια διεθνή καμπάνια για την απελευθέρωσή του στην οποία συμμετείχε και ο Ζαν Πωλ Σαρτρ. Το 1973 επέστρεψε στη Γαλλία και μετά την εκλογή του Φρανσουά Μιτεράν στο αξίωμα του προέδρου της χώρας το 1981, έγινε σύμβουλος του προέδρου για τις διεθνείς υποθέσεις. Πρόσφατα επανήρθε στη δημοσιότητα, καθώς υποστήριξε την απόφαση της γαλλικής κυβέρνησης να απαγορεύσει τις μαντίλες στα γαλλικά σχολεία.

⁸ (σ.τ.μ.) Ο Francois Furet ήταν Γάλλος ιστορικός, ο οποίος επιτέθηκε στον τρόπο με τον οποίο η Γαλλική Επανάσταση είχε ερμηνευτεί από τους μαρξιστές ιστορικούς. Στο έργο του «Ερμηνεύοντας τη Γαλλική Επανάσταση» (1978) περιγράφει την επαναστατική περίοδο στη Γαλλία στα τέλη του 18^{ου} αιώνα ως σύγκρουση πολιτικών τάσεων και όχι ως αποτέλεσμα της ταξικής πάλης. Θεωρεί ότι υπήρξαν δύο επαναστάσεις. Η πρώτη το 1789 που επιδίωξε την ισότητα και η δεύτερη το 1799 που ήταν η απολυταρχική επανάσταση του Βοναπάρτη. Η τάση υπέρ της ισότητας δεν εξαφανίστηκε, αλλά εξεγέρθηκε ξανά το 1830, το 1848 και το 1871. Ο Furet διέτελεσε διευθυντής σπουδών στην École des Hautes Etudes en Sciences Sociales στο Παρίσι και καθηγητής στην Committee on Social Thought του πανεπιστημίου του Σικάγο. Πέθανε το 1997.

Έχει τελειώσει; Όχι για μάς και όχι για αυτούς στους οποίους έχει κάτι να προσφέρει το *Le Brise-Glace*.

Καθώς βλέπουμε ότι ο λόγος περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων και δημοκρατίας έχει γίνει ο λόγος όλων σχεδόν των ηγετών του κόσμου (οι υπόλοιποι αργά ή γρήγορα θα αναγκαστούν να ακολουθήσουν αυτή τη γραμμή), θα πρέπει να συμπεράνουμε ότι σήμερα κάθε επαναστατική προσπάθεια περνάει από την κριτική αυτού του λόγου και ιδιαίτερα των πρακτικών που αυτός υποκρύπτει. Όμως, παραμένουμε εντός της δημοκρατικής λογικής αν προσπαθούμε να δείξουμε ότι αυτοί που τον χρησιμοποιούν δεν είναι αληθινοί δημοκράτες (ή αρκετά δημοκράτες) ή ότι η πραγματικότητα που υπερασπίζονται (συνδικάτο, κόμμα ή κράτος) δεν είναι δημοκρατική (ή αρκετά δημοκρατική). Μ' αυτόν τον τρόπο περιοριζόμαστε σε ένα σύστημα πρακτικής και σκέψης που μπορεί να ασκεί κριτική στον Τσαουσέσκου για τη δικτατορική καταστροφή της ρουμανικής υπαίθρου, αλλά είναι ανίκανο να ασκήσει κριτική στις οικονομικές δραστηριότητες που σέβονται τους δημοκρατικούς τύπους και οδηγούν στο ίδιο αποτέλεσμα. Όπως επίσης, στέκεται ανίκανο μπροστά στις απαιτήσεις του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) -αντιπρόσωπου των μεγάλων δημοκρατικών εθνών- το οποίο προκαλεί λιμούς παρόμοιους με αυτούς που προκάλεσε ο Υμπύ του Βουκουρεστίου, και για τους ίδιους λόγους: την αποπληρωμή των χρεών, την υποταγή στους Νόμους της Οικονομίας. Επειδή σέβεται το νόμο, ο δημοκράτης, ακόμα κι αν επιμένει ότι ο ίδιος επιθυμεί την απέλαση των παράνομων μεταναστών, θα τη δεχτεί μόνο σε συμφωνία με ένα νόμο που θα ψηφιστεί από το κοινοβούλιο και θα εγκριθεί από την πλειοψηφία των συμπολιτών του. Και αν, κατά τύχη, δεν αντιτίθεται αφηρημένα στην απέλαση «των μεταναστών», αλλά αντιτίθεται στην απέλαση πραγματικών ανθρώπων, παύει να δρα ως δημοκράτης.

Εδώ, όπως πάντα σ' αυτόν τον κόσμο στον οποίο οι λέξεις βρίσκονται στα χέρια του εχθρού, εξ' αρχής τίθεται το ζήτημα του ορισμού των λέξεων. «Είστε εναντίον της δημοκρατίας; Άρα είστε υπέρ της δικτατορίας, υπέρ του ολοκληρωτισμού;» λέει η φωνή της κοινής λογικής. Μπορεί κανείς πάντα να συμφωνεί σε αρκετά ασαφείς έννοιες ώστε να είναι όλοι ικανοποιημένοι. Αν με την έννοια δημοκρατία κάποιος εννοεί ότι τα άτομα και οι κοινωνικές ομάδες ελέγχουν σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο βαθμό την ιστορία τους, τότε ναι, είμαστε δημοκράτες. Αλλά στην πραγματικότητα, όλη η διαμάχη ανάμεσα στους δημοκράτες και σ' εμάς ξεκινάει από τον ορισμό του τί είναι δυνατό.

Μόνο σχιζοφρενείς σεκταριστές θα τσουβάλιαζαν τον αρχηγό ενός δημοκρατικού κράτους, ο οποίος ενεργώντας μέσω της GIGN (αντιτρομοκρατική αστυνομία) είναι διατεθειμένος να τινάξει στον αέρα τη δημοκρατική διευθέτηση του ζητήματος των Κανάκ⁹, με τον ειλικρινή δημοκράτη που πιστεύει ότι με την ψήφο του μπορεί να εμποδίσει μια νεο-αποικιακή σφαγή. Ωστόσο, χωρίς τον τελευταίο, ο πρώτος δε θα μπορούσε να πετύχει τις αξιώσεις του. Δε θα προσβάλλουμε τον επαναστάτη που έχει εμμονή με την αρχή της άμεσης δημοκρατίας συγχέοντάς τον με έναν ηλίθιο «αντάρτη των εκλογών». Σε αντίθεση με ότι πιστεύουμε για τους άμεσους εχθρούς μας, γνωρίζουμε ότι με αυτούς όλους για τους οποίους μιλάμε -τον καλό αριστερό καθώς και τον ένθερμο οπαδό της αυτοδιαχείρισης- έχουμε ένα κοινό σημείο (αλλά συχνά είναι το μοναδικό): αντίθετα με τον αντιδραστικό που θέλει να υποτάξει τα άτομα στους καθορισμούς μιας προϋπάρχουσας Τάξης, είμαστε όλοι ανεξαιρέτως υπέρ του μεγαλύτερου δυνατού αυτοκαθορισμού των ατόμων και των ανθρώπινων ομάδων.

Δημοκρατία και κομμουνισμός

Αυτό που μας διαχωρίζει από όλους τους άλλους είναι ότι επικεντρώνονται αποκλειστικά στο ζήτημα της αυτονομίας. Ψάχνουν διαδικασίες που θα κάνουν δυνατή την επιβολή της βούλησης του ατόμου ή της ομάδας πάνω σ' αυτό που τους καθορίζει. Η επαναστατική προσέγγιση, αντίθετα, συνίσταται στο ότι στοχεύει στην καρδιά αυτού που μας καθορίζει. Οι προσπάθειες που γίνονται από αυτούς που θέλουν να αλλάξουν τον κόσμο μέσω του εκδημοκρατισμού του (εδώ συμπεριλαμβάνεται και η αυτοδιαχείριση) οδηγούν μονάχα στη διαιώνιση αυτού του κόσμου, μέσω της ψευδαίσθησης που προσφέρουν ότι ο καθένας είναι ικανός να τροποποιήσει τους κανόνες, παρόλο που όλοι υπόκεινται στο Νόμο ενός αφηρημένου κτήνους: της Οικονομίας - το άλλο όνομα του καπιταλισμού. Αυτός είναι ο λόγος που, επαναφέροντας το πραγματικό νόημα στις λέξεις που η αποτυχία των περασμένων επαναστάσεων άφησε στα χέρια των χειρότερων εχθρών τους, δηλώνουμε ότι η ελευθερία για να εκφραστεί έχει ανάγκη την ανθρώπινη κοινότητα, μια κοινωνία που δεν έχει υπάρξει ποτέ και πουθενά στον πλανήτη, μια κομμουνιστική κοινωνία.

Αυτό έχει κάποιες συγκεκριμένες συνέπειες σήμερα. Ο τρόπος με τον οποίο κάποιος πρέπει να δρα βασίζεται στα όρια που πρέπει να ξεπεραστούν, στους περιορισμούς που μπαίνουν στο κομμουνιστικό εγχείρημα. Από τη στιγμή που ο κομμουνισμός είναι η καταστροφή του κράτους, του χρήματος και, πιο συγκεκριμένα, της επιχείρησης, του διαχωρισμού μεταξύ υλικής παραγωγής και κατοχής της γνώσης, και άρα είναι η διάλυση του σχολείου,

⁹ (σ.τ.μ.) Φυλή ιθαγενών της Νέας Καληδονίας που επιδιώκει την ανεξαρτησία της από τη Γαλλία.

η καταστροφή των φυλακών, της διαφήμισης, της πυρηνικής ενέργειας, της μονόπλευρης «επικοινωνίας» (ΜΜΕ), δεν είμαστε προετοιμασμένοι να «σεβαστούμε τους ρυθμούς» και τους αυτοπεριορισμούς των κοινωνικών κινημάτων με μοναδική δικαιολογία το σεβασμό της αυτονομίας τους ή των διαδικασιών αυτο-οργάνωσης που έχουν αναπτύξει. Όντας μια κοινωνία που μόνο τυχαία θα κατακτηθεί μέσω της ψήφου στις συνελεύσεις, μια κοινωνία που θα επεκτείνει την ελευθερία όλων τόσο όσο είναι αδύνατο να γίνει στον κόσμο του κεφαλαίου, ο κομμουνισμός δεν ορίζεται από διαδικασίες για την έκφραση της συλλογικής βούλησης. **Η ανθρώπινη κοινότητα δεν είναι ούτε δημοκρατική ούτε αντι-δημοκρατική: το ζήτημα της δημοκρατίας δεν αναδύεται σ' αυτή.**

Σ' αυτό το σημείο είναι που οι πιο συγκροτημένοι στοχαστές της δημοκρατίας, όπως ο Λεφόρ, πιστεύουν ότι μπορούν να μας παγιδεύσουν στο παλιό δίλημμα: είστε με τη δημοκρατία ή με τον ολοκληρωτισμό;

«Όποιος ονειρεύεται την καταστροφή της εξουσίας κρυφά αγαπά την αναφορά στο Ένα και την αναφορά στο Ίδιο: φαντάζεται μια κοινωνία που θα εναρμονίζεται αυθόρμητα με τον εαυτό της, μια πολλαπλότητα δραστηριοτήτων οι οποίες θα είναι διάφανες η μία στην άλλη και οι οποίες θα εκτυλίσσονται σε έναν ομογενή χρόνο και χώρο, έναν τρόπο παραγωγής, συμβίωσης, επικοινωνίας, συναναστροφής, σκέψης, αίσθησης, διδασκαλίας που θα εκφράζει έναν μοναδικό τρόπο ύπαρξης. Τι είναι αυτή η οπτική, αυτή η ρομαντική αντίληψη της καλής κοινωνίας, αν όχι κάτι ισοδύναμο με τη φαντασίωση της παντοδυναμίας που η τωρινή άσκηση της εξουσίας τείνει να παράγει»;¹⁰

Αφήνοντας στην άκρη τη λαϊκή ψυχανάλυση που περιέχεται σ' αυτό το απόσπασμα, αυτό που είναι αξιοσημείωτο είναι η εμμονή με το ζήτημα της εξουσίας.

«Αν με τον κομμουνισμό εννοούμε μια κοινωνία απ' όπου θα απουσίαζε κάθε αντίσταση, κάθε πυκνότητα, κάθε αδιαφάνεια μια κοινωνία που θα ήταν για τον εαυτό της καθαρή διαφάνεια όπου οι πόθοι όλων θα ταίριαζαν αυθόρμητα ή, που για να ταιριάξουν, δε θα χρειάζονταν παρά ένα φτερωτό διάλογο που δε θα τον βάρυνε ποτέ ο ιξός του συμβολισμού μια κοινωνία που θα ανακάλυπτε, θα διατύπωνε και θα πραγματοποιούσε τη συλλογική της θέληση, χωρίς να περάσει μέσα από θεσμούς, ή της οποίας οι θεσμοί δε θα δημιουργούσαν ποτέ πρόβλημα -αν πρόκειται περί αυτού, πρέπει να πούμε καθαρά ότι έχουμε μπροστά μας μια ασυνάρτητη ονειροπόληση, μια απραγματική και απραγματοποίητη κατάσταση, της οποίας την παράσταση πρέπει να εξαλείψουμε. Είναι ένας μυθικός σχηματισμός, ισοδύναμος και ανάλογος με αυτόν της απόλυτης γνώσης, ή μ' αυτόν ενός ατόμου, του οποίου η «συνείδηση» θα είχε απορροφήσει το είναι ολόκληρο».¹¹

Επειδή η φαντασία μας δεν μπορεί να συλλάβει την εξαφάνιση της διάστασης του ασυνείδητου, αλλά εξίσου επειδή οι επιθυμίες μας δεν απαιτούν την εξαφάνισή της (αφού αυτές ακριβώς οι επιθυμίες την προϋποθέτουν), για μάς η διάσταση του ασυνείδητου φαίνεται αδιαχώριστη από την κοινωνική διάσταση (την τάση των ανθρώπων να συναναστρέφονται και να αλλάζουν μέσω της συναναστροφής), την οποία εμείς οι κομμουνιστές θεωρούμε ως τον πρωταρχικό πλούτο της ανθρωπότητας. Το ότι οι ανθρώπινες σχέσεις, διαπροσωπικές και κοινωνικές, γενικά δίνουν σε κάποια άτομα εξουσία πάνω σε άλλα, και το ότι αυτές οι εξουσίες σχετίζονται εν μέρει με το ασυνείδητο, αποτελεί μια πραγματικότητα που φαίνεται δύσκολο να ξεπεραστεί σε οποιαδήποτε υπάρχουσα κοινωνία. Με τον ίδιο τρόπο, είναι δύσκολο να φανταστούμε ότι αυτές οι εξουσίες θα παραμένουν σε μια αιώνια κατάσταση μακάριας ρευστότητας και θα καταφέρνουν απλά να υπάρχουν -δηλαδή να ενεργούν- χωρίς να παγιώνονται σε μορφές οργάνωσης (θεσμών, θα έλεγε ο Καστοριάδης) που θα τους εξασφαλίζουν αυτή την ελάχιστη διάρκεια που είναι θεμελιώδης για κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα. Κάποιος θα μπορούσε να αντιτάξει ότι η δυσκολία στη σύλληψη της εξαφάνισης κάθε εξουσίας εκφράζει απλά το πόσο δύσκολο είναι να ξεπεράσει η φαντασία μας τα όρια του παλιού κόσμου, τις εικόνες του και τις διανοητικές του κατηγορίες. Όμως, από την άλλη, κάποιος μπορεί να αναρωτηθεί αν η εξαφάνιση της εξουσίας είναι επιθυμητή. Είναι συμβατή η ύπαρξη εξουσίας με την ύπαρξη ελευθερίας; Όχι μόνο μπορούμε να απαντήσουμε θετικά, αλλά μπορούμε ακόμα να πούμε ότι το ένα προϋποθέτει το άλλο.

Κατάργηση της εξουσίας;

Είμαι χαρούμενος, για παράδειγμα, να έχω την ελευθερία να υποταχθώ στην εξουσία του μαέστρου, του μουσικού και του συνθέτη που θα με βυθίσουν σε έκσταση. Δεν είμαι καθόλου χαρούμενος να έχω την «ελευθερία» να υποτάσσομαι στο πλιάτσικο του χρόνου μου από την οικονομία ή στην ανάγκη να χάνω τη ζωή μου καθημερινά για να την κερδίσω ή στην αποκόμιση κέρδους από το συναίσθημα που μου προκαλεί η μουσική... Εν ολίγοις, η ελευθερία να πάω σε μια συναυλία αφού τελειώσω τη δουλειά μου δε σημαίνει και πολλά για μένα. Κατά τον ίδιο τρόπο, δεν είναι αδύνατο να φανταστώ ότι μπορώ ελεύθερα να επιλέξω να υποτάξω τον εαυτό μου, είτε για σύντομο χρονικό διάστημα είτε για πάντα, στους ρυθμούς, τα σύμβολα και τους κανόνες μιας κοινότητας. Αλλά

¹⁰ Κλώντ Λεφόρ (Claude Lefort), *L'Invention democratique*, (εκδόσεις) Le livre de poche-Biblio-Essais, 1981. Όλες οι παραπομπές στον Λεφόρ που ακολουθούν είναι από αυτό το βιβλίο.

¹¹ Κορνήλιος Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, εκδόσεις Ράππα.

όταν είναι το κράτος (ως πολιτική κοινότητα) αυτό που καταλαμβάνει όλο τον ορίζοντα του χρόνου και των κοινωνικών κωδίκων, η ελευθερία να υποταχθώ σ' αυτό είναι στην ουσία η ολοκληρωτική απάρνηση του εαυτού μου.

Το να προσποιείται μια επανάσταση ότι μπορεί να καταργήσει την εξουσία είναι το ίδιο μεγάλη ψευδαίσθηση όσο το να θέλει μια δικτατορία να υποτάξει κάθε ελευθερία. Όσο ολοκληρωτική κι αν είναι μια κοινωνία, δεν μπορεί να επιβιώσει αν δεν αφήνει στα μέλη της ένα ελάχιστο πρωτοβουλίας. Αντίστοιχα, όσο ελευθεριακή κι αν είναι δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την άσκηση εξουσίας. Είναι πραγματικά δίχως εξουσία ο «αρχηγός» μιας φυλής των Ουνέα που εθιμικά περιορίζεται να μιλάει με την πλάτη γυρισμένη προς τη συνέλευση, έτσι ώστε να μην υπάρχει κίνδυνος να επηρεάσει με τις εκφράσεις του προσώπου του, ή εκείνοι οι «αρχηγοί» των Guayaqui που περιγράφει ο Κλαστρ στο βιβλίο του *Η κοινωνία ενάντια στο κράτος*¹²; Θα μπορούσε κάποιος να πει ότι η επιρροή που ασκούν σ' αυτούς που ανήκουν στη φυλή τους δε μοιάζει με εκείνη που εξασκείται από τον αρχηγό ενός κράτους, από ένα φεουδάρχη, από ένα βασιλιά κλπ. Αλλά οι πράξεις και οι χειρονομίες αυτών των ατόμων έχουν μια επίδραση στα υπόλοιπα μέλη της φυλής που δεν μπορεί να έχει κανένας άλλος. Σ' αυτές τις κοινωνίες, στις οποίες δεν υπάρχει κράτος, που είναι (που ήταν) πρωτόγονες κοινωνίες, υπάρχει εξουσία. Υπάρχει μέσα σε ένα ολόκληρο δίκτυο σχέσεων που οριοθετεί τις παρεμβάσεις και τις αρμοδιότητές της, αλλά η άσκηση αυτής της εξουσίας αποτελεί αποφασιστική στιγμή της έκφρασης της συλλογικής βούλησης.

Το να ονειρεύεται κανείς την κατάργηση του κράτους ή, ακόμα καλύτερα, το να του επιτίθεται με στόχο την κατάργησή του, σημαίνει ότι αντιτίθεται σε μια κοινωνία στην οποία η εξουσία είναι παγωμένη, ιεραρχική και συγκεντρωτική, πράγμα που πηγάζει από την ταξική διαίρεση και εξυπηρετεί τη διατήρησή της. Δε σημαίνει να ονειρεύεται την καταστροφή κάθε εξουσίας, γιατί εξουσία και ελευθερία είναι αδιαχώριστες. Η ελευθερία είναι η «εξουσία να ενεργούμε ή όχι» (σύμφωνα με τον ορισμό του Littré), και η εξουσία να ενεργούμε πάνω σε πράγματα και πάνω στις συνθήκες της ύπαρξής μας είναι αδιαχώριστη από την εξουσία να ενεργούμε πάνω σε ανθρώπους: δε θα αποφύγουμε μια δραστηριότητα που πρέπει να αναλάβουμε επειδή ασκεί, με τον τρόπο της, επιρροή, εξουσία πάνω σε άλλους

Αν θέλουμε να αποφύγουμε να χρησιμοποιούμε κενές λέξεις, πρέπει να τις γεμίσουμε με ιστορία. Ως ιδέα που γεννήθηκε μαζί με την πρακτική χειραφέτηση του ατόμου, η ελευθερία είναι ιστορική δημιουργία.

Η ιστορία της ελευθερίας

*«Ζήτω η Ελευθερία, ζήτω! Ας ξεράσουμε σε νόμους, διατάγματα, ρυθμίσεις, εντολές, οδηγίες, αποφάνσεις κλπ. Ας πετάξουμε μέσα στα σκατά τους κρατικούς υπαλλήλους, τους δικαστές και τους μπάτσους: τα γουρούνια που φτιάχνουν τους νόμους, τα γαϊδούρια που τους εφαρμόζουν και τις αγελάδες που τους επιβάλλουν. Ναι, είναι μεγαλείο να κάνει ο καθένας αυτό που θέλει».*¹³

Στη Δύση, η σύγχρονη εποχή άρχισε με την απελευθέρωση του ατόμου από την κοινότητα της οποίας αποτελούσε μέρος - όπως ήταν η κοινότητα του χωριού, η αστική κοινότητα, ο συνεταιρισμός ή το σόι. Αυτή η διάλυση της φεουδαρχικής κοινωνίας προχώρησε χέρι-χέρι με την εγκαθίδρυση της **πολιτικής** κυριαρχίας του μονάρχη εντός των ορίων της περιοχής του. Οι θεωρίες του φυσικού δικαίου προηγήθηκαν αυτών των ανθρώπινων δικαιωμάτων. *«Το φυσικό δίκαιο είναι το σύνολο των αρχών σύμφωνα με τις οποίες οι άνθρωποι πρέπει να ζουν ανεξάρτητα από την ύπαρξη μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Αυτές οι αρχές συνάγονται από τη ζωντανή και λογική φύση του ανθρώπου»*¹⁴. Αυτά τα δικαιώματα εγκαθίδρυσαν ταυτόχρονα τόσο την ανεξαρτησία του ατόμου όσο και την πολιτική κυριαρχία του μονάρχη. Τα άτομα μπορούσαν να έχουν ιδιοκτησία και μπορούσαν να παράγουν, χωρίς τα εμπόδια που έθεταν τα φεουδαρχικά προνόμια. Τα υποκείμενα μπορούσαν να ανήκουν ως άτομα στον ηγεμόνα χωρίς αυτός να πρέπει να επικαλεστεί την Εκκλησία ή να τους μοιράζεται, όπως πριν (που ανήκαν και στη φεουδαρχική κοινότητα) με τους άλλους δουλοπάροικους του. Στη συνέχεια, η αστική επανάσταση αποπροσωποποίησε την αρχή της πολιτικής εξουσίας, μεταφέροντάς την από τον μονάρχη στο έθνος. Τα αστικά δικαιώματα, τα οποία προστέθηκαν τότε στα «φυσικά» δικαιώματα, εγγυώνταν σε κάθε άτομο ένα είδος δικαιώματος στην αφηρημένη ιδιοκτησία του δημοκρατικού κράτους. Αυτό ήταν συνέπεια όχι μόνο της πραγματικής τους ύπαρξης ως μελών ενός έθνους και του κράτους του, αλλά επίσης ενός είδους παγκόσμιας διακήρυξης με πολύ πραγματικά αποτελέσματα: η δημοκρατία χαρακτηρίζει τον άνθρωπο, έτσι όλοι οι άνθρωποι από εδώ και στο εξής ανήκουν στη δημοκρατία.

Ο υποτελής ενός μονάρχη μπορούσε πάντα να αμφισβητήσει τις βασιλικές αποφάσεις επικαλούμενος το

¹² (σ.τ.μ.) Πιερ Κλαστρ (Pierre Clastres), *Η κοινωνία ενάντια στο κράτος*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

¹³ Félix Fénéon στο *Le Père Peinard*

¹⁴ Pierre Lantz, *Genese de Droits de l' Homme: citoyennete, droits sociaux et droits des peuples*, στο *L' Homme et la societe*, τεύχη 3-4, 1987.

θείο νόμο, ο υπήκοος ενός μη δημοκρατικού κράτους μπορεί πάντα να αναζητήσει προστασία σε μια δημοκρατία, αλλά όπως έγραφε ο Furet, «ο δημοκρατικός νόμος, από τη στιγμή που δεν υπάρχει τίποτα πέρα από αυτόν, δεν περιλαμβάνει κανένα εφετείο. Η υπακοή σ' αυτόν δε βασίζεται καθόλου στο περιεχόμενό του, αλλά μόνο στις τυπικές διαδικασίες που οδήγησαν στη διακήρυξή του [...] Η εξουσία του δημοκρατικού κράτους εξαφανίζεται ακόμα και την έννοια του δικαιώματος στην αντίσταση, και εκ των προτέρων την παλιά καταφυγή στην τυραννοκτονία [...] Η πλειοψηφία μετατρέπεται σε δίκαιο καθετί που κάνει, ανταμειβόμενη για κάθε διάταξη που προέρχεται από αυτή»¹⁵.

Κυνηγημένος από τους φρουρούς, ο επικηρυγμένος έβρισκε καταφύγιο στην εκκλησία. Κυνηγημένος από τα μαντρόσκυλα του ολοκληρωτισμού, ο αντίπαλος του καθεστώτος προστατεύεται πίσω από τα σύνορα των δημοκρατιών. Αλλά όποιος εναντιώνεται στους νόμους μιας δημοκρατίας, ειδικά όποιος σηκώνει όπλα εναντίον της, σύντομα ανακαλύπτει ότι δεν υπάρχει κανένα άσυλο. Οι «τρομοκράτες» και οι «παραβάτες» θα μαθαίνουν πάντοτε εις βάρος τους το εξής: έξω από το κράτος δικαίου (état de droit) δεν υπάρχει πια τίποτα, εκτός από φυλακή και θάνατο.

Το 1789, οι συγγραφείς των διαφόρων άρθρων της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αποδείκνυαν την αναγκαιότητα της ύπαρξης αυτών των δικαιωμάτων βασιζόμενοι στις πρωταρχικές ανάγκες του ανθρώπου μέσα στο «καθεστώς της φύσης». Τα Δικαιώματα του Ανθρώπου θεμελιώθηκαν πάνω στη μυθοπλασία ενός ανθρώπου προϋπάρχοντος όλων των κοινωνικών δεσμών. Αυτή η φιλοσοφική αφαίρεση απλά αντανάκλασε την πραγματική αφαίρεση στην οποία η καπιταλιστική κοινωνία τοποθέτησε το άτομο που μόλις είχε δημιουργήσει και ταυτόχρονα προετοίμαζε το έδαφος γι' αυτήν.

Ο πολίτης, απομονωμένο άτομο

«Πριν απ' όλα» έγραφε ο Μαρξ το 1844, «διαπιστώνουμε το γεγονός ότι τα λεγόμενα δικαιώματα του ανθρώπου, τα droits de l' homme, σε διάκριση από τα droits du citoyen, δεν είναι τίποτε άλλο παρά τα δικαιώματα του μέλους της κοινωνίας των ιδιωτών, δηλαδή του εγωιστή ανθρώπου, του χωρισμένου από τον άνθρωπο και την κοινότητα».

Ανακαλώντας τον ορισμό της ελευθερίας που υπάρχει στις διάφορες Διακηρύξεις («η δύναμη να κάνει κανείς οτιδήποτε δε βλάπτει τον άλλον») [Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1791], παρατηρεί: «Τα όρια, που μέσα τους ο καθένας μπορεί να κινείται αζημίωτα για τον άλλον, καθορίζονται με νόμο, όπως τα όρια που χωρίζουν δύο χωράφια καθορίζονται μ' ένα φράχτη. Πρόκειται για την ελευθερία του ανθρώπου ως μονάδας απομονωμένης και αποτραβηγμένης στον εαυτό της». Αυτό το δικαίωμα «δε βασίζεται στη σύνδεση του ανθρώπου με τον άνθρωπο, αλλά αντίθετα στην απομόνωση του ανθρώπου από τον άνθρωπο. Είναι το δικαίωμα αυτής της απομόνωσης, το δικαίωμα του περιορισμένου, του κλεισμένου στον εαυτό του ατόμου»¹⁶.

Σχετικά με αυτά τα περίφημα αποσπάσματα από το «Συμβολή στο εβραϊκό ζήτημα», ο Λεφόρ γράφει ότι ο Μαρξ δεν κατανοεί το νόημα της ιστορικής μεταβολής που περιέχεται στις Διακηρύξεις, με την οποία «τίθενται όρια στην εξουσία και αναγνωρίζεται πλήρως ότι το Δίκαιο υπάρχει έξω από την εξουσία». Σε αντίθεση με τον κομμουνισμό του Μαρξ και την έννοια της ανθρώπινης κοινότητας, ο Λεφόρ γίνεται απολογητής του διαχωρισμού. «Τα δικαιώματα του ανθρώπου», εξηγεί, «εμφανίζονται ως δικαιώματα των ατόμων, τα άτομα εμφανίζονται ως πολλοί μικροί ανεξάρτητοι κυρίαρχοι, ο καθένας να κυβερνά στον ιδιωτικό του κόσμο, ως πολλές μικρο-ολότητες διαχωρισμένες από το κοινωνικό όλον. Αλλά αυτή η παράσταση αφανίζει μια άλλη: την παράσταση μιας ολότητας που υπερβαίνει τα μέρη της». Ο Λεφόρ βλέπει την εξαφάνιση της υπερβατικότητας στην αποπροσωποποίηση του νόμου (ο οποίος δεν ενσαρκώνεται πια στο βασιλιά) και αντιπαραθέτει αυτόν τον ευχάριστο σχετικισμό στο κομμουνιστικό εγχείρημα, το οποίο, κατ' αυτόν, θα επανεγκαθιστούσε μια κοινωνία «ως ενιαίο σώμα», χωρίς να αφήνει καθόλου χώρο για το «ακαθόριστο», για το «απερίγραπτο» (l' incernable) - με άλλα λόγια: για την ελευθερία.

Το δυνατό σημείο του Λεφόρ είναι ότι βασίζει την άποψή του σε μια πραγματικότητα που υποτιμάται πολύ εύκολα, αν όχι από το Μαρξ, τουλάχιστον από τον αγοραίο μαρξισμό: την παρουσία της δημοκρατίας στην καρδιά των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Η σύλληψη του ατόμου ως μικρο-μονάδας, μας λέει ο Λεφόρ, «αποκαλύπτει μια διάσταση που διαπερνά τις κοινωνικές σχέσεις, των οποίων τα άτομα είναι οι όροι, αλλά οι οποίες αποδίδουν σ' αυτά τα άτομα την ταυτότητά τους, τόσο όσο κατασκευάζονται από αυτά. Για παράδειγμα, το δικαίωμα ενός ατόμου να μιλάει, να γράφει, να εκτυπώνει ελεύθερα συνεπάγεται το δικαίωμα ενός άλλου να ακούει, να διαβάζει, να κρατάει και να μοιράζει το εκτυπωμένο υλικό. Σαν αποτέλεσμα της εγκαθίδρυσης αυτών των σχέσεων δημιουργείται μια κατάσταση στην οποία η επικοινωνία ενθαρρύνεται, στην οποία η δυαδικότητα του να μιλάς και να ακούς στη δημόσια σφαίρα πολλαπλασιάζεται αντί να παγώνει σε μια σχέση κυριαρχίας, ή να περιορίζεται σε προνομιακούς χώρους».

¹⁵ Francois Furet και άλλοι, *Terrorisme et democratie*, εκδόσεις Fayard.

¹⁶ Καρλ Μαρξ, *Το εβραϊκό ζήτημα*, εκδόσεις Οδυσσεάς

Είναι εύκολο να **αποδείξουμε** τη γελοιότητα αυτής της ειδυλλιακής οπτικής, αν σκεφτούμε, για παράδειγμα, ότι το δικαίωμα των κυρίων Hersant¹⁷, Μάξγουελ¹⁸ και Μπερλουσκόνι να μιλάνε, να γράφουν και να εκτυπώνουν ελεύθερα προϋποθέτει για άλλους μόνο το δικαίωμα να «μη διαμαρτύρονται και να παραμένουν ήσυχτοι» - ή να μη διαβάζουν τίποτα και να διανέμουν ένα μικρό και περιορισμένης αναγνωσιμότητας περιοδικό. Αλλά αυτό δε μας εμποδίζει να δούμε αυτό που τονίζει ο Λεφόρ: τα δικαιώματα του ανθρώπου δεν εγγυώνται έναν τρόπο ύπαρξης, μια καθαρά στατική ανθρώπινη φύση, αλλά έναν τρόπο πράξης, μια δραστηριότητα που βρίσκεται στα θεμέλια της υπάρχουσας κοινωνίας.

Ο ίδιος ο Λεφόρ χρησιμοποιεί την έννοια του Δικαίου με έναν καθαρά μεταφυσικό τρόπο, ως «κάτι που βρίσκεται έξω από κάθε έλεγχο», ως την καταγωγή κάθε κοινωνικής συμπεριφοράς. Επιστρέφοντας στη μυθοπλασία ενός ανθρώπου χωρίς προκαθορισμούς, όπως αυτή είχε εκφραστεί από τους συντάκτες των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου μέσω της θεωρίας «του καθεστώτος της φύσης», μας διαβεβαιώνει: «*Τα δικαιώματα του ανθρώπου ανάγουν το Δίκαιο σε μια βάση, η οποία, παρά το όνομά της, είναι δίχως μορφή, δίδεται ως εσωτερική στον εαυτό της και, γι' αυτό το λόγο, διαφεύγει από κάθε εξουσία που προσπαθεί να την καταλάβει [...] για τον ίδιο λόγο δεν μπορούν να αποδοθούν σε μια συγκεκριμένη περίοδο [...] και δεν μπορούν να περιορισθούν σε μία συγκεκριμένη κοινωνία*».

Στην ιστορική πραγματικότητα όμως, τα δικαιώματα είχαν εξαρχής μια «μορφή», απόλυτα περιορισμένη σε κάθε μία συγκεκριμένη κοινωνία. Ο Μαρά έγραφε, καθώς συνέτασσε τη Διακήρυξη: «*Εφόσον η φύση προσφέρει άφθονα στους ανθρώπους αρκετά για να τραφούν και να ντυθούν, όλα είναι καλά, η ειρήνη μπορεί να κυβερνάει στη γη. Αλλά όταν από κάποιον λείπουν τα πάντα, έχει το δικαίωμα να αρπάξει από τον άλλον την περίσσειά του. Μα τι λέω; Έχει το δικαίωμα να αρπάξει ό,τι είναι απαραίτητο. Και προκειμένου να πεθάνει από την πείνα έχει το δικαίωμα να του κόψει το λαιμό και να καταβροχθίσει τη σπαρταριστή σάρκα του (...)* Το ενδιαφέρον που κατά προτεραιότητα δείχνει κάθε άτομο για τον εαυτό του, το οδηγεί να θυσιάσει όλο το σύμπαν για την ευτυχία του: αλλά αφού τα δικαιώματα του ανθρώπου είναι απεριόριστα και κάθε άνθρωπος έχει τα ίδια δικαιώματα, εκτός από το δικαίωμα που έχουν όλα τα άτομα να επιτίθενται, έχουν όλοι το δικαίωμα να αμύνονται. Η ελεύθερη άσκηση των δικαιωμάτων τους αναγκαστικά καταλήγει στον πόλεμο και τα αναρίθμητα δεινά που τον συνοδεύουν... Αυτά τα τρομακτικά δεινά ήθελαν οι άνθρωποι να αποφύγουν όταν συναντήθηκαν σε ένα σώμα. Γι' αυτό το σκοπό, ήταν αναγκαίο κάθε μέλος της ένωσης να δεσμευτεί ότι δε θα βλάπτει πια τους άλλους, να παραδώσει στην κοινωνία την προσωπική του εκδίκηση, τη φροντίδα για την άμυνα και την προστασία του εαυτού του. Να απαρνηθεί την κοινή κατοχή των προϊόντων της γης, ώστε να κατέχει ένα μέρος για τον εαυτό του, και να θυσιάσει μέρος των πλεονεκτημάτων της φυσικής ανεξαρτησίας, ώστε να απολαμβάνει τα πλεονεκτήματα που προσφέρει η κοινωνία. Έτσι φτάσαμε στο κοινωνικό συμβόλαιο»¹⁹.

Αυτή η θέαση του ανθρώπου ως ενός απομονωμένου, εγωιστικού ατόμου, πάντα έτοιμου να δολοφονήσει για να ικανοποιήσει τις ατομικές ανάγκες του δεν ανταποκρίνεται σε καμία περίπτωση σε ανθρωπολογικά και ιστορικά δεδομένα. Είναι αδύνατο να κατανοήσουμε τον άνθρωπο στις απαρχές του ως ένα απομονωμένο άτομο που θα έπρεπε στη συνέχεια να εισέλθει σε σχέσεις με άλλους! Στην πραγματικότητα, αυτή η επιθετική μονάδα, στοιχειωμένη από το φόβο της σπάνης, δε μοιάζει σε τίποτα με ό,τι είναι γνωστό για τον προϊστορικό άνθρωπο, αλλά είναι μια φανταστική προβολή του αστικού ατόμου που βρίσκεται σε συνθήκες ανταγωνισμού.

Ο δημοκράτης και ο καπιταλιστής

Για να λάβει χώρα η αγορά και η πώληση της εργατικής δύναμης -δηλαδή, η δραστηριότητα πάνω στην οποία βασίζεται ο σύγχρονος κόσμος- είναι απαραίτητο το άτομο να είναι, για μια στιγμή, ελεύθερο. Ελεύθερο από κάθε υποχρέωση που το εμποδίζει να συνάψει το συμβόλαιο με το οποίο προσδένεται στο κεφάλαιο. Ακόμα κι αν στην πραγματικότητα δεν έχει άλλη επιλογή... «*Οτιδήποτε βοηθά να μετριούνται οι άνθρωποι και τα προϊόντα χωρίς προκατάληψη και χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η κοινωνική προέλευση, η φυλή ή το έθνος τους... βοηθά το κεφάλαιο. Και οτιδήποτε εμποδίζει την ελεύθερη μέτρηση της κοινωνικής εργασίας που περιέχεται στα προϊόντα που προορίζονται για ανταλλαγή, εμποδίζει την ομαλή λειτουργία του κεφαλαίου [...] Υπάρχει μια μηδενική στιγμή ανταλλαγής (όπως η «ελεύθερη» πρόσληψη) όπου τα δύο μέρη υποτίθεται ότι συναντιούνται χωρίς καμία προϋπόθεση. Ακριβώς όπως τη στιγμή των εκλογών, προσποιείται κανείς ότι ξαναδημιουργεί μια νέα, αυθεντική στιγμή, ένα σημείο εκκίνησης, ότι επανατοποθετεί τα μέτρα στο μηδέν»²⁰.*

¹⁷ (σ.τ.μ.) Δημοσιογράφος και πολιτικό πρόσωπο της Γαλλίας, ιδρυτής του Ομίλου Hersant.

¹⁸ (σ.τ.μ.) Μεγιστάνας των ΜΜΕ στη Μεγάλη Βρετανία. Στην ιδιοκτησία του συμπεριλαμβάνονταν μεταξύ άλλων οι εφημερίδες Daily Mirror, Sunday Mirror, Scottish Daily Record και Sunday Mail, οι μισές μετοχές του MTV και άλλα ευρωπαϊκά τηλεοπτικά κανάλια.

¹⁹ *Le declarations des droits de l' homme de 1779*, Textes reunis et presentes par Christine Faure, εκδόσεις Payot, 1988. Δες επίσης, για παράδειγμα, τη Διακήρυξη της Sieyes που ορίζει τους πολίτες ως «συνιδιοκτήτες της μεγάλης κοινωνικής επιχείρησης».

²⁰ *Pour un monde sans innocents*, στο La Banquise τεύχος 4

²¹ Οπ.π.

Ο αφηρημένος χαρακτήρας της ελευθερίας και της ισότητας υπό το κεφάλαιο με κανέναν τρόπο δεν εμποδίζει αυτές τις έννοιες να έχουν πραγματικές συνέπειες: «Είναι απαραίτητο εκατό μαυριτανικά πουκάμισα που κοστίζουν ένα δολάριο το κομμάτι να συναντήσουν μια ιαπωνική τηλεόραση που κοστίζει εκατό δολάρια, ώστε εκατό δολάρια να ανταλλάσσονται με εκατό δολάρια, παρόλο που, στην ουσία, η ανταλλαγή είναι άνιση, μιας και τα πουκάμισα έχουν ενσωματωμένη περισσότερη ανθρώπινη εργασία και άρα περισσότερη αξία. Για να λειτουργήσει αυτός ο μηχανισμός, είναι απαραίτητο τα άτομα ή τα κοινωνικά πρόσωπα που διαχειρίζονται αυτές τις ποσότητες αξίας στην κυκλοφορία να μην εμποδίζονται ούτε να προωθούνται στη συνάντηση και έτσι η κυκλοφορία να μην αποθαρρύνεται ή να μην βλάπτεται από αδέξια προνόμια που εμποδίζουν τη συσσώρευση της αξίας... Η ισότητα των ανθρώπων και των πραγμάτων προϋποθέτει την ισότητα στην πολιτική και νομική ζωή. Οι ιδέες πρέπει να συναντιούνται και να μετριοούνται ως ίσες»²¹.

Είδαμε ότι τα δικαιώματα του ανθρώπου, από την απαρχή τους, κάθε άλλο παρά ακαθόριστα ήταν. Ανήκαν σε μια δεδομένη κοινωνία. Ο Λεφόρ προσπαθεί να αποφύγει αυτή τη διαπίστωση με δύο τρόπους. Πρώτον, κατηγορεί την επαναστατική κριτική του Δικαίου ότι «συγχέει το συμβολικό με το ιδεολογικό», λες και το πρώτο είναι προστατευμένο από την επίδραση της ιδεολογίας. Η κυρίαρχη ιδεολογία δεν μπορεί να θεωρηθεί μια ενότητα δογμάτων - σήμερα λιγότερο από ποτέ. Τα κείμενα των ιδρυτών, οι σχολιασμοί των ειδικών, οι λιτανείες των δημοσιογράφων αποτελούν μόνο το επεξεργασμένο κομμάτι, την ορατή κορυφή ενός παγόβουνου από περισσότερο ή λιγότερο συνειδητές διανοητικές αναπαραστάσεις, που οικοδομούν μια ορθολογικότητα και το κοινωνικό φαντασιακό. Η συμβολική εξουσία αποτελεί στην ουσία ένα αναπόσπαστο κομμάτι αυτού. Το Δίκαιο δεν υπάρχει μόνο σε συντάγματα και κώδικες, αλλά επίσης στα κεφάλια των ανθρώπων, ως αιτία και αποτέλεσμα «του τρόπου ύπαρξής τους στην κοινωνία».

Ακριβώς επειδή δε βλέπουν αυτή την πραγματικότητα, πολλοί ακτιβιστές και εξεγερμένοι ενάντια στη δημοκρατική συναίνεση συντριβονται χωρίς να καταλαβαίνουν το λόγο. Το θέαμα της αντι-τρομοκρατίας που τους διαλύει δεν είναι απλά θέμα χειραγώγησης από ηγέτες που παρακολουθούν την κοινωνία από τους πύργους του κάστρου τους. Αυτό το θέαμα αντλεί το περιεχόμενό του και το δυναμισμό του από τον αυθόρμητο δημοκρατισμό που κρύβει τις καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις. Ο δημοκρατικός φορμαλισμός ζητά την ειρήνευση της κοινωνικής ζωής με αντάλλαγμα χιλιάδες εξευτελισμούς και την απάρνηση της ζωής. Όταν κάποιος έρχεται να διαταράξει τη δημοκρατική ειρήνη με τέτοιο τρόπο που κανένας δε μπορεί να βρει κάτι κοινό μαζί τους, ο κάθε πολίτης αισθάνεται ότι αυτή η κοπιαστικά αποκτημένη ηρεμία απειλείται. Έτσι, τους απορρίπτει. Από αυτή την κατάσταση τρέφονται όλοι οι χειρισμοί του κράτους και των ΜΜΕ.

Αντίστροφα, η ιδέα του Δικαίου είναι τόσο λίγο συστατική της ανθρώπινης φύσης που για να μπει στα κεφάλια των βαρβάρων ήταν αναγκαίο να κοπεί ένας ορισμένος αριθμός από αυτά. Όταν μια φυλή των Κανάκ, διαιρεμένη σε «αφέντες της γης» και «αφέντες της θάλασσας» διευθετούσε την κυκλοφορία των προϊόντων της γης και του ωκεανού ανάμεσα στα μέλη της σε ένα πλαίσιο σχέσεων το οποίο χαρακτήριζε η αμοιβαιότητα του δώρου (δες *Lettre aux Kanaks* στο 1^ο τεύχος του *Le Brise Glace*), έννοιες όπως δικαιώματα ιδιοκτησίας ή δικαιώματα αλιείας μπορούσαν μόνο να βιωθούν ως φτώχεια και υποβάθμιση της ζωής. Όσον αφορά στον σύγχρονο προλετάριο, αυτός βιώνει το πόσο η γλώσσα του Δικαίου που ψελλίζει και το δημοκρατικό τελετουργικό που αναπαράγει αποτελούν τροχοπέδη γι' αυτόν, μόλις αρχίσει να επιτίθεται στις συνθήκες της ύπαρξής τους.

Όλα όσα τα άτομα και οι κοινότητες κατείχαν άμεσα, έγιναν αντικείμενο του Δικαίου από τη στιγμή που γεννήθηκε μια διαμεσολάβηση, από τη στιγμή που γεννήθηκαν οι μεγάλοι παγκόσμιοι διαμεσολαβητές, το χρήμα και το κράτος, οι οποίοι επιβάλλουν πάντα το μέτρο του πρώτου και τις εγγυήσεις και τις κυρώσεις του δεύτερου. Οι χωρικοί που εκδιώχτηκαν μαζικά από τη γη τους και οι δεσμοί τους, οι ιστορίες τους και συχνά τα σώματά τους κομματιάστηκαν από τη βιομηχανία, από τη στιγμή που υποβαθμίστηκαν σε τίποτα περισσότερο από εργατική δύναμη, απέκτησαν το δικαίωμα να συνεταιρίζονται ώστε να μπορούν να πουλούν τους εαυτούς τους πιο αποτελεσματικά.

Καθώς τα σώματά μας περιήλθαν προοδευτικά στη δικαιοδοσία ειδικών, ώστε κάθε στιγμή της ζωής μας έγινε το αντικείμενο μιας νέας παρέμβασης από κάποια εξωτερική εξουσία, κερδίσαμε το δικαίωμα να ζούμε, να πεθαίνουμε, να τεκνοποιούμε, το δικαίωμα στη μητρότητα για τις γυναίκες, στην υγεία, σε μια αξιοπρεπή γεροντική ηλικία. Ποτέ δεν είχαμε τόσα πολλά δικαιώματα και ποτέ δεν είχαμε τόσο λίγη ευθύνη για την καλή και την κακή τύχη των κουφαριών μας.

Για να τελειώνουμε με το Λεφόρ, συνεχίζει: «Από τη στιγμή που τα δικαιώματα του ανθρώπου τίθενται ως η έσχατη αναφορά, το κατεστημένο Δίκαιο είναι ανοικτό σε αμφισβήτηση (...) Τώρα, όπου το Δίκαιο μπορεί να αμφισβητηθεί, η κοινωνία -που είναι η καθεστηκυία τάξη- μπορεί να αμφισβητηθεί». Τι γίνεται, όμως, όταν αυτή η τάξη εγκαθιδρύεται, ανάμεσα σε άλλα πράγματα, πάνω στη δυνατότητα να αμφισβητείται; Η δυναμική της δημοκρατικής νομιμοφροσύνης, που αυθόρμητα πολλαπλασιάζει την όλο και αυξανόμενη μεσολάβηση των ζωών μας, σίγουρα περιλαμβάνει τροποποιήσεις στο νόμο, μερικές φορές ακόμα και αλλαγές στο ηγετικό προσωπικό. Όμως, αυτό ενισχύει τη θε-

μελιακή προσκόλληση στο σύστημα, την αποδοχή της παρουσίας του Μεγάλου Διαμεσολαβητή και το μύθο ενός κοινωνικού συμβολαίου στο οποίο έπρεπε να είχαμε προσχωρήσει με απόλυτη ελευθερία κατά τη γέννησή μας.

Μας αρέσει τόσο πολύ η ελευθερία, αυτή η παλιά ένδοξη έννοια που τόσες φορές παραποιήθηκε και μεταμφιέστηκε στο αντίθετό της, ώστε πιστεύουμε ότι η δημοκρατία δεν είναι μια αρκετά μεγάλη ιδέα για να την περιέχει. Στον περιορισμένο δημοκρατικό ορισμό της ελευθερίας («η εξουσία να κάνω οτιδήποτε δεν βλάπτει τον άλλο»), αντιπαραβάλλουμε τον κομμουνιστικό ορισμό: **η ελευθερία είναι η εξουσία να κάνω όλα όσα κάνουν και οι άλλοι** - να κάνω αυτό που κάνει τον Άλλο, αυτόν τον Άλλο που κάνει εμένα. Να παρεμβαίνω σε αυτό που καθορίζει τους άλλους, τί εξουσία μου δίνουν! Και αν οι άλλοι καθορίζουν εμένα, τί ελευθερία τους προσφέρω!

Ο δημοκράτης και ο προλετάριος

Η κριτική στη δημοκρατία μέσω της καταγγελίας του «τυπικού» και «αστικού» χαρακτήρα της αποτελεί λάθος του αγοραίου μαρξισμού που παραβλέπει μια διπλή πραγματικότητα: από τη μια, τη σύνδεση εξαρχής ανάμεσα στο εργατικό κίνημα και το δημοκρατικό κίνημα και, από την άλλη, το γεγονός ότι η δημοκρατία δεν είναι μια απλή ιδέα που κάποιος θα μπορούσε να αποκηρύξει ως λανθασμένη, αλλά μια πραγματικότητα στην καρδιά των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Η ίδια είναι κοινωνική σχέση που διαχωρίζει τα άτομα και ταυτόχρονα τα επανενώνει, ώστε να κάνει όλη την κοινωνία να λειτουργεί.

Η ιστορία της σύγχρονης δημοκρατίας και αυτής του εργατικού κινήματος είναι αδιαχώριστες. Ο συγγραφέας του βιβλίου «*Η κατασκευή της αγγλικής εργατικής τάξης*» (*The making of the English working class*) έχει κάθε λόγο να ξεκινάει το βιβλίο του με ένα κεφάλαιο για την London Corresponding Society, η οποία, αντιμέτωπη με τις «*δυσκολίες των καιρών*» και την «*ακρίβεια των αναγκών για τη ζωή*», ανέπτυξε ως βασικό της πρόγραμμα το εξής: «*κάθε εκέφρον ενήλικο άτομο, που δεν έχει διαπράξει έγκλημα, θα πρέπει να δικαιούται να ψηφίζει για τα μέλη του κοινοβουλίου*»²². Από την αυγή των σύγχρονων καιρών επιβεβαιώθηκε ένα νέο χαρακτηριστικό των κοινωνικών κινήματων.

Αντίθετα από τους ξεσηκωμούς των χιλιαστών οι οποίοι, από το Σπάρτακο²³ μέχρι τους Πολέμους των Χωρικών²⁴, είχαν μόνο μια εναλλακτική, «ελευθερία ή θάνατο» και μόνο ένα αποτέλεσμα, θάνατο, τα κινήματα στη σύγχρονη εποχή -στην εποχή της γέννησης και της ταυτόχρονης ανάπτυξης του καπιταλισμού και της δημοκρατίας- παρουσίαζαν πάντα μια διπλή φύση, τόσο τη ριζοσπαστική αντίθεση στην τάξη του κόσμου όσο και την αξίωση για μια θέση στην αγκαλιά του.

Από τότε, κάθε φορά που επικρατούσε η πρώτη όψη (από τους Λουδδίτες μέχρι τους Ντουρρουτιστές, διαμέσου της Κροστάνδης και των εξεγέρσεων της δεκαετίας του '20 στη Γερμανία) ο θάνατος δεν ήταν ποτέ μακριά. Όταν επικρατούσε η δεύτερη όψη, το κίνημα μιλούσε τη γλώσσα του Δικαίου, δηλαδή έτεινε να βρει μια κοινή γλώσσα με το κράτος, αν ήταν απαραίτητο μέσω της προσπάθειας τροποποίησης του δημοκρατικού νόμου. Ωστόσο, αυτό δεν απέκλεισε ποτέ τις σφαγές, ακόμα και όταν επρόκειτο για τους εργάτες μεταξιού της Λυών που προσπαθούσαν να επιβεβαιώσουν το δικαίωμά τους στη δουλειά ή για τους Κομμουνάριους που υπερασπίζονταν κοινωνικά και κοινοτιστικά δικαιώματα.

Η δημοκρατία είναι ο πολιτικός τόπος της αντεπανάστασης στον οποίο τα αντιτιθέμενα συμφέροντα στην κοινωνία αναγνωρίζονται ρητά, αλλά με την προϋπόθεση να πάψουν να είναι άκαμπτα και να αφομοιωθούν στο «διάλογο» που τα αγκαλιάζει στο «γενικό συμφέρον». Στη απαρχή της (την περίοδο της «τυπικής κυριαρχίας»), η δημοκρατία ήταν καθαρά πολιτική και το δημοκρατικό κράτος ήταν, αυστηρά μιλώντας, το αστικό κράτος, μια κοινότητα ανθρώπων δημιουργημένη στη βάση του καθολικού δικαιώματος ψήφου. Η απουσία σύνδεσης με την κοινωνική ζωή των ίδιων αυτών ανθρώπων ήταν φανερή. Το αφεντικό ήταν απασχολημένο με την αγορά εργατικής

²² E.P. Thompson, *The making of the English working class*. Τα αποσπάσματα είναι από τη σελίδα 19 της έκδοσης Penguin. (σ.τ.μ.) Η London Corresponding Society ιδρύθηκε το 1792 στο Λονδίνο από τον Thomas Hardy. Αποτελούταν, κατά κύριο λόγο, από τεχνίτες, εμπόρους και μαγαζάτορες και είχε σαν κύριο στόχο της την επιδίωξη του καθολικού δικαιώματος ψήφου. Παρόλο που θεωρείται ως η πρώτη πολιτική οργάνωση της εργατικής τάξης στην Αγγλία, σύμφωνα με τον Thompson θα ήταν καλύτερο να τη χαρακτηρίζουμε ως μια «*λαϊκή ριζοσπαστική*» κοινότητα, παρά ως εργατική οργάνωση. Εξάλλου, το γεγονός ότι πολλά μέλη της ήταν τεχνίτες τους έδινε τη δυνατότητα να γίνουν οι ίδιοι αφεντικά ενός εργαστηρίου (όπως και έγινε με τον Hardy).

²³ (σ.τ.μ.) Η εξέγερση του Σπάρτακου (73-71π.Χ.) ήταν μία από τις τρεις μεγάλες εξεγέρσεις δούλων στην αρχαία Ρώμη. Ο στρατός του Σπάρτακου, που αποτελούταν από δούλους και μονομάχους, νίκησε αρκετές ρωμαϊκές λεγεώνες πριν την τελική του καταστροφή σε δύο μάχες στις οποίες σφαγιάστηκαν έξι και πέντε χιλιάδες στασιαστές αντίστοιχα.

²⁴ (σ.τ.μ.) Ο Πόλεμος των Χωρικών αποτελεί μια από τις πιο σημαντικές εξεγέρσεις των χωρικών και γενικά των άκληρων στην κεντρική Ευρώπη (κυρίως στη Γερμανία) το 1524-1525. Σημαντικό ρόλο στην έναρξη και την εξάπλωση της εξέγερσης έπαιξε η αμφισβήτηση της θρησκευτικής και πολιτικής ηγεμονίας της καθολικής εκκλησίας, που έμεινε γνωστή ως Μεταρρύθμιση. Βέβαια, στη βάση υπήρχαν οι άθλιες συνθήκες ζωής των χωρικών σε όλη την Ευρώπη. Στην κορύφωσή της εξέγερσης συμμετείχαν πάνω από 300 χιλιάδες χωρικοί, ενώ τελικά 100 χιλιάδες σκοτώθηκαν.

δύναμης κάτω από την αξία της ή με την αύξηση της εργάσιμης μέρας χωρίς αύξηση των μισθών. Η βασική παρέμβαση του κράτους στην κοινωνική ζωή ήταν η καταστολή των εργατών.

Η δυσκολία στην εξεύρεση συμβιβασμών σε ατομικό επίπεδο με τους καπιταλιστές ώθησε τους εργάτες σε «γενική πολιτική δράση». Με το να αντιτίθενται σε κάθε μεταρρύθμιση, τα αφεντικά έβαζαν τους εργάτες σε μια κατάσταση από την οποία εκκινώντας έτειναν να ξεπεράσουν τη ρεφορμιστική διαμάχη σχετικά με τον τρόπο αξιοποίησης της εργατικής τους δύναμης, έτειναν προς μια επαναστατική αμφισβήτηση της ίδιας της αξιοποίησης. Ο κίνδυνος αυτός αποτράπηκε με τη σοσιαλδημοκρατία και το δημοκρατικό κράτος, παρά τις δύσκολες στιγμές που προκάλεσε στα αφεντικά. Υπό την επίδραση της σοσιαλδημοκρατίας, το δημοκρατικό κράτος έμαθε πώς να βάζει τα συμφέροντα του κεφαλαίου γενικά πάνω από τα συμφέροντα εκείνων των ατομικών καπιταλιστών που δεν καταλάβαιναν πού βρισκόταν το μέλλον. Έτσι, όλο και περισσότερο παρενέβαινε στην κοινωνική ζωή. Κατά τη διάρκεια των μεγάλων απεργιών του 1889 και του 1905 ήταν το κράτος του Μπίσμαρκ που ανάγκασε τους βαρόνους της Ruhr να υποχωρήσουν σε όλα τα αιτήματα των εργατών²⁵.

«Αν η αστική τάξη πιστεύει ότι θα βρει σε εμάς «αλεξικέραυνα», κάνει λάθος. Πρέπει να συναντηθούμε με τον κόσμο της εργασίας. Είναι απαραίτητο να δεχτούμε τις απαιτήσεις των εργατικών τάξεων, το οκτώωρο, το εξάωρο για τους ανθρακωρύχους και τους νυχτερινούς εργάτες, τη συνταξιοδοτική ασφάλιση, τις παροχές για αναπηρία και γηρατειά, τον έλεγχο στη βιομηχανία. Υποστηρίζουμε αυτά τα αιτήματα επειδή θέλουμε να εξοικειώσουμε την εργατική τάξη με την ικανότητα να διευθύνει τις επιχειρήσεις και επίσης να πείσουμε τους εργάτες ότι δεν είναι εύκολο να κάνει κανείς τη βιομηχανία και το εμπόριο να δουλέψουν. Αν το συνδικαλιστικό δόγμα ισχυρίζεται ότι είναι δυνατό να αντληθούν από τις μάζες ηγέτες που μπορούν να αναλάβουν τη διεύθυνση της εργασίας, δεν μπορούμε να σταθούμε εμπόδιο σ' αυτό, ειδικά αν αυτό το κίνημα λαμβάνει υπόψη δύο πραγματικότητες, τις πραγματικότητες της παραγωγής και του έθνους [...]»

Σ' αυτό το λόγο του το 1919, στον οποίο επίσης υπερασπίστηκε το δικαίωμα των γυναικών να ψηφίζουν, ο Μουσσολίνι (γι' αυτόν πρόκειται!) διακήρυξε το πρόγραμμα της σοσιαλδημοκρατίας που επρόκειτο να εφαρμοστεί στις περισσότερες καπιταλιστικές χώρες. Αυτή η κίνηση συνόδευσε την ανάπτυξη της υλικής κοινότητας του κεφαλαίου. Τα δικαιώματα της εργατικής τάξης αναγνωρίζονται στο βαθμό που εγκαταλείπει τον πραγματικό ταξικό της χαρακτήρα. Η καπιταλιστική τάξη εξακολουθεί να υπάρχει, αλλά δεν αποτελείται πια από απλούς εκφραστές ατομικών κεφαλαίων. Αποτελείται από λειτουργούς του κοινωνικού κεφαλαίου που έχει τώρα αυτονομηθεί, που δεν είναι πια το απλό σύνολο των συστατικών μερών του, αλλά αντίθετα είναι αυτό που τα καθορίζει. Οι ατομικοί καπιταλιστές μπορούν να αντικατασταθούν από απλούς λειτουργούς του κεφαλαίου. Η εργατική τάξη επίσης εμφανίζεται ως λειτουργός της υλικής κοινότητας του κεφαλαίου.

Ο γύψος του Δικαίου στο ξύλινο πόδι του ατόμου

Αλλά πίσω από την εμφάνιση -που και η ίδια αποτελεί επίσης μέρος της πραγματικότητας- η εκμετάλλευση συνεχίζεται. Με τη σοσιαλδημοκρατία, ο καπιταλισμός ονειρεύεται μια κοινωνία η οποία θα καταργήσει τις τάξεις διατηρώντας το κεφάλαιο. Τα τελευταία χρόνια έχουν χαρακτηριστεί από ένα όργιο δημοκρατισμού, πράγμα που δείχνει ότι η κοινωνία έχει πάντα την ανάγκη να πιστεύει σ' αυτό το όνειρο.

Ο δημοκρατισμός βασίζεται στην ψευδαίσθηση ότι οι διαδικασίες αντιπροσώπευσης (η εκλογή αντιπροσώπων, ο κοινωνικός διάλογος και η συλλογική λήψη αποφάσεων) εγγυώνται στα άτομα και τις κοινωνίες το μεγαλύτερο δυνατό έλεγχο της μοίρας τους. Το εκλογικό παραβάν είναι το τέλειο σύμβολο του δημοκρατισμού. Αυτή η πράξη, κατά την οποία ο άνθρωπος απομονώνεται από τους συνανθρώπους του (η μόνη αντίστοιχη πράξη που υπάρχει είναι αυτή της αφοδευσης) για να πάρει μια απόφαση που υποτίθεται ότι θα τον δεσμεύει για μια ζωή, στοχεύει στο να δημιουργήσει με έναν τελετουργικό τρόπο μια ελάχιστη πραγματικότητα γι' αυτόν τον «ιδιωτικό κόσμο», γι' αυτή τη «μικρό-ολότητα που είναι διαχωρισμένη από το κοινωνικό όλον» πάνω στον οποίο κυβερνά σαν ένας «μικρός ανεξάρτητος άρχοντας»: για την ατομικότητά του.

Στην πραγματικότητα -και σήμερα λιγότερο από ποτέ- ο μοναχικός άνθρωπος δεν έχει δική του βούληση. Καθεμιά από τις πράξεις, τις επιθυμίες και τις σκέψεις του αποτελεί πάντα μια στιγμή εντός της συνέχειας των πράξεων, των επιθυμιών και των σκέψεων των άλλων. Αν οι ιδέες της ατομικής ελευθερίας και της προσωπικής

²⁵ (σ.τ.μ.) Τόσο το 1889 όσο και το 1905 έλαβαν χώρα στην περιοχή του Ruhr μεγάλες απεργίες των ανθρακωρύχων. Αυτοί αποτελούσαν το πιο αγωνιστικό κομμάτι στην ταξική σύνθεση της προπολεμικής Γερμανίας. Ήταν το μοναδικό ίσως κομμάτι της τάξης που μπορούσε να τραβήξει στον αγώνα πολλά άλλα. Το 1889, μια αυθόρμητη απεργία τους μετατράπηκε γρήγορα σε μαζική απεργία. Ο αυτοκράτορας και ο Μπίσμαρκ αναγκάστηκαν να παρέμβουν αμέσως, καθώς τα συνδικάτα ήταν ανίκανα να ελέγξουν τον αγώνα και οι βαρόνοι της περιοχής του Ruhr παρέμεναν αδιάλλακτοι. Τελικά, όλα τα αιτήματα των ανθρακωρύχων έγιναν δεκτά, εκτός από το αίτημα να συμπεριλαμβάνεται στην 8ωρη εργάσιμη ημέρα ο χρόνος που χρειαζότανε οι εργάτες για να μεταφερθούν από και προς τον χώρο εργασίας. Ακριβώς αυτή η απαίτηση πυροδότησε τον αγώνα του 1905.

βούλησης έχουν κάποιο νόημα, αυτό είναι η δυνατότητα που δίνουν στο άτομο να αμφισβητεί τις επιρροές που το διαμορφώνουν. Όσο περισσότερο μπορεί να αναγνωρίζει και να διαμορφώνει αυτές τις επιδράσεις, τόσο περισσότερο άμεση είναι η σχέση του μ' αυτές, τόσο περισσότερο ελεύθερο είναι το άτομο.

Ωστόσο, ποτέ ξανά στην ανθρώπινη ιστορία τα άτομα δεν υπόκειντο σε απρόσωπες, απανθρωποποιημένες επιδράσεις, ποτέ δεν βρέθηκαν κάτω από την κυριαρχία μιας αφηρημένης λογικής (της οικονομίας). Ποτέ ξανά οι εικόνες και οι ιδέες δε διέφυγαν από τους ανθρώπους σε τέτοιο βαθμό ώστε να συγκεντρωθούν σε έναν κόσμο ξένο και ταυτόχρονα πανταχού παρόντα (το θέαμα). Ποτέ, ίσως, τα άτομα δεν ήρθαν αντιμέτωπα με μια κυριαρχία που είναι ταυτόχρονα υπερβολικά σχολαστική και ανεπαίσθητη.

Κάποτε μπορούσαν να φανταστούν το φόνο του βασιλιά - μερικές φορές μάλιστα τον πραγματοποιούσαν. Σήμερα κάποιος θα πρέπει να είναι κλεισμένος στην πανοπλία μιας σκουριασμένης ιδεολογίας ώστε να πιστεύει ότι θα μπορούσε να αλλάξει αυτό που υπάρχει με το φόνο ενός πολιτικού ηγέτη. Η πράξη αυτή θα ήταν τόσο γελοία όσο η ψήφος υπέρ ή εναντίον του.

Όσο πιο ανίκανος είναι ο άνθρωπος να αλλάξει τη ζωή του, τόσο περισσότερο είναι υποχρεωμένος να επιδιώκει τη συνεχή κατάκτηση δικαιωμάτων μέσα σ' αυτή τη ζωή. Πάνω απ' όλα, είναι υποχρεωμένος να χρησιμοποιεί το δικαίωμά του να ορίζει αντιπροσώπους, οι οποίοι στην πραγματικότητα δεν αντιπροσωπεύουν τίποτα περισσότερο από τα συμφέροντα των λόμπι, το γενικό συμφέρον του κεφαλαίου και το συμφέρον τους για την ικανοποίηση των δικών τους ταπεινών ορέξεων. Αλλά πραγματικά ποιος το αγνοεί αυτό; Ποιος θα διαφωνούσε με τον Καστοριάδη (ο οποίος αφού ξαναδιάβασε τον Φρόιντ παρέμεινε σε καλύτερη κατάσταση από αυτή στην οποία βρέθηκε ο Λεφόρ ξαναδιαβάζοντας τον Τοκβίλ) όταν έλεγε σε μια συνέντευξη: «*Να διαλέγεις για μια ζωή μεταξύ του Barre και του Μιτεράν: η δήλωση και μόνο αυτού του πράγματος είναι αρκετή για να το καταδικάσει*»;

Ωστόσο, οι άνθρωποι ψηφίζουν. Οι αντιπρόσωποί μας μπορεί να μη μας γεμίζουν το μάτι... Τουλάχιστον εγγυώνται ότι δε βρισκόμαστε σε μια από εκείνες τις ολοκληρωτικές χώρες όπου μόνιμα κυριαρχεί ο τρόμος, όπου βασανίζουν σε υπόγεια, όπου δε θα μπορούσε να εμφανιστεί το *Brise-Glace*. Καλύτερα η δημοκρατία παρά αυτός ο τρόμος. Εδώ βλέπουμε πώς κυβερνά ο τρόμος και σε περιοχές στις οποίες δεν γίνονται βασανιστήρια.

Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ

Δημοκρατία, κοινότητα και επαναστατική δράση

Η κριτική στη δημοκρατία που γίνεται από το κομμουνιστικό κίνημα κάνει κάποιους επαναστάτες να υποπτεύονται ότι κρύβεται πίσω της η άρνηση της «άμεσης δημοκρατίας». Βλέπουν στην επιθυμία της *ανθρώπινης κοινότητας* μια τάση προς την απόλυτη ομοφωνία, την ασφυξία του ατόμου ή ακόμα κι ένα νέο ολοκληρωτισμό.

Οι υποψίες αυτών που δε λαμβάνουν υπόψη ότι στην ουσία της κάθε κοινωνία είναι ολοκληρωτική, βασίζονται στο ότι προκρίνουν μια οργανωτική μορφή που γεννιέται από την αναγκαία αντίδραση σ' αυτόν τον κόσμο. Σε μια κοινωνία κατακερματισμένη σε άτομα, όπου τα άτομα καταλήγουν να είναι έγκλειστα σε μια μοναχική «τρέλα» από την οποία τίποτα δε φαίνεται ικανό να τα απελευθερώσει, είναι βέβαιο ότι ένα αυθεντικό επαναστατικό κίνημα, όσο μερικό κι αν είναι, εξ αρχής θα επιβεβαιώσει τον εαυτό του ως τη συνάντηση, την επανένωση της μάζας των αποκλεισμένων, αποκλεισμένων τόσο από τον εαυτό τους όσο και από τους άλλους. Η απαραίτητη συνθήκη για την επιτυχία τέτοιων κινήματων θα είναι προφανώς η συμμετοχή του μεγαλύτερου δυνατού αριθμού ανθρώπων, που θα ενεργούν μαζί, χωρίς διαχωρισμούς ή μεσολαβήσεις ή τεχνάσματα. Οι συνελεύσεις, είτε αυτές αποκαλούνται «συμβούλια», «σοβιέτ» ή, σήμερα στη Γαλλία, «συντονιστικά», περιέχουν αυτή τη δυνατότητα της ελεύθερης συνεύρεσης από την οποία ένα επαναστατικό κίνημα μπορεί να ξεκινήσει να αλλάζει την κοινωνία. Όμως, ενώ είναι αναγκαία συνθήκη, απέχουν πολύ από το να είναι ικανή συνθήκη.

Όσο δημοκρατική κι αν είναι μια συνέλευση, όσο άμεση κι αν είναι η δημοκρατία που επικρατεί σ' αυτή, δεν είναι ποτέ ασφαλής από προσπάθειες χειραγώγησης. Η μόνη εγγύηση ότι το κίνημα δε θα εκφυλιστεί και ότι θα αποτραπεί η χειραγώγηση είναι η δύναμη του ίδιου του κινήματος, η προσπάθεια των ανθρώπων που συμμετέχουν στις συνελεύσεις να εμποδίσουν να περάσει η εξουσία σε άλλα χέρια και η κατανόηση ότι η αντιπροσωπεία καθαυτή είναι ήδη παραίτηση. Ακόμα και ο πιο ριζοσπάστης που λέει «είμαστε όλοι αντιπρόσωποι» καλύτερα να έλεγε «είμαστε!». Βέβαια, κάτι που είναι εύκολο σε ένα κατάσταση ή σε ένα μικρό εργοστάσιο, όπου όλοι γνωρίζονται μεταξύ τους, είναι λιγότερο εύκολο σε μια μεγάλη επιχείρηση ή σε μια πόλη και ακόμα λιγότερο στην κλίμακα μιας χώρας. Εξ αρχής, η διαφάνεια και ο έλεγχος της συζήτησης είναι πιο δύσκολος. Ωστόσο, τα κινήματα μας παρέχουν ήδη κάποιες πρακτικές λύσεις.

Το 1976 στη Vitoria (στη χώρα των Βάσκων)²⁶, οι προλετάριοι όλων των εργοστασίων που απεργούσαν κατάφεραν να πραγματοποιήσουν συνελεύσεις αρκετών χιλιάδων χωρίς να επηρεάζεται η ποιότητα της συζήτησης. Στο Gdansk το 1980²⁷, τη στιγμή της διαπραγμάτευσης των περιφημων «συμφωνιών» (ανεξάρτητα του τί πιστεύει ο καθένας για το περιεχόμενό τους), εργάτες που βρίσκονταν στα προαύλια, επέμειναν να τοποθετηθούν μικρόφωνα στην αίθουσα συνεδριάσεων, ώστε όλοι όσοι ήταν έξω να μπορούν να παρακολουθούν τις διαδικασίες και να γνωρίζουν τί λένε οι αντιπρόσωποι «τους».

Τα όρια των εργατικών συμβουλίων

Η σημασία των εργατικών συμβουλίων, τα οποία εμφανίστηκαν σε διάφορες στιγμές κατά τη διάρκεια αυτού του αιώνα, έγκειται στο ότι ο διάλογος δεν ήταν διαχωρισμένος, όπως συμβαίνει σε ένα αστικό κοινοβούλιο. Αντίθετα, ήταν συνελεύσεις στις οποίες συζήτηση και δράση βρίσκονταν σε αρμονική σχέση, μιας και αυτοί που συμμετείχαν στη συζήτηση ήταν οι ίδιοι που δρούσαν. Η κριτική στα εργατικά συμβούλια δεν αφορά την οργανωτική τους μορφή, αλλά το γεγονός ότι παρέμειναν εγκλωβισμένα στο χώρο από τον οποίο ξεκίνησαν, δηλαδή στο εργοστάσιο.

Είναι αλήθεια ότι η ιστορία μας έχει δώσει επίσης το παράδειγμα «περιοχικών» σοβιέτ, όπως στη Ρωσία το 1917-18 ή στη Γερμανία το 1918. Αλλά στην ουσία, αυτά ήταν σώματα στα οποία βρίσκονταν μαζί στρατιώτες, αντιπρόσωποι των εργατών και μέλη (διανοούμενοι) των εργατικών κομμάτων (στη Γερμανία ακόμα και αντιπρόσωποι τμημάτων της αστικής τάξης).

Εξαιτίας του ρόλου που έπαιξαν τα κόμματα στη Ρωσία, ιδιαίτερα οι Μπολσεβίκοι (οι οποίοι είδαν στα συμβούλια ένα μέσο για να πάρουν την εξουσία και έκαναν τα πάντα για να περιορίσουν τη δράση τους), εξαιτίας του ρόλου που έπαιξε η σοσιαλδημοκρατία στη Γερμανία (η οποία, βασιζόμενη στην εργατική της βάση, κατάφερε να περιορίσει τους Σπαρτακιστές, ακόμα και να αποκλείσει τη Ρόζα Λούξεμπουργκ και τον Καρλ Λίμπκνεχτ από το κεντρικό συμβούλιο αντιπροσώπων του Βερολίνου επειδή δεν ήταν εργάτες, πριν να τους δολοφονήσει τελικά) και τέλος εξαιτίας του ρόλου που έπαιξαν και στις δύο περιπτώσεις οι στρατιώτες (οι οποίοι συχνά το μόνο που ήθελαν ήταν η ειρήνη και τίποτα περισσότερο, και περιόρισαν το κίνημα αφού οι ίδιοι είχαν αποτελέσει το στοιχείο της κλιμάκωσής του), αυτά τα «περιοχικά» σοβιέτ αντιπροσωπεύουν μια ξεχωριστή περίπτωση στην ιστορία των συμβουλίων, μιας και δεν ήταν ούτε συνελεύσεις βάσης, ούτε συνελεύσεις των αντιπροσώπων της βάσης. Πέρα από αυτό, γρήγορα αποδείχτηκε ότι ήταν αναποτελεσματικά και στη συνέχεια αντεπαναστατικά.

Μένοντας στη Ρωσία και στη Γερμανία, αν πρόκειται να ασκήσει κανείς κριτική στη δράση των εργατικών συμβουλίων, σ' αυτή την κατηγορία ανήκουν τα εργοστασιακά συμβούλια στη Γερμανία (που το τέλος τους ήταν η ενσωμάτωσή τους με τη μορφή των συμβουλίων επιχείρησης) και οι εργοστασιακές επιτροπές στη Ρωσία (που εξαφανίστηκαν μετά το καλοκαίρι του 1918).

Τα εργατικά συμβούλια, γεννημένα στο εργοστάσιο, μιας και αυτός ήταν ο τόπος όπου οι προλετάριοι είχαν αρχίσει να επιτίθενται στην εκμετάλλευσή τους, παρέμειναν εγκλωβισμένα σ' αυτό και η οπτική τους περιορίστηκε στο ζήτημα της διαχείρισης. Είναι αξιοσημείωτο ότι η επίθεσή τους παρέμεινε μερική, παρόλο που γεννήθηκε στον κεντρικό τόπο εκμετάλλευσης των προλεταρίων. Συγκεκριμένα, εξαρχής διασφάλισαν την οργανωτική μορφή -το συμβούλιο ως χώρο διαλόγου, με τα προβλήματα της πλειοψηφίας και της μειοψηφίας- και ξέχασαν τον ουσιαστικό σκοπό, τη δράση των εργατών ενάντια στην εκμετάλλευσή τους, ένα μόνο κομμάτι της οποίας ήταν η οργάνωση σε συμβούλια. Αλλά στην ουσία, η «κριτική των εργατικών συμβουλίων» σχεδόν στερείται νοήματος. Στην πραγματικότητα το ζήτημα είναι να κατανοήσουμε τις πράξεις των εργατών, οι οποίοι έχοντας δημιουργήσει, ανάμεσα σε άλλα πράγματα, συμβούλια στα εργοστάσιά τους, δεν ήξεραν πώς να εξαπλώσουν τη δράση τους στο σύνολο της κοινωνίας.

Επομένως, το ερώτημα αν η μορφή προηγείται του περιεχομένου ή αντίστροφα είναι το ίδιο λάθος. Για να το θέσουμε σωστά, είναι το ίδιο το κίνημα που καθορίζει τις οργανωτικές του μορφές. Όταν το κίνημα βρίσκεται σε άνοδο, φυσικά βρίσκει τις αναγκαίες μορφές για την επίτευξη των στόχων του. Η «δημοκρατική» καθαρότητα στις αποφάσεις μετράει λίγο από τη στιγμή που οι αποφάσεις που λαμβάνονται οδηγούν σε πράξεις που προω-

²⁶ (σ.τ.μ.) Στις αρχές του Μάρτη του 1976 πραγματοποιήθηκε στη Vitoria γενική απεργία, η οποία κράτησε για αρκετές μέρες. Ξέσπασαν συγκρούσεις στους δρόμους της πόλης, στις οποίες η αστυνομία απάντησε βίαια, δολοφονώντας τρεις ανθρώπους.

²⁷ (σ.τ.μ.) Στο Gdansk της Πολωνίας, τον Αύγουστο του 1980, οι απεργοί εργάτες απαιτούσαν, μεταξύ άλλων, τη δημιουργία ανεξάρτητων συνδικάτων, την κατάργηση της λογοκρισίας και την απελευθέρωση των πολιτικών κρατουμένων. Τα αιτήματα της επιτροπής των απεργών έμειναν γνωστά ως «τα 21 αιτήματα». Η αποδοχή των αιτημάτων από την κυβέρνηση οδήγησε στη δημιουργία του ανεξάρτητου συνδικάτου «Αλληλεγγύη», το οποίο συσπειρώσε στη συνέχεια πάνω από 10 εκατομμύρια μέλη. Το συνδικάτο σπρώχτηκε ένα χρόνο αργότερα στην παρανομία, εξαιτίας του στρατιωτικού νόμου που εφαρμόστηκε στην Πολωνία μετά από πίεση της ΕΣΣΔ.

θούν τη συγκρότηση του κινήματος. Σ' αυτό το σημείο, πρωτοβουλίες μιας μειοψηφίας μπορεί να συσπειρώσουν γύρω της την πλειοψηφία που μπορεί άμεσα να αναγνωρίσει τον εαυτό της στις πράξεις μέσα στις οποίες τώρα βρίσκεται. Και συχνότερα, αυτό προωθεί το κίνημα, παρά συζητήσεις όπου η δημοκρατική πλειοψηφία παραμένει αναποφάσιστη. Και συνήθως είναι όταν το κίνημα αρχίζει να υποχωρεί που η μορφή του παγιώνεται, γεγονός που επιταχύνει την ήττα.

Όταν κάποιος βλέπει τα μεγάλα κινήματα του παρελθόντος, βλέπει ότι πάντα άρχισαν να «χτυπιούνται» από τα μέσα. Αυτό έγινε με την Παρισινή Κομμούνια, τα σοβιέτ και τις εργοστασιακές επιτροπές στη Ρωσία, τα συμβούλια στη Γερμανία τη δεκαετία του 1920, την Ισπανία το 1936 ή την Ουγγαρία το 1956 - όλα αυτά τα κινήματα άρχισαν να χάνουν την πρωτοβουλία των κινήσεων πριν να αρχίσουν να χτυπιούνται από τις αντιδραστικές δυνάμεις που υπήρχαν είτε έξω από αυτά είτε εντός τους.

Το επαναστατικό κίνημα έχει κληρονομήσει από τη δημοκρατική οπτική την ιδέα ότι κάθε σύγκρουση μπορεί να ρυθμιστεί μέσω του διαλόγου. Αυτό είναι λάθος εις τριπλούν: είναι λάθος εκ των προτέρων, όταν ένα κίνημα δεν έχει ακόμα ξεσπάσει, είναι λάθος όταν εξαπλώνεται και είναι λάθος ακόμα και όταν υποχωρεί. Οι περισσότερες απεργίες δεν ξεκινούν μετά από ψηφοφορία. Η κατάσταση είναι ώριμη και γίνεται ξαφνικά μια έκρηξη, ή πιο συχνά μια τολμηρή μειοψηφία σπρώχνει τους υπόλοιπους. Το αποτέλεσμα είναι μια δραστηριότητα που δεν αποτελεί αντικείμενο διαλόγου, που δεν έχει ψηφιστεί και δεν έχει επικυρωθεί. Είναι αρκετό να αναφέρουμε τα γνωστά παραδείγματα της απεργίας στο εργοστάσιο της Renault στο Cleon το Μάη του 1968²⁸ ή την απεργία των σιδηροδρομικών το 1986-87²⁹.

Η ιδέα ότι μια απεργία μπορεί να ψηφιστεί είναι τόσο παράλογη όσο και η ιδέα ότι μια εξέγερση μπορεί να αποφασιστεί με διατάγματα. Δεν κατεβαίνει κανείς σε απεργία επειδή υπάρχει ήδη μια πλειοψηφία συναδέλφων του που είναι έτοιμη για κάτι τέτοιο, αλλά επειδή αυτός ο ίδιος επιθυμεί να κατέβει, ως άτομο, ως προλετάριος, και όχι ως «μέλος των εργατικών τάξεων». Εάν τα παλικάρια στο Paris-Nord, στο Brétigny ή οπουδήποτε αλλού περίμεναν μέχρι να έχουν με το μέρος τους την πλειοψηφία των Γάλλων σιδηροδρομικών, δε θα κατέβαιναν ποτέ σε απεργία. Αντιθέτως, τράβηξαν τους άλλους επιβεβαιώνοντας από την αρχή τη δική τους εξέγερση. Τους βγάζουμε το καπέλο!

Με τον ίδιο τρόπο, η επέκταση του κινήματος και σε άλλες εταιρίες ή κλάδους (ξεκινώντας από τους πιο κοντινούς, τη RATP [δημόσιες συγκοινωνίες του Παρισιού] και την ΡΤΤ [ταχυδρομική και τηλεπικοινωνιακή υπηρεσία]) δε θα μπορούσε να είναι μια απόφαση που θα προέκυπτε δημοκρατικά από συνελεύσεις ή συντονισμούς. Οι συνελεύσεις που θα μπορούσαν να είχαν εκφράσει τη βούληση για κάτι τέτοιο δεν είχαν καμία πραγματική ισχύ, αφού συστηματικά απωθούσαν ό,τι θα μπορούσε να τις διχάσει. Όσο για τους αντιπροσώπους του κινήματος, δεν έκαναν επίσης καμία κίνηση που θα μπορούσε να καταστρέψει τους συντεχνιακούς περιορισμούς πάνω στους οποίους στηρίζεται η ίδια τους η ύπαρξη. Έπρεπε, λοιπόν, ομάδες αποφασισμένων σιδηροδρομικών να κάνουν ό,τι περνάει από το χέρι τους προκειμένου να υποκινήσουν τους εργάτες στα εργοστάσια και στα γραφεία να απεργήσουν. Και αυτό έπρεπε να το κάνουν χωρίς να περιμένουν καμία υποστήριξη εκ των προτέρων από τις συνελεύσεις των σιδηροδρομικών και χωρίς προφανώς να περιμένουν να έρθουν από την αρχή με το μέρος τους οι εργάτες των άλλων εταιριών. Από την άλλη, η δημοκρατία συνέβαλε κατά πολύ στην επίσπευση της επιστροφής στην δουλειά. Παρόλο που ακόμα υπήρχε μια πολύ μεγάλη πλειοψηφία υποστηρικτών της απεργίας τη δεύτερη εβδομάδα του Ιανουαρίου, και παρόλο που η πλειοψηφία των συνελεύσεων είχε ταχθεί υπέρ της συνέχισης του αγώνα, η ανακοίνωση αυτών που ήταν αποφασισμένοι να γυρίσουν στη δουλειά τους, ότι δε θα συμμορφωθούν με τις αποφάσεις της συνέλευσης, ήταν αρκετή για να δημιουργή-

²⁸ Στις 15 του Μάη 300 νέοι εργάτες κατέβηκαν σε απεργία και απέκλεισαν το εργοστάσιο. Μέχρι την επόμενη μέρα έφεραν πίσω τους το υπόλοιπο του εργοστασίου και στη συνέχεια όλη τη Renault.

²⁹ (σ.τ.μ.) Κατά τη διάρκεια του 1986 έλαβαν χώρα 14 μονοήμερες απεργίες των σιδηροδρομικών, οι οποίες καλούνταν από τα συνδικάτα κάτω από την πίεση της βάσης. Παρόλο που άρχισαν να δημιουργούνται κάποιες απεργιακές επιτροπές, αυτές παρέμειναν αναποτελεσματικές καθώς οι απεργίες είχαν περισσότερο ένα συμβολικό χαρακτήρα. Το Νοέμβριο, ένας μηχανοδηγός, που δεν ήταν οργανωμένος σε κανένα συνδικάτο, κυκλοφόρησε (ξεκινώντας από το σταθμό Paris-Nord) μια προκήρυξη που απαιτούσε καλύτερες συνθήκες δουλειάς και την κατάργηση ενός συστήματος αποδοκών που βασιζόταν στην παραγωγικότητα. Μετά από αυτό, και άλλοι οδηγοί κυκλοφόρησαν προκηρύξεις που υποστήριζαν τα ίδια αιτήματα και καλούσαν σε απεργία διαρκείας από τις 18 Δεκέμβρη. Η απεργία εξαπλώθηκε σαν πυρκαγιά χωρίς την παραμικρή υποστήριξη των συνδικάτων. Στις 20 του Δεκέμβρη μπήκε στην απεργία και το υπόλοιπο προσωπικό των σιδηροδρομών πέρα από τους μηχανοδηγούς. Οι απεργοί ηττήθηκαν, χωρίς να έχουν ικανοποιηθεί όλα τα αιτήματά τους και επέστρεψαν στη δουλειά στις 14 Γενάρη. Στην ήττα αυτή συνέβαλλαν και τα όρια του ίδιου του κινήματος, καθώς οι απεργοί, παρόλη την προσπάθειά τους να οργανωθούν αυτόνομα, δεν ήρθαν σε συνολική ρήξη με τα συνδικάτα, ούτε κατάφεραν να ξεπεράσουν πολλούς συντεχνιακούς φραγμούς.

γήσει μια πλειοψηφία υπέρ της επιστροφής στην δουλειά αμέσως μετά από μια δεύτερη ψηφοφορία. Και έτσι, μέσα σ' ένα χρονικό διάστημα λίγων ημερών, η «αργή» επιστροφή στη δουλειά έγινε μια επιστροφή «σχετικά γενική», δίνοντας έτσι την ικανοποίηση σε όλους τους εχθρούς μας. Φυσικά, οι συνένοχοι στα συντονιστικά και στα εργατικά συνδικάτα έβαλαν τα δυνατά τους προς αυτή την κατεύθυνση. Αλλά αυτό δεν αλλάζει καθόλου το γεγονός ότι ο ίδιος ο δημοκρατικός μηχανισμός είναι αυτός που επέτρεψε τη διάλυση του κινήματος.

Τέλος, είναι απαραίτητο να πούμε δυο λόγια για τα περίφημα «αυτόνομα συντονιστικά», τα οποία κάποιοι εκθειάζουν δια μακρών στις προκηρύξεις τους. Στην πραγματικότητα, αποτέλεσαν μονάχα το αποτέλεσμα ενός πρόχειρου συμβιβασμού ανάμεσα στους γραφειοκράτες και τους εργάτες, ανάμεσα στη δημοκρατική ιδεολογία και το πραγματικό εργατικό κίνημα, ανάμεσα στις ανάγκες του αγώνα και στις ανάγκες των μηχανισμών. Οι προλετάριοι, όταν επαναστατούν, έρχονται αντιμέτωποι με την επιτακτική ανάγκη να εκπληρώσουν ένα πλήθος συγκεκριμένων καθηκόντων. Γι' αυτό το σκοπό ενώνονται αυθόρμητα, χωρίς να χρειάζεται να προσφεύγουν σε αφαιρέσεις όπως «κυρίαρχες συνελεύσεις» ή «αυτόνομα συντονιστικά». Και εφόσον δρουν μ' αυτό τον τρόπο, στην πράξη είναι δύσκολο να ελεγχθούν τα κινήματά τους: τέτοια ήταν και η περίπτωση της απεργίας των σιδηροδρομικών κατά τη διάρκεια της πρώτης εβδομάδας.

Τα πράγματα αρχίζουν να πηγαίνουν στραβά όταν, από φόβο, ο μεγαλύτερος αριθμός τείνει να βασίζεται στους λίγους προκειμένου οι τελευταίοι να ηγηθούν του κινήματος, πέφτοντας έτσι πάλι στη ρουτίνα της παθητικότητας. Όλο και περισσότερο συγκεντρωτικές δομές σχηματίζονται και αποκτούν τον έλεγχο σε συνελεύσεις, αποφάσεις και δράσεις. Σ' αυτό το σημείο, τα συνδικάτα και τα κόμματα ανασυντάσσονται: από τη μια, με το να τοποθετούν τους ανθρώπους τους σε όλα τα επίπεδα αυτών των νέων δομών ελέγχου των προλεταρίων και από την άλλη, με το να οργανώνουν παράλληλα ψευδοδιαδηλώσεις και με το να προωθούν συντεχνιακές απεργίες, οι οποίες αποσκοπούν ξεκάθαρα στην εξόντωση της εργατικής μαχητικότητας. Οι μπάσταρδοι, λοιπόν, μπορούν να ισχυριστούν μαζί με το σταλινικό Krasucki: «η βάση δεν υπάρχει, η βάση είναι η CGT» (ή η CFDT³⁰, ή η LO³¹, και η λίστα συνεχίζεται). Πραγματικά, η βάση δεν έμαθε πώς να ξεφορτωθεί εγκαίρως τους μιλιτάντηδες.

Απόσπασμα από το *Réflexions critiques sur le mouvement social, hiver 1986-87, en France*. Βρίσκεται στο Herbe Rouge Ibis, rue d' Alesia, 75014, Paris.

Η δύναμη και τα όρια των πρόσφατων κοινωνικών κινήματων

Όπως μπορούμε να δούμε ξανά πρόσφατα, κατά τη διάρκεια των απεργιών των Γάλλων σιδηροδρομικών, όσο περιορισμένες κι αν ήταν αυτές, όσο το κίνημα ήταν δυναμικό -κατά τη διάρκεια της πρώτης εβδομάδας- έλαβε χώρα χωρίς καμία επίσημη δημοκρατική επικύρωση. Από τα στόματα των απεργών άκουγε κανείς τις παρακάτω απόλυτα αντι-δημοκρατικές φράσεις, οι οποίες δείχνουν ξεκάθαρα πως λειτουργεί ένα κίνημα. «Δεν ψηφίζουμε, απ' τη στιγμή που όλοι συμφωνούμε». Και επίσης, «ψηφίσαμε να μη σταματήσουμε τα τρένα, αλλά τα σταματήσαμε ούτως ή άλλως».

Δε λέμε ότι δεν υπάρχει ποτέ η ανάγκη συζήτησης επειδή το κίνημα υπακούει σε μια τυφλή λογική ή επειδή οι «αντιφάσεις του καπιταλισμού» θα ωθήσουν τους προλετάριους στη δράση. Ο δρόμος δεν είναι γνωστός εκ των προτέρων και συνέχεια υπάρχουν πρακτικά προβλήματα που πρέπει να λυθούν, με το ρίσκο διαφωνιών και συγκρούσεων -οι οποίες μπορεί να είναι βίαιες- σχετικά με τις άμεσες αποφάσεις που πρέπει να ληφθούν. Ίσως μερικές φορές να είναι απαραίτητο να κάνει κανείς πίσω για να ανακτήσει τις δυνάμεις του, προτού ξαναρχίσει με νέο σθένος.

Κατά τη διάρκεια των απεργιών των Άγγλων ανθρακωρύχων το 1984-85³², η λογική «μέχρι τέλους» εμπόδισε μια τέτοια τακτική. Όμως, μετά από τρεις μήνες κάποιοι μπορεί να αποφάσιζαν να επιστρέψουν στη δουλειά για να πληρωθούν ώστε να απεργήσουν ξανά αμέσως. Για να πάρει κανείς μια τέτοια απόφαση προφανώς απαιτούνται συζητήσεις, διαμάχες. Αλλά η μορφή που αυτές θα πάρουν, είτε είναι η ψήφος που επιτρέπει σε κάποιον «να γνωρίζει τη γνώμη» της πλειοψηφίας, είτε ο δημοκρατικός χαρακτήρας των συνελεύσεων, δεν εγγυάται τίποτα σε σχέση με το περιεχόμενο των αποφάσεων.

³⁰ (σ.τ.μ.) Confédération Française Démocratique du Travail (Γαλλική, Δημοκρατική Συνομοσπονδία Εργασίας) - Συνδικάτο στη Γαλλία που ελέγχεται από το Σοσιαλιστικό Κόμμα.

³¹ (σ.τ.μ.) Lutte Ouvrière (Εργατικός Αγώνας) - Τροτσκιστικό συνδικάτο στη Γαλλία.

³² Δες για αυτό το θέμα το Henri Simon, *To the bitter end*, εκδόσεις Acratie.

Τώρα, είναι απαραίτητο να ξανασκεφτούμε το τελευταίο αντικείμενο λατρείας της δημοκρατικής ιδεολογίας: τα «συντονιστικά» που άρχισαν να αναδύονται από το χειμώνα του 1986 κάθε φορά που οι προλετάριοι προσπάθησαν να πάρουν τις υποθέσεις τους στα χέρια τους³³. Αυτή η μορφή οργάνωσης ξεκινά φυσικά από τη σωστή ιδέα ότι είναι απαραίτητο να ενωθούν οι προλετάριοι έξω από τις «εργατικές» οργανώσεις, που είναι ένας από τους καλύτερους υποστηρικτές του συστήματος, και προσπαθεί να ξεπεράσει τους συντεχνιακούς φραγμούς που επιβάλλονται από την καπιταλιστική οργάνωση της εργασίας - στις καλύτερες περιπτώσεις τουλάχιστον, μιας και ακόμα και μέσα στην ίδια εταιρία υπάρχουν συχνά υπερβολικά συντεχνιακές τάσεις που δεν ξεπερνιούνται.

Ένα παράδειγμα είναι οι πρόσφατες κινητοποιήσεις της RATP (δημόσιες συγκοινωνίες του Παρισιού) το Νοέμβρη-Δεκέμβρη του 1988. Εφόσον πέτυχαν τα αιτήματά τους, οι υπάλληλοι των τραίνων δεν υποστήριξαν τους εργάτες στα συνεργεία συντήρησης. Όσο για τους τελευταίους, δε συνδέθηκαν με τους οδηγούς λεωφορείων που απεργούσαν την ίδια στιγμή. Κατά τον ίδιο τρόπο, την περίοδο των αγώνων των νοσοκόμων δεν υπήρχε κανένας συντονισμός (!) με τους βοηθούς νοσοκόμων, τους φυσιοθεραπευτές, τους εργάτες στις μονάδες εντατικής νοσηλείας, τους εργάτες στα συνεργεία συντήρησης, ειδικότητες που προέλαυναν η μία μετά την άλλη.

Ωστόσο, ακόμα και σ' εκείνες τις σπάνιες περιπτώσεις που ξεπεράστηκαν οι συντεχνιακοί φραγμοί, τους οποίους τα συνδικάτα υπερασπίζονταν, η πρακτική αυτή δεν ήταν επαρκής για να ξεπεράσει μια από τις βασικές αδυναμίες αυτών των κινημάτων: την ανικανότητά τους να ξεπεράσουν στον αγώνα τις επαγγελματικές τους ταυτότητες και να τις θέσουν γενικά σε αμφισβήτηση. Η δράση του προσωπικού των νοσοκομείων το φθινόπωρο του 1988 είναι κλασικό παράδειγμα. Χιλιάδες νοσοκόμες³⁴ κατέβηκαν στους δρόμους, δημιούργησαν αναρίθμητες συνελεύσεις και ένα εθνικό συντονιστικό δίκτυο μέσα σε λίγες ημέρες. Αλλά γιατί χρησιμοποιήθηκε αυτό το τέλειο παράδειγμα «άμεσης δημοκρατίας»; Έθεσε τα κομβικά ζητήματα της «υγείας» ή της «ιατρικής»; Η γνώση της περίδεσης ή της αντιμετώπισης ενός τραυματία είναι πολύ καλή. Αλλά γιατί είναι όλοι αυτοί οι άνθρωποι άρρωστοι; Και όσον αφορά στην ψυχιατρική, στο χημικό ζουρλομανδύα που κρατάει «ζωντανά» αγωνιούνται φυτά, είναι αυτό «υγεία»; Γιατί είναι ο γιατρός το αφεντικό και η νοσοκόμα ο υπηρέτης του; ... γιατί χρησιμοποιήθηκαν αυτά τα συντονιστικά στην πραγματικότητα; Απλά για να διαπραγματευτούν με την εξουσία στη θέση των συνδικάτων ή ακόμα και για να πιέσουν τα συνδικάτα να διαπραγματευτούν «καλύτερα».

Δεν πρόλαβαν οι εργάτες πυρηνικής ενέργειας στην Pierrelatte να κατέβουν σε απεργία και κέρδισαν 35ωρο. Τέλεια. Αλλά μακροπρόθεσμα θα είναι αναγκαίο να θέσουν τα ζητήματα της διατήρησης της πυρηνικής ενέργειας και του ρόλου τους ως εργατών.

Αντίθετα, δύο άλλοι αγώνες, ο πρώτος από τους εργάτες στη SNEMCA (κατασκευαστική εταιρία κινητήρων αεροσκαφών) και ο δεύτερος από τους εργάτες στα κέντρα διαλογής των ταχυδρομείων, κατάφεραν να πάνε παραπέρα από τους σιδηροδρομικούς. Η απεργία στη SNEMCA είναι αξιοσημείωτη για αρκετούς λόγους. Κατ' αρχήν, οι εργάτες βγήκαν από το χώρο εργασίας για να γνωστοποιήσουν την απεργία τους, κάτι που δεν είχε γίνει για χρόνια. Προέβαλλαν ένα αντι-οικονομικό αίτημα, ζητώντας αύξηση 500 φράγκων για όλους. Η απεργία, που διήρκεσε δύο μήνες, δεν ηττήθηκε αλλά άλλες μορφές αγώνα τη διαδέχθηκαν. Οι απεργοί συνέχισαν τη δράση τους, παρά τη διαστρέβλωση από τα ΜΜΕ (ήταν εποχή προεδρικών εκλογών), δείχνοντας μια υγιή αδιαφορία για το δημοκρατικό καρναβάλι. Η απεργία χαρακτηρίστηκε επίσης από μαζική συμμετοχή των εργατών: όταν χίλιοι από αυτούς βγήκαν έξω για να δημοσιοποιήσουν τον αγώνα τους, στην κατάληψη παρέμεινε ένας ακόμα μεγαλύτερος αριθμός. Τέλος, η δουλειά της προπαγάνδας και η έκδοση προκηρύξεων έγινε από τους ίδιους τους εργάτες. Η μόνη σκοτεινή στιγμή ήταν ότι τα «συντονιστικά» δεν ήταν ξεκάθαρα ενάντια στα συνδικάτα, αλλά συνδέονταν μ' αυτά.

Όσο για τους ταχυδρόμους, κατάφεραν να δημιουργήσουν συντονιστικά μεταξύ διαφορετικών κέντρων διαλογής, τα οποία παρέμειναν μειοψηφικά, αλλά λειτούργησαν εντελώς έξω από τα συνδικάτα, ενώ η έκδοση προκηρύξεων γινόταν χωρίς καμία εξωτερική βοήθεια.

5 Ιανουαρίου του 1919 στο Βερολίνο

Ο κομμουνιστής αυτόπτης μάρτυρας συνεχίζει το λόγο του:

«Σ' αυτό το σημείο συνέβη το απίστευτο. Οι μάζες βρίσκονταν εκεί από πολύ νωρίς, μέσα στο κρύο και την ομίχλη. Και οι αρχηγοί κάθονταν κάπου και συσκέπτονταν. Η ομίχλη αυξανόταν και οι μάζες

³³ Δες την μπροσούρα *We who amongst other things are users and unemployed*.

³⁴ (σ.τ.μ.) Το απεργιακό κίνημα των νοσοκόμων έδρασε στο όνομα ενός εθνικού Συντονισμού και απαίτησε κυρίως σημαντική αύξηση των μισθών και ουσιαστικά μέσα επιμόρφωσης. Μετά την αποχώρηση των άλλων συνδικάτων, η CGT ήταν η μοναδική που υποστήριξε το κίνημα.

ακόμη περίμεναν. Αλλά οι αρχηγοί συσκέπτονταν. Έφτασε το μεσημέρι και μαζί με το κρύο ήρθε και η πείνα. Και οι αρχηγοί συσκέπτονταν. Οι μάζες βρίσκονταν σε υπερδιέγερση και παραληρούσαν: ήθελαν, μια πράξη, μια λέξη να τους ανακουφίσει από το παραλήρημα. Κανείς δεν ήξερε τι. Οι αρχηγοί συσκέπτονταν. Η ομίχλη αυξανόταν όλο και πιο πολύ και άρχισε να σουρουπώνει. Δυστυχώς οι μάζες πήγαν σπίτι: ήθελαν να συμβεί κάτι πολύ μεγάλο και δεν είχαν κάνει τίποτα. Και οι αρχηγοί συσκέπτονταν. Αρχικά συζητούσαν στο Marstall³⁵, μετά συνέχισαν στο αρχηγείο της αστυνομίας, και μετά συσκέπτονταν ξανά. Έξω περίμεναν οι προλετάριοι, στην άδεια Alexanderplatz, με τα πολυβόλα τους στα χέρια. Και μέσα, οι αρχηγοί συσκέπτονταν. Στο αρχηγείο, οι ναύτες ήταν σε ετοιμότητα με τα όπλα στραμμένα προς όλες τις κατευθύνσεις, και παντού ένα πλήθος στρατιωτών, ναυτικών και προλεταρίων είχαν κατακλύσει όλο το χώρο. Και μέσα, οι αρχηγοί κάθονταν και συσκέπτονταν. Κάθονταν όλο το απόγευμα, και κάθονταν όλη νύχτα, και συσκέπτονταν. Και κάθονταν το επόμενο πρωί που συννέφιασε και συνέχιζαν να συσκέπτονται. Οι ομάδες των προλεταρίων επέστρεψαν πάλι στη Siegesalle³⁶ και οι αρχηγοί κάθονταν και συσκέπτονταν. Συσκέπτονταν, συσκέπτονταν, συσκέπτονταν».

Die Rote Fahne, 5 Sept.1920, αναφέρεται από τον Pierre Broue στο *Révolution en Allemagne 1917-1923*, εκδόσεις de minuit, 1971.

Ο Δημοκρατισμός ενάντια στην ανατροπή και αντίστροφα

Όπως αναφέραμε στο *La Banquise* (τεύχος 4)³⁷, το επόμενο επαναστατικό κύμα θα έρθει αντιμέτωπο με το ζήτημα του τί θα κάνει με τα αναριθμητά αρχεία που η σύγχρονη τεχνολογία αποθηκεύει στη μνήμη των ηλεκτρονικών υπολογιστών της. Θα μπορούσαμε να φανταστούμε το Συμβούλιο του Ευρύτερου Παρισιού (ή της Sophia Antipolis³⁸ ή οποιασδήποτε άλλης περιοχής) να ψηφίζει δημοκρατικά και σύμφωνα με τη βούληση της πλειοψηφίας να τα βάζει σε ψυχρή συντήρηση, ενώ παράλληλα θα αποφασίζει τί θα τα κάνει. Ας ελπίσουμε ότι μια ομάδα «ανεξέλεγκτων» θα πάρει την ευχάριστη πρωτοβουλία να τα κάψει στα γρήγορα.

Η ιδέα ότι μέσα σε ένα επαναστατικό κίνημα κάποιος πρέπει, ή ακόμα και μπορεί, να μετράει κεφάλια δεν έχει κανένα νόημα. Το να ενδώσουμε σ' αυτή την ιδέα σημαίνει ότι θέτουμε τους εαυτούς μας στο έλεος της δημοκρατικής ψευδαίσθησης, σύμφωνα με την οποία η συλλογική βούληση είναι απλά το άθροισμα των κυρίαρχων ατομικών βουλήσεων, ενώ στην πραγματικότητα είναι πάντα το αποτέλεσμα μιας πολύπλοκης αλληλεπίδρασης.

Όταν δημιουργούνται διαδικασίες διαλόγου (συμβούλιο, κοινοβούλιο ή συντονιστικό) το βασικό ζήτημα δεν είναι οι διαδικασίες μέσω των οποίων η βούληση όλων των συμμετεχόντων μπορεί να εκφραστεί, αλλά η σχέση ανάμεσα στη διαδικασία του διαλόγου και στη δράση, ένα ζήτημα που δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από τη φύση της ίδιας της δράσης. Αν μια κατάσταση είναι αρκετά πλούσια σε δυνατότητες, θα μπορούσε μια μειοψηφία να αναλάβει τη δική της δράση παράλληλα με την πλειοψηφία. Το αποτέλεσμα αυτής της δράσης είτε θα οδηγήσει ένα μεγάλο μέρος της πλειοψηφίας να συνδεθεί με τη μειοψηφία ή διαφορετικά θα αποδείξει στη μειοψηφία ότι έκανε λάθος. Αν οι δυνατότητες είναι περιορισμένες, η πλειοψηφία μπορεί να θεωρήσει ότι η δράση της μειοψηφίας θα θέσει σε κίνδυνο τη δική της δράση. Τότε θα επιβληθεί μια σχέση εξουσίας.

Η επικράτηση της ψευδαίσθησης του δημοκρατισμού θα οδηγούσε στην πρώτη περίπτωση (μια «ανοιχτή» κατάσταση) τη μειοψηφία στο να μην κάνει τίποτα από σεβασμό προς τη διαδικασία - και το κίνημα ως σύνολο θα έχανε την ευκαιρία για ένα ποιοτικό άλμα. Στη δεύτερη περίπτωση (μια «κλειστή» κατάσταση), η ψευδαίσθηση του δημοκρατισμού θα εξυπηρετούσε τη μειοψηφία, αν αυτή αποτελούταν από επίβουλους πολιτικούς (οι τροτσκιστές για παράδειγμα έχουν αποκτήσει μεγάλη εμπειρία στη χειραγώγηση συνελεύσεων μέσω της ομορφοποιημένης χρήσης της ψήφου), να αποκρύψει τη σχέση εξουσίας που εγκαθιδρύθηκε από τη μάζα, προσδίδοντάς της την εικόνα των διαδικασιών που «έχουν πάντα δίκιο», μια εικόνα που σε άλλες περιπτώσεις (βλέπε παραπάνω) δε θα εξυπηρετούσε το κίνημα.

³⁵ (σ.τ.μ.) Σήμερα είναι το παλιότερο κτίριο στην πόλη Potsdam και έχει μετατραπεί σε μουσείο.

³⁶ (σ.τ.μ.) Η στήλη της Νίκης στο κέντρο του Βερολίνου

³⁷ (σ.τ.μ.) Κομμουνιστικό περιοδικό που κυκλοφόρησε στη Γαλλία από το 1983 μέχρι το 1986.

³⁸ Η Sophia Antipolis είναι μια ειδική δασώδης περιοχή στη νότια Γαλλία στην οποία έχει δημιουργηθεί ένα «τεχνολογικό πάρκο», δηλαδή ένα σύμπλεγμα ερευνητικών εργαστηρίων, κτιρίων διοικητικών υπηρεσιών και κατοικιών που το διαχειρίζονται εταιρείες υψηλής τεχνολογίας στο χώρο της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών. Οι ερευνητές διαμένουν με τις οικογένειές τους στην ιδιόμορφη αυτή πόλη, οι συνθήκες εργασίας και διαβίωσης τους είναι πολύ καλές: Το κεφάλαιο βασίζεται πάντα στη δημιουργικότητα- τέτοιου τύπου κλειστοί ψευδοπαράδεισοι είναι το αναγκαίο συμπλήρωμα της υποτιθέμενης κόλασης των μητροπόλεων.

Ενώ δεν πρέπει να ανάγονται τα πάντα στο «ζήτημα της οργάνωσης», το ζήτημα αυτό τίθεται σε κάθε δραστηριότητα. Η ανάκτηση του ελέγχου των πράξεών τους είναι βασικής σημασίας γι' αυτούς που έρχονται σε ρήξη με τις κυρίαρχες μορφές της αντιπροσώπευσης και της διαμεσολάβησης. Αλλά η αύξηση των διαδικασιών ελέγχου δεν εγγυάται τίποτα: απλά καταφέρνει να αυξήσει τις ευκαιρίες για χειραγώγηση. Οι «εκλεγμένοι και άμεσα ανακλητοί αντιπρόσωποι» είτε είναι απλά ένας μύθος στην υπηρεσία μιας νεοσχηματιζόμενης γραφειοκρατίας, είτε μια πραγματικότητα που στην πράξη απειλείται συνεχώς και είναι ευάλωτη σε συμβιβασμούς. Ένα κίνημα που σπαταλάει όλο το χρόνο του στο να εκλέγει και να ανακαλεί γρήγορα θα ηττηθεί, ενώ οι αντιπρόσωποι που είναι ανακλητοί αλλά ποτέ δεν ανακαλούνται θα καταλήξουν να μην ξεχωρίζουν από βουλευτές του κοινοβουλίου! Ανάμεσα σε αυτά τα δύο άκρα υπάρχει χώρος για μια ολόκληρη σειρά μορφών οργάνωσης, αντιπροσώπευσης και αλληλεπίδρασης. Αλλά καμία μορφή δε θα εγγυηθεί ποτέ τη φύση του κινήματος. Μέσα σε ένα κίνημα ο ρόλος του επαναστάτη είναι να δρα σύμφωνα με τις πιο ριζοσπαστικές τάσεις... όπου υπάρχουν τέτοιες. Το γεγονός ότι ένα κίνημα αναδύεται και οργανώνεται από τη βάση δεν αποτελεί, κατά τη γνώμη μας, επαρκές κριτήριο για να παρέμβουμε σ' αυτό. Για παράδειγμα, το μόνο που θα μπορούσαμε να κάνουμε στο κίνημα βάσης των υπαλλήλων των φυλακών το φθινόπωρο του 1988, θα ήταν να τους προτρέψουμε να εξαφανιστούν, αφού πρώτα καταστρέψουν τα εργαλεία της δουλειάς τους! Με άλλα λόγια, δε θα μπορούσαν να κάνουν κάτι άλλο για να μη συνεχίσουμε να τους βλέπουμε ως εχθρούς.

5 Μαΐου του 1937, στη Βαρκελώνη

«Η στάση των αναρχικών σ' αυτά τα δραματικά γεγονότα ήταν συγκεκριμένα η ίδια με αυτή που ανέφερα και στις κολεκτιβοποιήσεις, για παράδειγμα. Ρίχτηκαν αυθόρμητα και με ανυπομονησία στη μάχη. Κυριάρχησαν στα τρία τέταρτα της πόλης. Αλλά περίμεναν για οδηγίες, για εντολές, από τους αξιότιμους αρχηγούς τους. Όταν οι τελευταίοι τους διέταξαν να εγκαταλείψουν τα οδοφράγματα, αρνήθηκαν! Δε θα άφηναν τα οδοφράγματα εκείνη τη μέρα, ούτε την επόμενη, παρ' όλες τις εκκλήσεις των ηγετών τους. Από αυτή την απογοητευτική αναμονή για επαναστατικές οδηγίες, μια συγκεκριμένη διστακτικότητα, μια συγκεκριμένη αναποφασιστικότητα γεννήθηκε, από την οποία οι αντίπαλες δυνάμεις επωφελήθηκαν προκειμένου να ανακαταλάβουν το Σταθμό και το Τηλεφωνικό Κέντρο. Φυσικά, αυτή η διστακτικότητα πήγαινε χέρι-χέρι με μια αδιαμφισβήτητη επιθυμία για αγώνα, αλλά, εδώ πάλι, η ανυπομονησία ήταν αμυντική. Περίμεναν να τους δώσουν οι αρχηγοί τους ένα συνολικό σχέδιο επίθεσης, μια συνολική και επιθετική στρατηγική (είδαμε ότι όποτε αυτό το «συνολικό σχέδιο» αποτέλεσε μια απλή και καθαρή οπισθοχώρηση, το αρνήθηκαν) και καθώς κάτι τέτοιο δεν έγινε, έμειναν ικανοποιημένοι με το να κρατούν τα οδοφράγματα και τους χώρους που είχαν κατακτήσει, χωρίς να περνούν σε μια γενικευμένη και συντονισμένη επίθεση. Επειδή οι πολυάριθμες βοήθειες και οι μερικές νίκες της προηγούμενης μέρας δεν επαρκούσαν πια σε αυτό το στάδιο της μάχης».

Carlos Semprum-Maura, *Révolution et contre-révolution en Catalogne*, εκδόσεις Mame, 1974

Ριζοσπαστική πρακτική είναι η προσπάθεια να επηρεάσει κανείς το κίνημα, υιοθετώντας την καταλληλότερη μορφή δράσης. Δηλαδή, μια μορφή που δεν κινδυνεύει να αυτονομηθεί και να επιβάλλει τη δική της δυναμική, άρα ούτε μια δημοκρατική μορφή (βλέπε παραπάνω) ούτε μια δικτατορική. Μόνο αρχαιο-λενινιστές πιστεύουν ακόμα ότι η δικτατορία του κόμματος ή του κράτους μπορεί να παράγει κάτι πέρα από τον εαυτό της, και μόνο υπερ-λενινιστές φαντάζονται ακόμα ότι τα «συμβούλια» μπορούν να ασκήσουν δικτατορία χωρίς να μετατραπούν σε κράτος.

Ριζοσπαστική δράση είναι η προσπάθεια να επηρεάσει κανείς ένα κίνημα όχι με εξαναγκασμό ή με ψευδαισθήσεις, αλλά μέσω της ανατροπής. Είναι ζήτημα κατασκευής καταστάσεων που κάνουν δύσκολη την επιστροφή στην προηγούμενη τάξη πραγμάτων. Είναι ζήτημα του να ξεκινήσει κανείς να αλλάζει, όσο μικρή και αν είναι αυτή η αλλαγή, τις συνθήκες ύπαρξης αυτών που επηρεάζει το κίνημα - είτε αυτοί βρίσκονται μέσα στο κίνημα ή έξω από αυτό. Στις πρόσφατες απεργίες στα κέντρα διαλογής, κάποιοι ταχυδρόμοι ανέπτυξαν την ιδέα της δωρεάν διανομής των γραμμάτων. Αν ακόμα και ένα ταχυδρομείο υλοποιούσε αυτή την ιδέα -για παράδειγμα βάζοντας χωρίς χρέωση γραμματόσημα σε όλα τα γράμματα - θα υπήρχε μια επίδραση από την οποία θα έβγαινε κερδισμένο όλο το κίνημα και οι δονήσεις της οποίας θα διαδίδονταν σε όλη την κοινωνία: η πράξη μια μειοψηφίας θα είχε απεριόριστα μεγαλύτερο βάρος, τόσο για τους εαυτούς τους όσο και για άλλους, απ' ό,τι εκατό χιλιάδες ψήφοι στις συνελεύσεις.

έχουμε κατάληψη, όχι δημοκρατία!

Σημείωμα σχετικά με μερικούς αρκετά διαδεδομένους μύθους προς χρήση των αγωνιζόμενων φοιτητών (και όχι μόνο) του Ιούνη

Η ιδέα της καθημερινής δημοκρατικής συζήτησης για τη συνέχιση της απεργίας με εκείνους που είναι ενάντια στην απεργία είναι παράλογη. Η απεργία δεν ήταν ποτέ δημοκρατική πρακτική, αλλά ένα πολιτικό τετελεσμένο γεγονός, μια άμεση απαλλοτρίωση, μια σχέση δύναμης. Κανείς δεν ψήφισε ποτέ για την εγκαθίδρυση του καπιταλισμού. [...]

Μια παράξενη ιδέα στοιχειώνει αυτό το κίνημα, η ιδέα της κατάληψης των πανεπιστημιακών κτιρίων μόνο κατά τη διάρκεια των ωρών λειτουργίας τους. Αυτή είναι μια κατάληψη που δεν απελευθερώνει το χώρο. Μια κατάληψη στην οποία οι πυροσβέστες, η διοίκηση και το πρόσχημα της νομιμότητας και της ασφάλειας συνεχίζουν να μας κάνουν να φαινόμαστε σαν παιδιά. Μια κατάληψη στην οποία το πανεπιστήμιο παραμένει απλά ένα πανεπιστήμιο. Η αλήθεια είναι ότι από τη στιγμή που καταλαμβάνουμε αυτό το χώρο πρέπει να τον αποικίσουμε, να τον αποικίσουμε με πράγματα διαφορετικά από την επιθυμία για επιστροφή στο κανονικό. Πρέπει να δεχτούμε με γαλήνη το γεγονός ότι δε θα υπάρξει επιστροφή στο κανονικό και στη συνέχεια να κατοικήσουμε σ' αυτή τη μη αναστρεψιμότητα. [...]

Κανείς δεν έχει το δικαίωμα να μας πει ότι αυτό που κάνουμε είναι «παράνομο». Δεν πρέπει να θεωρούμε τους εαυτούς μας θεατές του αγώνα και ακόμη περισσότερο δεν πρέπει να βλέπουμε τους εαυτούς μας με τα μάτια του εχθρού. Η νομιμότητα ανήκει σε αυτούς που πιστεύουν στις πράξεις τους, σε αυτούς που ξέρουν τι κάνουν και γιατί το κάνουν. Αυτή η έννοια της νομιμότητας σαφώς αντιτίθεται σε εκείνη του Κράτους, της πλειοψηφίας και της αντιπροσώπευσης. Δεν υπακούει στην ίδια λογική, επιβάλλει τη δική της λογική. Αν η πολιτική συνίσταται στην πάλη μεταξύ διαφορετικών νομιμοτήτων, διαφορετικών αντιλήψεων σχετικά με την ευτυχία, το έργο μας από δω και πέρα είναι να παρέχουμε τα μέσα σ' αυτόν τον αγώνα, χωρίς κανένα άλλο όριο εκτός από αυτό που μας φαίνεται δίκαιο και μας δημιουργεί χαρά.

Από κείμενο που κυκλοφόρησε κατά τη διάρκεια των κινητοποιήσεων του Μάρτη στη Γαλλία υπογεγραμμένο από την "Εξορισμένη Επιτροπή Κατάληψης της Σορβόνης".

Ξεκινάμε αυτό το μικρό σημείωμα πιάνοντας το νήμα μιας στιγμής της κοινωνικής έκρηξης στη Γαλλία πριν από μερικούς μήνες. Πράγματι, η Γαλλία αποτελεί σημείο αναφοράς μας. Αλλά κυρίως όχι αυτό που έγινε στη Γαλλία, αλλά αυτό που δεν έγινε, οι ελλείψεις και οι αδυναμίες αυτού του κινήματος, το επαναστατικό περιεχόμενο που δεν υπήρξε και οι πρακτικές που δεν έλαβαν χώρα. Όλα αυτά που οφείλουμε να ξεπεράσουμε καθώς θα κάνουμε αυτή την αγωνιστική παρακαταθήκη κομμάτι της δικής μας μνήμης και του δικού μας αγώνα εδώ. Το κίνημα στη Γαλλία τελείωσε. Αυτό που άφησε δεν είναι μόνο η απόσυρση ενός μέρους του περιβόητου CPE. Είναι η κληρονομιά στα μυαλά των ανθρώπων που ήταν εκεί, στους δρόμους της «πόλης τους φωτός» και της υπόλοιπης Γαλλίας, οι στιγμές ανθρωπίνης ποίησης και συλλογικής χαράς.

Ολόκληρο το πανεπιστήμιο της πόλης μας έχει πλέον καταληφθεί και βρίσκεται στα χέρια μας. Κατεβήκαμε στο δρόμο για να γκρεμίσουμε την επίθεση του κεφαλαίου στη ζωή μας που αντιπροσωπεύει ο νέος νόμος-πλαίσιο. Δεν αποδεχόμαστε τη λύση που μας προτείνει το κεφάλαιο. Αυτό δε σημαίνει ότι αυτό που ήδη υπάρχει μας ικανοποιεί. Με τις καταλήψεις και τον αγώνα μας στήνουμε ένα οδόφραγμα στο χρόνο, το οποίο επιθυμεί να μεταμορφωθεί σε μια ολοκληρωτική επίθεση σ' αυτό που υπάρχει. Έχουμε βαρεθεί να δουλεύουμε όλο και περισσότερο εντατικά και πάντα άμισθα. Έχουμε κουραστεί από τις φλυαρίες γύρω από τη «φοιτητική ζωή», τη γνώση και τη μόρφωση. Εξοργιζόμαστε από το γεγονός ότι μπαίνουμε σε μια διαδικασία να σκεφτούμε πως θα μπορούσε το κεφάλαιο να διαχειριστεί καλύτερα την εκμετάλλευσή μας. Μας θλίνουν τα πολιτικά παιχνίδια, οι πολιτικές τακτικές και κάθε σκέψη σχετικά με το πολιτικό κόστος. Πολιτικό κόστος μπορεί να έχει μόνο κάποιος που κάνει πολιτική. Η μοναδική πολιτική που επιθυμούμε είναι η κατάργηση της πολιτικής. Είμαστε, λοιπόν, υποχρεωμένοι να τελειώνουμε με ορισμένους μύθους που στοιχειώνουν τα μυαλά πολλών ανθρώπων με τους οποίους αγωνιζόμαστε πλάι-πλάι.

Μύθος πρώτος. Η πλειοψηφία έχει πάντα δίκιο.

Η ιδέα ότι μέσα σε ένα κίνημα κάποιος πρέπει, ή ακόμα και μπορεί, να μετράει κεφάλια δεν έχει κανένα νόημα. Το να ενδώσουμε σ' αυτή την ιδέα σημαίνει να θέσουμε τους εαυτούς μας στο έλεος της δημοκρατικής ψευδαίσθησης σύμφωνα με την οποία η συλλογική βούληση είναι απλά το άθροισμα των κυρίαρχων ατομικών βουλήσεων, ενώ στην πραγματικότητα είναι πάντα το αποτέλεσμα μια πολύπλοκης συνθήκης αμοιβαίων επιδράσεων. Ο μύθος της δημοκρατίας θέλει να μας πείσει ότι υπάρχουν μόνο άτομα, το καθένα με τις δικές του ευθύνες (ας σκεφτούμε πόσο απέχει αυτό από την εύκολη δήλωση κάθε υπουργίσκου ότι «Είναι δική του ευθύνη που είναι άνεργος. Δεν προσπάθησε αρκετά»), τη δική του βούληση, τις δικές του σκέψεις. Η δικιά μας ζωή, όμως, μας λέει ότι υπάρχουν σχέσεις μεταξύ ανθρώπων, υπάρχουν κοινότητες, υπάρχει η χαρά της ανθρώπινης επαφής και αυτό που βιώνουμε είναι ότι όλα αυτά καταστρέφονται μέρα με τη μέρα, ότι η δημοκρατία τους μας θέλει όλο και περισσότερο μόνους, νευρωτικά, απομονωμένα υποκείμενα. Η αντίφασή τους είναι ότι απομονωμένοι δεν μπορούμε να παράγουμε κέρδος γι' αυτούς, οπότε πρέπει πάντα να εξασφαλίζεται η παραγωγική συνεργασία μεταξύ μας. Κάπου εκεί βρίσκεται η δύναμή μας.

Όταν δημιουργούνται διαδικασίες δημόσιας διαμάχης (από τη συνέλευση και το συντονιστικό μέχρι το κοινοβούλιο) το βασικό ζήτημα δεν είναι οι διαδικασίες μέσω των οποίων η βούληση όλων των συμμετεχόντων μπορεί να εκφραστεί, αλλά η σχέση ανάμεσα στη διαδικασία του διαλόγου και στη δράση, ένα ζήτημα που δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από τη φύση της ίδιας της δράσης. Δεν μας ενδιαφέρει η ύπαρξη διαδικασιών στις οποίες θα μπορεί να ακούγεται η άποψη όλων. Δεν θέλουμε να συνδιαλλαγούμε με την άποψη όλων. Μας ενδιαφέρει η άποψη μόνο αυτών που προσπαθούν, σε κάθε δεδομένη στιγμή, να αλλάξουν την κατάσταση της ζωής τους. Αν μια κατάσταση είναι αρκετά πλούσια σε δυνατότητες, κάποιος μπορεί να φανταστεί μια μειοψηφία να αναλαμβάνει τη δική της δράση παράλληλα με την πλειοψηφία. Το αποτέλεσμα αυτής της δράσης είτε οδηγεί ένα μεγάλο μέρος της πλειοψηφίας να συνδεθεί με την μειοψηφία, ή διαφορετικά αποδεικνύει στη μειοψηφία ότι έκανε λάθος. Η επικράτηση της ψευδαίσθησης του δημοκρατισμού θα οδηγούσε τη μειοψηφία στο να μην κάνει τίποτα από σεβασμό προς τη διαδικασία - και το κίνημα ως σύνολο θα έχανε την ευκαιρία για ένα ποιοτικό άλμα.

Αυτό που λέμε εδώ μπορεί να γίνει εύκολα κατανοητό αν σκεφτούμε λίγο τη διαδικασία της γενικής συνέλευσης των συλλόγων των φοιτητών. Όλοι χαιρόμαστε που οι άνθρωποι που υποστηρίζουμε την κατάληψη και τις κινητοποιήσεις είμαστε πλειοψηφία μέσα στις γενικές συνελεύσεις. Τι θα γινόταν, όμως, αν οι ΔΑΠίτες (ή οποιοδήποτε ΔΑΠίτες) σε μερικές σχολές (ή και σε όλες) μπορούσαν να μαζέψουν περισσότερα άτομα ώστε να γίνουν αυτοί πλειοψηφία; Θα αποδεχόμασταν την ήττα μας, παραμένοντας πιστοί στη δημοκρατική νομιμότητα; Κάθε δημοκρατική διαδικασία στο τέλος καταλήγει να στρέφεται ενάντια στην ανταρσία μας. Το κράτος και κάθε κομματική οργάνωση ξέρουν πολύ καλά να περνούν τα όρια της δημοκρατικής νομιμότητας, όταν αυτή δεν τους εξυπηρετεί. Η απόδειξη βρίσκεται τόσο στην ιστορία των φασιστικών καθεστώτων όσο και στην άμεση εμπειρία του σημερινού μας αγώνα. Εμείς θα χαιρόμασταν ακόμα περισσότερο αν πεντακόσιοι άνθρωποι που είναι αποφασισμένοι να προχωρήσουν τον αγώνα, αλλά δεν είναι πλειοψηφία σε μια γενική συνέλευση, διαλύανε τη δικτατορία της πλειοψηφίας.

Μύθος δεύτερος. Η κατάληψη είναι απλά ένα μέσο.

Παρόλο που τα περισσότερα πανεπιστήμια της χώρας είναι κατειλημμένα, υπάρχουν πολύ διαφορετικές εικόνες στα μυαλά των ανθρώπων αυτού του κινήματος σχετικά με τη σημασία της κατάληψης του χώρου στον οποίο καθημερινά δουλεύουμε. Η κατάληψη είναι μια πράξη που σταματά την παραγωγική δραστηριότητα, είτε αυτή παράγει αυτοκίνητα, είτε πανεπιστημιακή μόρφωση, είτε ανθρώπους-εμπορεύματα, δηλαδή εμάς. Μ' αυτή την έννοια, η κατάληψη μπορεί να θεωρηθεί ένα μέσο άσκησης πίεσης, εφόσον παγώνει τη διαδικασία παραγωγής κέρδους (και κανένα αφεντικό, καμία κυβέρνηση δεν μπορεί να αντεχτεί αυτό το πάγωμα). Αλλά, πολύ περισσότερο, η κατάληψη είναι μια πράξη που αποικιοποιεί το χώρο και το χρόνο που ανήκουν στο κεφάλαιο. Το σταμάτημα της λειτουργίας του πανεπιστημίου σημαίνει ότι πρώτα απ' όλα σταματάμε εμείς να δουλεύουμε, να διαβάζουμε, να τρέχουμε στα νοσοκομεία και τα εργαστήρια. Επιτέλους, έχουμε χρόνο...λίγο χρόνο για να ζήσουμε (κάτι το οποίο δεν μπορούμε να κάνουμε συχνά). Επιτέλους, έχουμε την ευκαιρία να νιώσουμε ότι ο χώρος του πανεπιστημίου είναι δικός μας, να πάψουμε να ξοδεύουμε την καθημερινότητά μας σε ένα ξένο χώρο. Επιτέλους, μπορούμε να βρεθούμε πραγματικά με άλλους ανθρώπους, να γελάσουμε, να τεμπελιάσουμε, να χαρούμε. Γνωρίζουμε ότι σε μια κατάσταση όπως η σημερινή, το πιθανότερο είναι ότι αυτές οι χειρονομίες άρνησης είναι προσωρινές. Μετά από μερικές εβδομάδες η κατάληψη θα τελειώσει. Οφείλουμε, όμως, να δεχτούμε με γαλήνη το γεγονός ότι δε θα υπάρξει επιστροφή στο κανονικό και στη συνέχεια να κατοικήσουμε σ' αυτή τη μη αναστρεψιμότητα.

Το να εμποδίσουμε το ψήφισμα ή την εφαρμογή του νόμου είναι σημαντικό για τη ζωή μας, από τη στιγμή που αυτός κάνει τη ζωή μας χειρότερη. Είναι επίσης σημαντικό να φτιάξουμε εκείνες τις μορφές οργάνωσης που θα αμφισβητήσουν το δημοκρατικό μύθο και θα αποφύγουν να παγιωθούν ως τέτοιες, γιατί κάθε οργανωτική μορφή που παγιώνεται γίνεται ξένη απέναντί μας. Καμία μορφή δεν θα εγγυηθεί ποτέ τη φύση του κινήματος. Αυτό, όμως, που πρωταρχικά μας ενδιαφέρει είναι **να κατασκευάσουμε καταστάσεις που θα κάνουν δύσκολη την επιστροφή στην προηγούμενη τάξη πραγμάτων**. Είναι ζήτημα του να ξεκινήσει κανείς να αλλάζει, όσο μικρή και αν είναι αυτή η αλλαγή, τις συνθήκες ύπαρξης αυτών που επηρεάζει το κίνημα - είτε αυτοί είναι μέσα είτε έξω από αυτό. Πριν καμιά εικοσαριά χρόνια, στη Γαλλία ξανά, κάποιοι απεργοί ταχυδρόμοι ανέπτυξαν την ιδέα της δωρεάν διανομής των γραμμάτων. Αν ακόμα και ένα ταχυδρομείο το είχε πραγματοποιήσει - για παράδειγμα βάζοντας γραμματόσημα σε όλα τα

γράμματα χωρίς χρέωση - θα υπήρχε μια επίδραση από την οποία θα έβγαινε κερδισμένο όλο το κίνημα και οι δονήσεις της οποίας θα διαδίδονταν σε όλη την κοινωνία: η πράξη μιας μειοψηφίας θα είχε απεριόριστα μεγαλύτερο βάρος, τόσο για τους εαυτούς τους όσο και για άλλους, απ' ό,τι εκατό χιλιάδες ψήφοι στις συνελεύσεις.

Μύθος τρίτος. Εικόνες και πράξεις.

Το σημερινό κίνημα, μέχρι τώρα, στοιχειώνεται από την ιδέα ότι θα πρέπει να προσπαθήσουμε να προβάλλουμε τα media τις κινητοποιήσεις μας και τα «δίκαια αιτήματά» μας. Αυτή η ιδέα είναι για εμάς παράλογη και συνάμα εκθρική. Ο μοναδικός ρόλος των media είναι να ενσωματώσει το λόγο του κινήματος στον κυρίαρχο λόγο, στον λόγο του κεφαλαίου. Η μοναδική στάση που μπορούμε να έχουμε απέναντι στα media είναι η συνολική άρνηση της κυριαρχίας της εικόνας. Όσο ο λόγος του κινήματος παραμένει μέσα στα πλαίσια της διαχείρισης των προβλημάτων του κεφαλαίου θα εναρμονίζεται με τον λόγο των media (ή τουλάχιστον με όσων από αυτά κάνουν αντιπολίτευση στη στρατηγική της κυβέρνησης). Ο μόνος τρόπος να ξεφύγει ο λόγος μας από τη διαμεσολάβηση της εικόνας και από τα ψέματα των δημοσιογράφων είναι η ανάπτυξη της ποιότητας αυτού του ίδιου του λόγου και η έκφρασή του στις αντίστοιχες ξεκάθαρες πρακτικές. Οι πρακτικές της ανταρσίας έχουν ήδη ξεκινήσει με το σταμάτημα της εκπαιδευτικής και ερευνητικής παραγωγικής διαδικασίας στα πανεπιστήμια. Οι πρακτικές αυτές οφείλουν να εξαπλωθούν στο σταμάτημα της κυκλοφορίας εμπορευμάτων-αντικειμένων και εμπορευμάτων-ανθρώπων, με μπλοκαρίσματα δρόμων και σιδηροδρομικών σταθμών. Η γαλλική εμπειρία είναι πολύ σημαντική ως προς αυτή την κατεύθυνση. Αυτό που θέλουμε τελικά δεν είναι το μπλοκάρισμα της αναπαραγωγής των κοινωνικών σχέσεων του κεφαλαίου, το σταμάτημα όλων αυτών που μας αποξενώνουν από την ίδια μας τη ζωή; Προς αυτή την κατεύθυνση το κίνημα οφείλει να βρει τα δικά του μέσα κυκλοφορίας του λόγου του, οφείλει να αναπτύξει τη δική του φωνή. *Η ισχύς ενός κινήματος βρίσκεται στην πραγματική του δύναμη και όχι σε όσα λέγονται γι' αυτό ή στα κακόβουλα κουτσομπολιά σχετικά με αυτό.*

Η δικτατορία της εικόνας δεν περιορίζεται μόνο στη σχέση του κινήματος με τα media. Αφορά και στις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των ανθρώπων μέσα στο ίδιο το κίνημα. *Ο διαχωρισμός είναι το άλφα και το ωμέγα του θεάματος.* Ο διαχωρισμός ανάμεσα σ' αυτούς που βρίσκονται μέσα σ' ένα κίνημα και σ' αυτούς που το βλέπουν (αποσπασματικά) από την τηλεόραση, ο διαχωρισμός ανάμεσα σ' αυτούς που ψηφίζουν υπέρ των κινητοποιήσεων και σ' αυτούς που συμμετέχουν σ' αυτές, ο διαχωρισμός εντός των τελευταίων ανάμεσα σ' αυτούς που απλά συμμετέχουν και σ' αυτούς που οργανώνουν και πάει λέγοντας...όλοι αυτοί οι διαχωρισμοί δημιουργούν σε διάφορα επίπεδα θεατές. Αυτός ο κόσμος, που στον πυρήνα του βασίζεται στο ότι είμαστε διαχωρισμένοι από το προϊόν της δραστηριότητας μας και από τη δυνατότητα να δημιουργούμε, μας παράγει ως θεατές της ίδιας μας της ζωής. Έχουμε μάθει να βλέπουμε τη ζωή μας αντί να τη φτιάχνουμε. Και αυτή η κατάσταση είναι τόσο ισχυρά αποτυπωμένη στα μυαλά μας και στα σώματά μας που διατηρείται και στους αγώνες μας. Ο θαυμασμός για αυτούς με «ηγετικές ικανότητες» ή με ωραίο και συγκροτημένο λόγο, το χειροκρότημα των κενών συνδικαλιστικών τοποθετήσεων, οι άπειρες φωτογραφίες από τις μαζικές γενικές συνελεύσεις, η εμμονή με τα κτίρια-σύμβολα λήψης αποφάσεων, η θεαματική σύγκρουση με τους μπάτσους...όλα αυτά είναι το θέαμα που καιροφυλακτεί. *Το θέαμα είναι ο επιόλης της αλυσσοδεμένης σύγχρονης κοινωνίας, που σε τελευταία ανάλυση εκφράζει μόνο την επιθυμία της να κοιμηθεί. Το θέαμα είναι ο φύλακας του ύπνου αυτού.* Αυτό που είναι υποχρεωμένο το κίνημα να κάνει ώστε να προχωρήσει παρακάτω είναι μέσα από τις δημιουργικές πράξεις όλων μας να τσακίσει τις εικόνες.

Μύθος τέταρτος. Ο συντονισμός.

Ο πανελλαδικός συντονισμός αντανακλά τη στείροτητα της πολιτικής και ουσιαστικά τη δική μας αδυναμία. Οι συνδικαλιστές, οι δεκάδες αριστερές οργανώσεις προσφέρουν πλατφόρμες που έχουν γραφτεί εκ των προτέρων από τις ηγεσίες τους. Ο πανελλαδικός συντονισμός είναι η προσπάθεια να ηγεμονεύσει στο σημερινό κίνημα μια ορισμένη πολιτική δύναμη. Κατανοούμε την αναγκαιότητα οι δράσεις των διαφόρων κομματιών του κινήματος να συντονιστούν σε ένα ευρύτερο επίπεδο, καθώς και την ανάγκη να προχωρήσει η αντιπαράθεση των ιδεών και των απόψεων εντός του κινήματος. Ωστόσο, η ιδέα του πανελλαδικού συντονισμού, όπως έχει αναπτυχθεί μέχρι τώρα, όχι μόνο δεν κινείται προς αυτή την κατεύθυνση, αλλά είναι εκθρική προς αυτή. Η όλη συζήτηση που γίνεται είναι για το αν χρειάζεται ή όχι να συντονιστούμε, για το πότε και το που θα συντονιστούμε, αλλά καμία συζήτηση δεν γίνεται σχετικά με το **τι ακριβώς θα συντονίσουμε**. Η συζήτηση επί του περιεχομένου αυτών που κάνουμε απουσιάζει από όλες σχεδόν τις επιτροπές των καταλήψεων. Εκεί όπου κυριαρχεί μία πολιτική δύναμη το περιεχόμενο θεωρείται αυτονόητο και είναι φυσικά η γραμμή της, ενώ στις υπόλοιπες περιπτώσεις η συζήτηση συνεχώς αναβάλλεται ώστε να μην διασπαστεί μια υποτιθέμενη ενότητα πάνω στα μίνιμουμ.

Είναι εύκολα αντιληπτό ότι υπό αυτές τις συνθήκες ο πανελλαδικός συντονισμός σημαίνει την επικράτηση της πολιτικής γραμμής της οργάνωσης ή των οργανώσεων που θα κυριαρχήσουν (αριθμητικά κυρίως) στη σύγκρουση του αμφιθεάτρου. Και από εμάς ζητάνε να μείνουμε απλά θεατές. Επειδή, όμως, εμείς δεν θέλουμε απλά τα μίνιμουμ, αλλά το μάξιμουμ («δε θέλουμε απλά ένα καρβέλι, αλλά όλο το γαμημένο το φουρνάρικο», έλεγε ένα παλιό σύνθημα), οφείλουμε να διαλύσουμε αυτή τη λογική και να δημιουργήσουμε τους όρους ώστε να συντονίσουμε αυτόνομα τις ανταρσίες μας.

Μύθος πέμπτος. Κάνετε ένα λάθος παραπάνω, εγώ δεν δουλεύω... αλλά όταν μεγαλώσω θα γίνω γιατρός!

Ελάχιστοι είναι αυτοί που δεν έχουν καταλάβει ότι το πανεπιστήμιο συνδέεται με την αγορά εργασίας και κανείς πλέον δεν του αποδίδει τα χαρακτηριστικά της διεύρυνσης του πνεύματος, της πολύπλευρης μόρφωσης ή άλλα τέτοια ωραία που θυμίζουν την ακαδημία του Πλάτωνα (για τους αρχαιολάγνους να υπενθυμίσουμε πως στην αρχαία Αθήνα δεν υπήρχαν μόνο εκείνοι οι ωραίοι τύποι -άντρες βέβαια- που συζητούσαν στις αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες, αλλά και πολλοί, πάρα πολλοί δούλοι που ευχαρίστως θα κατουρούσαν στις πύλες της «ιδανικής πολιτείας»). Από τη μια, στο πανεπιστήμιο παράγεται η αναγκαία γνώση για την αναπαραγωγή του συστήματος της μισθωτής εργασίας (νέες τεχνολογίες, ιδεολογίες συμβατές με την κοινωνία της εκμετάλλευσης κλπ). Από την άλλη, παράγονται και οι νέοι εργαζόμενοι που θα φέρουν εκείνα τα χαρακτηριστικά που θα τους κάνουν εύκολη λεία στα χέρια των εργοδοτών τους (ανειδίκευτοι, ευέλικτοι, κατηγοριοποιημένοι και φυσικά συμβιβασμένοι ψυχή τε και σώματι με την καπιταλιστική πραγματικότητα - τα διάφορα νέα νομοσχέδια που είναι τώρα στην επικαιρότητα κινούνται προς την ολοκλήρωση αυτής της κατάστασης).

Εκείνο που μένει καλά κρυμμένο είναι πως το πανεπιστήμιο είναι εργασία και όχι απλά εν δυνάμει εργασία. Ήδη συμμετέχουμε στην παραγωγική διαδικασία, παράγοντας ένα άκρως περιζήτητο εμπόρευμα: τον εαυτό μας. *Το ωράριο του φοιτητή μοιάζει με το ωράριο του «ελεύθερου» απασχολήσιμου, ή καλύτερα του πλήρως υπαγόμενου στην εργασιακή εκμετάλλευση, αυτού που όλη του η ζωή εργάζεται.* Στην ιατρική σχολή (και μιλάμε γι' αυτή γιατί οι περισσότεροι από εμάς εκεί σπαταλάμε την καθημερινότητά μας), που ξερνάει στην αγορά την υποτιθέμενη αφρόκρεμα εργαζόμενων, η φοιτητική εργασία είναι όλο και περισσότερο εντατικοποιημένη. Εργαστήρια, νοσοκομεία, εφημερίες, υποχρεωτικά αμφιθέατρα, εξαντλητικές ώρες διαβάσματος φτιάχνουν το σύγχρονο μοντέλο του μέλλοντα γιατρού που απέχει έτη φωτός από τον αναγεννησιακό όνειρο του homo universalis, καθώς όλη του η ύπαρξη είναι απορροφημένη στην ιατρική και μόνο. Κι όλα αυτά βέβαια με το προκάλυμμα της «μάθησης», του «επαγγελματισμού» και της «ευσυνειδησίας». Γενιές ολόκληρες νέων έχουν γαλουχηθεί με τις αξίες του εγχώριου American dream των κοινωνικά ευυπόληπτων, δηλαδή δικηγόρων και γιατρών, που αν αφοσιωθούν στο αντικείμενο τους (βλέπε εξαντλητική εργασία, χωρίς παράλληλα ενδιαφέροντα), το αιέν αριστεύειν (βλέπε ατομικισμό και σκληρό ανταγωνισμό), το σεβασμό στους ιατρούς-παιδαγωγούς τους (βλέπε τυφλή υποταγή στο καθιερωμένο σύστημα εκπαίδευσης/υγείας), θα ανταμειφθούν με την ανάλογη κοινωνική αναγνώριση και παχυλούς μισθούς.

Ίσως να χρειάζεται απλά να θυμίσουμε ότι η εποχή που αρκετοί γιατροί αποτελούσαν ένα εξασφαλισμένο κομμάτι της μεσαίας τάξης τελείωσε πριν χρόνια. Οι φοιτητές της ιατρικής πλέον στην πλειοψηφία τους προέρχονται από εργατικές οικογένειες, που ενδεχομένως αδυνατούν να καλύψουν ακόμα και τα έξοδα ενός ιδιωτικού ιατρείου, και το μέλλον των περισσότερων είναι είτε η απασχόληση στις διάφορες εταιρίες υπηρεσιών υγείας (κρατικές ή ιδιωτικές) είτε η ανεργία. Ένα μεγάλο ιατρικό προλεταριάτο έχει δημιουργηθεί στην Ελλάδα και η μόνη λύση που το κεφάλαιο έχει έτοιμη να μας προσφέρει είναι οι εξετάσεις για τη λήψη ειδικότητας και η συνεχής αξιολόγηση. Να προχωρήσουν «αυτοί που το αξίζουν». Αξίζουν, όμως, για ποιο πράγμα; Μα για να είναι όσο περισσότερο παραγωγικοί γίνεται για το κεφάλαιο. Εξαντλητική αλλοτριωμένη εργασία στο πανεπιστήμιο σημαίνει επιτυχία στις εξετάσεις και λήψη ειδικότητας, ειδικότητα σημαίνει εξαντλητική αλλοτριωμένη εργασία στο νοσοκομείο.

Μύθος έκτος. Όλοι οι μύθοι μαζί.

Για να ολοκληρώσουμε. Δεν μας ενδιαφέρει καμία συζήτηση σχετικά με τον τρόπο που παρέχεται η γνώση από τα πανεπιστημιακά ιδρύματα. Δεν θέλουμε τη γνώση που βρίσκεται απέναντί μας, ξένη, νεκρή, αδιάφορη, ακαταλαβίστικη, που εμείς απλά την απορροφάμε. Δεν μας ενδιαφέρει καμία συζήτηση σχετικά με την ενίσχυση των δημοκρατικών θεσμών της κοινωνίας. Δεν θέλουμε να είμαστε μόνοι μας, διαχωρισμένα άτομα που ανάμεσά τους παρεμβάλλεται πότε το κρήμα, πότε οι εικόνες, πότε η ψήφος, ή όλα μαζί. Δεν μας ενδιαφέρει καμία συζήτηση σχετικά με το πώς οι αντιπρόσωποί μας θα ανταποκρίνονται καλύτερα στις απαιτήσεις μας (είτε αυτές είναι σημειώσεις για εξετάσεις, είτε αγωνιστικές κινητοποιήσεις). Δεν θέλουμε να είμαστε θεατές. Δεν μας ενδιαφέρει καμία συζήτηση σχετικά με το πώς θα μπορούσε να οργανωθεί διαφορετικά η εργασία μας. Δεν θέλουμε να δουλεύουμε. Δεν θέλουμε να είμαστε χιλιά κομμάτια: γιατροί, εργάτες, πολίτες, καταναλωτές, άνδρες, γυναίκες, τώρα να δουλεύουμε, μετά να διασκεδάσουμε και κάποια στιγμή να ψηφίζουμε σε διαδικασίες εντελώς αποκομμένες από τη διαρκή κίνηση της ζωής. Μας ενδιαφέρει αυτή η κίνηση της ζωής, η οποία θέλουμε να γίνει ενιαία και δημιουργική ζωή. Για να φτάσουμε εκεί είμαστε αναγκασμένοι να καταστρέψουμε αυτό το πανεπιστήμιο και όλη την υπόλοιπη εμπορευματική κοινωνία.

«Κάναμε το σώμα μας ένα απέραντο νεκροταφείο δολοφονημένων επιθυμιών και προσδοκιών, αφήνουμε τα πιο σημαντικά, τα πιο ουσιαστικά πράγματα, όπως να παίζουμε και να κουβεντιάσουμε με τα παιδιά και τα ζώα, με τα λουλούδια και τα δέντρα, να παίζουμε και να χαρούμε μεταξύ μας, να κάνουμε έρωτα, να απολαύσουμε τη φύση, τις μορφιές του ανθρώπινου χεριού και του πνεύματος, να κατέβουμε τρυφερά μέσα μας, να γνωρίσουμε τον εαυτό μας και τον διπλανό μας...»

Χρόνης Μίσσιος, Χαμογέλα ρε... τι σου ζητάνε;

**Με αγωνιστικούς χαιρετισμούς
από την κατάληψη της ιατρικής του ΑΠΘ,
Luther Blissett**

**While middle class
feminists regard the
oppression of women
as an inherent
biological trait of men,
Marxism explains that
the root of women's
oppression lies not in
biology, but in social
conditions. Social
conditions.**

WOMYN OF THE WORLD! UNITE! AGAINST CAPITALISM!

Στη **Σουηδία** «όπου η συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας καθώς και η παρουσία τους στην πολιτική είναι από τις σημαντικότερες στον κόσμο, που οι μητέρες έχουν δικαίωμα σε δεκατρείς μήνες άδεια με τη γέννηση του κάθε παιδιού, που η δημόσια διοίκηση γυναικοκρατείται, που είναι η μοναδική στον κόσμο που έχει ψηφίσει νόμο για την πορνεία σύμφωνα με τον οποίο υπόλογος είναι ο πελάτης, τα μέλη του F!¹ προβάλλουν διαφορετική εικόνα για τη θέση των γυναικών στην κοινωνία. Υποστηρίζουν ότι οι γυναίκες αμείβονται κατά 18% λιγότερο από τους άνδρες συναδέλφους τους, ότι υφίστανται βία, κάτι το οποίο αποδεικνύουν οι 20.000 μηνύσεις που υποβάλλονται κάθε χρόνο και ότι στις υψηλές θέσεις στελεχών προσλαμβάνονται άνδρες...»²

Στην **Ελλάδα** «η ανάγκη νομοθετικής αντιμετώπισης της ενδοοικογενειακής βίας δεν αμφισβητείται πλέον από καμία πλευρά της Βουλής. Δε θα μπορούσε να συμβαίνει διαφορετικά. Πρόσφατη είναι ακόμη η δημοσιοποίηση της στατιστικής, σύμφωνα με την οποία η ενδοοικογενειακή κακοποίηση είναι η πρώτη αιτία θανάτου ή αναπηρίας για τις Ευρωπαίες μεταξύ 16 και 44 ετών. Μόλις προ μηνών, εξάλλου, η αρμόδια επιτροπή του ΟΗΕ εγκάλυψε την Ελλάδα για έλλειψη νομοθετικών ρυθμίσεων που να ποινικοποιούν την ενδοοικογενειακή βία, καθώς και το συζυγικό βιασμό³. Το νομοσχέδιο στοχεύει στην εξασφάλιση της ταχύρρυθμης εκδίκασης των αδικημάτων ενδοοικογενειακής βίας, με ταυτόχρονη εξασφάλιση του απαραβίαστου της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής. Σε ποινικό επίπεδο η άσκηση σωματικής βίας (ξυλοδαρμός, κακοποίηση κ.λπ.) θα αντιμετωπίζεται με ποινή φυλάκισης έως δύο ετών. Ιδιαίτερης δε προστασίας θα τυγχάνουν οι έγκυες, οι ηλικιωμένες και τα ανήλικα παιδιά. Επίσης με «το νόμο περί ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στην απασχόληση καταργείται κάθε διάκριση μεταξύ ανδρών και γυναικών στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα, όσο αφορά την πρόσβαση στην απασχόληση. Ταυτόχρονα, για πρώτη φορά στη χώρα, η σεξουαλική παρενόχληση στην εργασία αντιμετωπίζεται ως ποινικά κολάσιμη πράξη, θεσμοθετούνται ποινές και δημιουργείται αξίωση προς αποζημίωση του θύματος»⁴.

Σημειώνεται ότι το σχέδιο νόμου ενσωματώνει την κοινοτική οδηγία 2002/72, δίνοντας έναν αυστηρό ορισμό της σεξουαλικής παρενόχλησης στους χώρους εργασίας και θεσμοθετώντας ποινές φυλάκισης από 6 μήνες έως 3 έτη, ελάχιστο πρόστιμο τα 1000 ευρώ και θεσμοθετώντας επίσης τη σεξουαλική παρενόχληση και ως πειθαρχικό παράπτωμα.».

Στη **Γερμανία**: Κατακτά, επιτέλους, το φεμινιστικό κίνημα της δεκαετίας του '60 και του '70 τον τελικό του στόχο με την ανάδειξη μιας κυρίας στην καγκελαρία; Είναι η επόμενη καγκελάρια η «σωστή» γυναίκα για να ενσαρκώσει το όραμα της γυναικείας παρουσίας στην κορυφή της εξουσίας; ...Στη χώρα όπου κυριαρχούν ακόμη τα τρία Κ (Kinder, Kueche, Kirche -Παιδιά, Κουζίνα, Εκκλησία), γυναίκες που δεν είχαν ποτέ φανταστεί ότι θα ψηφίσουν το Χριστιανοδημοκρατικό Κόμμα αντιμετωπίζουν τώρα σοβαρά το δίλημμα να στηρίξουν την Αγγέλα Μέρκελ.⁵

Στη **Γαλλία**: Τα πρωτοσέλιδα του τύπου χαιρέτισαν σαν ιστορικό γεγονός την εκλογή της Λοράνς Παριζό, 45 ετών, στην επίζηλη θέση της προέδρου του συνδικάτου των γάλλων επιχειρηματιών, που φέρει την κάπως επαναστατική επωνυμία «Κίνημα (!) των Επιχειρήσεων της Γαλλίας» (Medef). Στον επινίκιο λόγο της υποστήριξε ότι η ιδιωτική επιχείρηση δεν είναι «αντικοινωνική» αλλά «η καρδιά της κοινωνίας». Όμως

ενόψει και της μάχης για την αναθεώρηση του «Κώδικα Εργασίας»⁶ ο γραμματέας του εργατικού συνδικάτου CFDT σχολιάζει: «Μπροστά στην Παριζό ο Σεγέρ (ήδη πρόεδρος των Εργοδοτών Ευρώπης) φαντάζει επικίνδυνος αριστεριστής»...⁷

•

Στη **Νότια Κορέα**: Έπρεπε να περάσουν δεκαετίες για να αρχίσουν οι γυναίκες να έχουν ίσα δικαιώματα με τους άνδρες. Ακόμα και τώρα, δεν υπάρχει πλήρης ισότητα. Ωστόσο, το τελευταίο διάστημα, κυρίως μετά τις εκλογές του περασμένου Μαΐου, οι γυναίκες αρχίζουν να καταλαμβάνουν θέσεις με επιρροή, από τις οποίες επί χρόνια ήταν αποκλεισμένες. Επί χρόνια είχαν μεταχείριση δεύτερης κατηγορίας. Αλλά ξαφνικά είναι η κινητήρια δύναμη, όχι μόνο στην πολιτική, αλλά και στη δικαστική εξουσία, στα μέσα ενημέρωσης, στο στρατό. Ιδιαίτερη σημασία είχε η κίνηση μερικών ανδρών βουλευτών (φεμινιστές και φιλομεταρρυθμιστές) που προώθησαν την κατάργηση του Χόγιου, που απαγόρευε σε γυναίκα να εκπροσωπεί νόμιμα την οικογένειά της και επέβαλλε πάντα οι γυναίκες να είναι κάτω από το όνομα ενός άνδρα, έστω του γιου τους. Στη δεκαετία του '70 ήταν τόσο σπάνιο να δεις στο Εθνικό Πανεπιστήμιο της Σεούλ φοιτήτρια που δεν υπήρχαν καν γυναικείες τουαλέτες. Τώρα στην τελετή αποφοίτησης οι γυναίκες πήραν τιμητικές διακρίσεις σε II από τις 16 σχολές. Τα τελευταία δύο χρόνια γυναίκες ανέλαβαν τις θέσεις του υπουργού Δικαιοσύνης και των προέδρων του Ανώτατου και του Συνταγματικού Δικαστηρίου. Το 1990 το ποσοστό των γυναικών που περνούσαν τις εξετάσεις για ανώτερες θέσεις δημοσίων υπαλλήλων ήταν 2%. Πέρσι ήταν 34%. Οι αλλαγές αυτές οφείλονται σε πολλούς λόγους. Κυρίως στο ότι τα τελευταία 20 χρόνια αυξήθηκε πολύ το κίνημα των πολιτικών δικαιωμάτων. Οι γυναίκες είχαν σημαντικό ρόλο στο κίνημα που έριξε το δικτατορικό καθεστώς στη χώρα, τη δεκαετία του '80. **Νίκησαν οι μεταρρυθμιστές και τώρα κάθε άτομο μπορεί να εκπροσωπεί τον εαυτό του.**⁸

•

Στην **Αίγυπτο**: Με την ευκαιρία της υποψηφιότητάς της Ναουάλ ελ Σαανταουί στις προεδρικές εκλογές, άνοιξε διάλογος με θρησκευτικούς αρχηγούς: «Ο μεγάλος ιμάμης του Αλ Αζχάρ είπε πως μπορώ να συμμετάσχω στις εκλογές και **το Ισλάμ δε λέει πουθενά πως μια γυναίκα δεν μπορεί να είναι υποψήφια**. Ωστόσο, ο μουφτής της Δημοκρατίας, που έχει τον ίδιο βαθμό εξουσίας, ισχυρίζεται πως το Ισλάμ το απαγορεύει. Και όταν τον ρωτάμε γιατί, απαντά λόγω των εμμήνων των γυναικών. Είναι γελοίο! **Και η Κοντολίζα Ράις έχει έμμηνα και κάνει κουμάντο σε όλους τους Άραβες ηγέτες!**»⁹

•

Στην **Κένυα**: Ουμότζα είναι το όνομα του χωριού, που στα σουαχίλι θα πει “ενότητα”. Το ίδρυσε πριν από δέκα χρόνια, στη Βόρεια Κένυα, μια κοινότητα γυναικών που είχαν υποστεί βιασμό και γι' αυτό οι σύζυγοί τους τις είχαν διώξει. Σιγά σιγά το πείραμα πέτυχε, το χωριό άνθησε οικονομικά, έγινε κέντρο υποδοχής για δεκάδες άλλες γυναίκες και τώρα αποτελεί έναν προμαχώνα του αφρικανικού φεμινισμού. Αρχηγός του χωριού είναι η Ρεμπέκα Λολοζόλι. Το Ουμότζα διαθέτει πολιτιστικό και τουριστικό κέντρο και **οι γυναίκες ζουν από τα χρήματα που αφήνουν οι τουρίστες**, οι οποίοι επισκέπτονται το γειτονικό καταφύγιο του Σαμπούρου. Οι άνδρες του χωριού-ανταγωνιστή προσπάθησαν να φτιάξουν ένα παρόμοιο τουριστικό κέντρο, αλλά απέτυχαν και πολλοί αναγκάστηκαν να αναζητήσουν αλλού δουλειά.

Αντίθετα η κοινότητα της Ρεμπέκα πάει θαυμάσια. Οι γυναίκες της Ουμότζα κατέκτησαν σταδιακά **οικονομική αυτονομία** που τους επιτρέπει να στέλνουν τα παιδιά στο σχολείο, να αρνούνται οικονομικές προσφορές για να παντρέψουν

⁶ Μάχη η οποία δίνεται σήμερα από το Γαλλικό προλεταριάτο και σημαντική στιγμή της οποίας υπήρξε η εξέγερση του Μάρτη του 2006. ⁷ Εφημερίδα Ελευθεροτυπία, 17/7/2005 ⁸ Περιοδικό Time, Αύγουστος 2005 ⁹ Ελευθεροτυπία, 06/08/2005

τα κορίτσια από μικρά και να αποκρούουν πρακτικές ταπεινωτικές, τις οποίες στις κοινότητες όπου ζούσαν προηγουμένως ήταν υποχρεωμένες να αποδέχονται: από τον ακρωτηριασμό των γεννητικών οργάνων τους ως την αποδοχή της πολυγαμίας των συζύγων τους και τους βιασμούς, που έμεναν σχεδόν πάντα ατιμώρητοι».¹⁰

Στη **Θεσσαλονίκη**, Ιούνιος 2003: ANTI- ΣΕΞΙΣΤΙΚΟ ΜΑΝΙΦΕΣΤΟ
(προκήρυξη που μοιράστηκε από γυναίκες που κατέλαβαν τη σκηνή κατά τη διάρκεια συναυλίας στον κατειλημμένο χώρο των πανεπιστημίων τον Ιούνιο του 2003 στη Θεσσαλονίκη)

Βρισκόμαστε σήμερα εδώ επειδή όλοι νιώθουμε άβολα ως γυναίκες και άνδρες μέσα σ' αυτόν το χώρο. Έχουν παρατηρηθεί περιστατικά σεξουαλικής παρενόχλησης. Ακόμα, οι γυναίκες δεν αντιμετωπίζονται με σοβαρότητα, εξαιτίας του φύλου τους. Έχουν παρατηρηθεί, επίσης, κλοπές και ξύλο. Σ' αυτό το χώρο, οι άνδρες προσβάλλουν σεξουαλικά τις γυναίκες και τις υποβιβάζουν σε σεξουαλικά αντικείμενα. Επιπλέον, οι γυναίκες δεν ακούγονται, δεν υπολογίζονται και δεν αντιμετωπίζονται ως ίσα άτομα - ακόμη και όταν προσπαθήσαμε να το επισημάνουμε από αυτή τη σκηνή πριν δυο βράδια, η αντίδραση ήταν προσβλητική και αναιδής.

Συνολικά, η ατμόσφαιρα εδώ είναι πολύ ανδροκρατούμενη.

Απ' ό,τι ξέρουμε, η κατάληψη αυτού του χώρου υποτίθεται ότι είναι αντι-εξουσιαστική και αντι-ιεραρχική, αλλά ο σεξισμός που υπάρχει στην κοινωνία αναπαράγεται και εδώ μέσα. Ο σεξισμός είναι μια μορφή καταπίεσης, όπως είναι ο ρατσισμός και η ομοφοβία.

Δε θα ανεχτούμε άλλο την ανδρική καταπίεση μέσα σ' αυτό το χώρο.

Καταστρέψτε τον καπιταλισμό - Καταστρέψτε την Πατριαρχία!

Φύλο: Ο όρος χρησιμοποιείται ευρέως για να περιγράψει τους άνδρες ή τις γυναίκες ως βιολογική κατηγορία (sex, sexe). Το "φύλο" ή "κοινωνικό φύλο" (gender, genre) υποδηλώνει στην ουσία **κοινωνικές κατηγορίες**, οι οποίες διαμορφώνονται από την ιστορική εξέλιξη των κοινωνικών σχέσεων. Ο όρος φύλο, δηλαδή, χρησιμοποιείται για να δηλώσει τις διαφοροποιημένες κοινωνικές ιδιότητες που αποδίδονται συλλογικά σε άνδρες και γυναίκες, προσδιορίζοντας τα όρια και την υφή των ρόλων τους.

Σχετικά με την κοινωνική σχέση φύλο και τα όρια του φεμινισμού

*Ζούμε άχαρες μικρές ζωές
Ποια τα μάγια θα μας λύσει,
Μες τα σπίτια ζούμε σιωπηλές
Ποια το φόβο θα νικήσει*

Λίλιθ (Ν. Βενετσάνου)

Τα παραπάνω αποσπάσματα των εφημερίδων κάνουν απόλυτα κατανοητό ότι το ζήτημα του φύλου απασχολεί έντονα τη σύγχρονη κοινωνία. Το γυναικείο κίνημα πέτυχε (τουλάχιστον στα δυτικά κράτη) την κοινωνική αναγνώριση της γυναίκας ως πολίτη, ως ατόμου που έχει δικαιώματα και ελευθερίες μέσα στον καπιταλισμό. Από την εποχή που η Γαλλίδα Olympe de Gouges θα διακηρύξει, ενόσω εξελίσσεται η Γαλλική Επανάσταση, την επιθυμία της για ισότιμη ένταξη των γυναικών στους φιλελεύθερους θεσμούς καταγγέλλοντας μέσα από τα κείμενά της την αδικία εις βάρος του μισού της ανθρωπότητας με τον αποκλεισμό των γυναικών από τους πολιτειακούς θεσμούς έως το 1920, που οι σουφραζέτες έθεσαν το ζήτημα της καθολικής και ισότιμης ψηφοφορίας, και μέχρι σήμερα πολλοί γυναικείοι αγώνες σημάδεψαν ανεξίτηλα την ιστορία με αποτέλεσμα την παγκόσμια ανάδειξη του ζητήματος.

Παρότι οι γυναίκες προλετάριας, κυρίως στα ανεπτυγμένα καπιταλιστικά κράτη (της δύσης ή της ανατολής), πέτυχαν ως ένα βαθμό τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, είναι σαφές ότι σε καμία περίπτωση δεν πέτυχαν την πολυθρύλητη «ισότητα» με τους άνδρες προλετάριας. Η κοινωνική υποτίμηση των γυναικών παραμένει γενικά, και στα κράτη εκείνα που η νεοφιλελεύθερη επίθεση του κεφαλαίου εφαρμόζεται με πιο άμεσο και βίαιο τρόπο η βελτίωση των συνθηκών ζωής που πέτυχε ο συνδυασμός των διάφορων κοινωνικών αγώνων είναι υπό αίρεση.

Τα ερωτήματα που αναδύονται όταν συζητείται το ζήτημα του φύλου είναι: **γιατί** οι επιτυχίες των γυναικείων αγώνων είναι περιορισμένες; Γιατί διαφαίνεται ότι δε γίνεται μέσα στο κεφάλαιο να εξισωθούν πραγματικά οι γυναίκες με τους άνδρες προλετάριας; Ποια είναι τα όρια και οι υποκειμενικές αδυναμίες του φεμινιστικού κινήματος και μέσα σε ποιο ιστορικό πλαίσιο, σε ποιες συνθήκες το κεφάλαιο κατορθώνει να ενσωματώσει τα γυναικεία αιτήματα ή χρησιμοποιεί την κοινωνική σχέση φύλο για να κρατήσει πειθαρχημένο το γυναικείο (δηλαδή το ... μισό) προλεταριάτο;

Σκοπός αυτού του κειμένου είναι αφενός να δείξει ότι η στρατηγική του κομματιού του φεμινιστικού κινήματος, που αντιλαμβάνεται το ζήτημα φύλο ως ένα διαχωρισμένο ζήτημα ή ως ένα ζήτημα **αυτονομίας του ατόμου**, είναι μια στρατηγική που συνεισφέρει στη διαχείριση του καπιταλισμού και αφετέρου να προτείνει ότι μόνο μια γενικευμένη άρνηση της κοινωνικής σχέσης κεφάλαιο μπορεί να αποτελέσει **πρακτική** λύση και στο ζήτημα του φύλου όπως και σε κάθε όψη του κοινωνικού ζητήματος.

Το ζήτημα του φύλου εντάσσεται στο γενικότερο ζήτημα της αναπαραγωγής των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, δηλαδή της αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Ξεκινώντας από την αντίληψη ότι το κεφάλαιο είναι κοινωνική σχέση¹ και όχι οικονομική ή πολιτική εξουσιαστική δομή, αντιλαμβανόμαστε τη σχέση φύλο ως μια έκφραση της ζωής μας υπό την κυριαρχία του καπιταλισμού και συνεπώς ως μια έκφραση των αγώνων μας ενάντια στην κυριαρχία του κεφαλαίου. Τις τρεις τελευταίες δεκαετίες το προλεταριάτο βιώνει τη βίαιη αναδιάρθρωση των κοινωνικών σχέσεων σε παγκόσμιο επίπεδο. Ζούμε μια εποχή ταξικής αποσύνθεσης. Η σύγχρονη κατεύθυνση της καπιταλιστικής σχέσης αποτυπώνεται στο νέο ρόλο του κράτους. Το κράτος αποσύρεται από τη ρύθμιση της κοινωνικής αναπαραγωγής² ενώ την ίδια ώρα παραμένει κύριος ρυθμιστής της (όλο και περισσότερο ιδιωτικοποιημένης) παραγωγής είτε σε εθνικό είτε σε υπερ-κρατικό επίπεδο³. Κάθε κράτος εκμεταλλευόμενο τη συνεχή υποχώρηση των

κοινωνικών αγώνων κατά τις δεκαετίες του 1980 και 1990 αλλά και απαλλοτριώνοντας τα αιτήματα των κινημάτων των γυναικών, των μαύρων και της **αντικουλτούρας**, που συγκλόνισαν την αναπτυσσόμενη δύση στις δεκαετίες του 1960 και 1970, δημιουργεί δομές για την αυτόρρυθμιση της κοινωνικής αναπαραγωγής (βλέπε για παράδειγμα μη κυβερνητικές οργανώσεις, εθελοντικές οργανώσεις κτλ). Αφενός, το κόστος αυτών των δομών είναι πολύ μικρότερο από το αντίστοιχο του «κράτους πρόνοιας» και οι προλετάριοι και προλετάρειες που τις στελεχώνουν είναι άμισθοι ή πλήρως «ευέλκτοι», δηλαδή πλήρως ενταγμένοι στο νεο-φιλελεύθερο πλαίσιο υποτίμησης ή απαξίωσης της εργατικής δύναμης. Αφετέρου, με τον εθελοντισμό το κεφάλαιο, απαλλοτριώνοντας την ανθρωπιστική παράδοση της αριστεράς των δικαιωμάτων, πετυχαίνει την αποδοχή της «ατομικής ευθύνης». Η νεοφιλελεύθερη στρατηγική, αντίθετα με την προηγούμενη σοσιαλδημοκρατική, δεν προσπαθεί να ενσωματώσει ολόκληρη (ή έστω το μεγαλύτερο μέρος) της εργατικής τάξης σε έναν ταξικό συμβιβασμό. Πρόκειται για μια λογική διαίρεσης της τάξης, προώθησης των βασικών διαχωρισμών της και δημιουργίας νέων. Στόχος είναι η κονιορτοποίηση της τάξης σε (όσο το δυνατόν πιο) αδύναμες εχθρικές μεταξύ τους ομαδοποιήσεις. Οι ρευστές αυτές ομαδοποιήσεις είναι ευέλικτες, δηλαδή μεταλλάσσονται ανάλογα με τις ανάγκες του κεφαλαίου σε ένα αβέβαιο κοινωνικό περιβάλλον, και αδύναμες να διεκδικήσουν λόγω της ανασφαλούς θέσης τους κάτι περισσότερο από κείνα που χάθηκαν.

Ακριβώς λόγω αυτής της αποσύνθεσης παρατηρείται ταυτόχρονα ανάπτυξη ή ανάκαμψη αλλά και πολλαπλασιασμός «ταυτοτήτων» όλων των ειδών. Η περίοδος ανάδειξης των «ταυτοτήτων» ως σημαντικών κοινωνικών κοινοτήτων είναι οι δεκαετίες του 1960 και 1970. Αρχικά εμφανίζεται δυναμικά το φεμινιστικό κίνημα και στη συνέχεια αυτό των ομοφυλοφίλων, των λεσβιών και των μειονοτήτων. Εκείνη την εποχή η δημιουργία των ταυτοτήτων εξέφραζε την ανάγκη του αυτοκαθορισμού, επρόκειτο για κοινότητες αγώνα ενάντια στην ισοπέδωση και την καταπίεση. Η προλεταριακή υποκειμενικότητα συνθλιβόταν τότε από τον ομογενοποιητικό τρόπο παραγωγής, τις πολιτικές οργανώσεις, τα κόμματα και τα συνδικάτα και κυρίως τις παραδοσιακές σχέσεις μέσα στην οικογένεια. Η εύρεση μιας διαφορετικής από τις επιβεβλημένες ταυτότητες ήταν μέρος της επιθετικής κίνησης του προλεταριάτου ανεξάρτητα αν τελικά αυτές ενσωματώθηκαν από το κεφάλαιο και δημιούργησαν διαχωρισμούς.

Πέρα από την ταυτότητα φύλο, είναι φανερό σήμερα ότι γίνεται όλο και πιο σημαντική η φυλετική/πολιτισμική ταυτότητα αλλά και διάφορες καταναλωτικές ταυτότητες. Οι ταυτότητες αυτές έχουν διττή φύση. Αφενός είναι αποτέλεσμα της ιδεολογικής προπαγάνδας και της ολοένα και πιο βίαιης επιβολής της νέας διάρθρωσης του κεφαλαίου, αφετέρου όμως αναπτύσσονται και «από τα κάτω» από το ίδιο το προλεταριάτο ως τρόποι άμυνας στην ολοένα και πιο ζοφερή πραγματικότητα. Οι ταυτότητες, ως διαχωρισμένες από τους «άλλους» κοινότητες, κατέληξαν να γίνουν σήμερα η διαστρεβλωμένη απάντηση του προλεταριάτου στην εντατική ιδεολογική και υλική επίθεση ενάντια στην ταξική κοινότητα και στο βιοτικό επίπεδο της τάξης.

Παρατηρούμε, επίσης, από την εμπειρία μας στο ριζοσπαστικό «χώρο», ως αντανάκλαση του κοινωνικού γίγνεσθαι, αφενός μια αναθέρμανση των συζητήσεων για το ζήτημα του φύλου στις υπάρχουσες πολιτικές ομάδες και αφετέρου τη δημιουργία νέων πολιτικών ομάδων φεμινιστικού προσανατολισμού. Ο λόγος που για μας έχει ενδιαφέρον να ερευνηθεί ιστορικά μια πολιτική ομάδα τους αγώνες του προλεταριάτου γύρω από το ζήτημα της κοινωνικής αναπαραγωγής και το ζήτημα του φύλου είναι για να καταδείξει (ή καλύτερα να υπενθυμίσει) ότι το ζήτημα είναι κοινωνικό και όχι προσωπικό ή ατομικό⁴. Το ζήτημα του φύλου, όπως και κάθε κοινωνικής σχέσης, αναλύεται για να δούμε πως μπορούν να ξεπεραστούν οι πραγματικοί διαχωρισμοί μεταξύ ανδρών και γυναικών προλετάρων στην προοπτική των κοινωνικών αγώνων. Θεωρούμε ότι η σχέση φύλο αποτελεί μέρος της σχέσης κεφάλαιο με την έννοια ότι διαμορφώνεται ιστορικά από αυτήν και ότι η προκαπιταλιστική μορφή της επηρέασε την ιστορική εξέλιξη της σχέσης κεφάλαιο και έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της σύγχρονης μορφής της.

Η ιστορία χρωματίζεται έντονα στον 20^ο αιώνα (κυρίως) από τη φεμινιστική τάση της κοινωνικής κίνησης. Θα μπορούσε να πει κανείς, χωρίς να υπερβάλλει, ότι οι γυναίκες δημιούργησαν ένα κοινωνικό σεισμό και ότι τίποτα στην καθημερινή ζωή δεν είναι ίδιο μετά τις επιθετικές διεκδικήσεις τους, ενάντια στην κοινωνική τους υποτίμηση.

Οι πιο σημαντικές φεμινιστικές τάσεις αναγνωρίζουν την κοινωνική **σχέση φύλο** ως ύπαρξη μιας **ανταγωνιστικής** ή **διαχωριστικής** σχέσης μεταξύ δύο κοινωνικών ρόλων, του ρόλου «άνδρας» και του ρόλου «γυναίκα». Το φεμινιστικό κίνημα αναγνωρίζει το γεγονός ότι η ιστορική συνέχεια προκαπιταλιστικών στοιχείων⁵ στις κοινωνικές σχέσεις δεν επιτρέπει την εξάλειψη της κοινωνικής υποτίμησης της γυναίκας ανεξάρτητα από την κοινωνική της θέση. Προφανώς, όπως κάθε κοινωνικό κίνημα, έτσι και το φεμινιστικό αποτελείται από διάφορες τάσεις και πολιτικές κατευθύνσεις τόσο διαφορετικές μεταξύ τους που είναι μυστικοποιητικό να μιλάμε έτσι αφηρημένα και απλά για φεμινιστικό κίνημα. Ανατρέχοντας στην ιστορία των αγώνων των γυναικών μπορούμε να βρούμε μια ποικιλία πολιτικών εκφράσεων, από τις πλέον ρεφορμιστικές έως τάσεις με επαναστατικά στοιχεία στις απόψεις τους⁶.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ριζοσπαστική τάση του σύγχρονου φεμινισμού⁷ η οποία υποστηρίζει την κεντρικότητα και καθολικότητα του φαινομένου της γυναικείας υποτέλειας θεωρώντας την ως την αρχαιότερη από τις γνωστές σχέσεις εξουσίας μεταξύ των ανθρώπων. Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός αποτελεί ουσιαστικά αποτέλεσμα των ζυμώσεων που ακολούθησαν μια διάσπαση της φιλελεύθερης φεμινιστικής οργάνωσης NOW (National Organisation of Women)⁸ στη Ν. Υόρκη το 1967. Η πρώτη οργάνωση αυτής της τάσης ονομάστηκε Radical Women και η πολιτική τους θέση φαίνεται στο ακόλουθο απόσπασμα του μανιφέστου που εξέδωσαν:

*Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός αναγνωρίζει τη γυναικεία καταπίεση ως μια θεμελιώδη πολιτική καταπίεση κατά την οποία οι γυναίκες κατηγοριοποιούνται ως μια κατώτερη **τάξη** βάσει του φύλου τους. Στόχος του ριζοσπαστικού φεμινισμού είναι να οργανωθεί πολιτικά ώστε να καταστρέψει αυτό το ταξικό σύστημα που διαμορφώνεται με βάση το φύλο.*

*Ως ριζοσπάστριες φεμινίστριες αναγνωρίζουμε ότι βρισκόμαστε σε μια μάχη εξουσίας με τους άνδρες, και ότι **ο φορέας της καταπίεσής μας είναι ο άνδρας**, στο βαθμό που φέρει τα προνόμια υπεροχής του ανδρικού ρόλου και ταυτίζεται μ' αυτά. Έτσι, ενώ συνειδητοποιούμε ότι η γυναικεία απελευθέρωση θα σημαίνει τελικά και την απελευθέρωση των ανδρών από τον καταστροφικό τους ρόλο ως καταπιεστών, δεν έχουμε ψευδαισθήσεις ότι οι άνδρες θα δεχτούν αυτή την απελευθέρωση χωρίς να αγωνιστούμε...*

Η γυναικεία καταπίεση γίνεται ορατή σε συγκεκριμένους θεσμούς, οι οποίοι έχουν δημιουργηθεί και έχουν διατηρηθεί προκειμένου να κρατούν τις γυναίκες στη θέση τους. Μεταξύ αυτών είναι ο θεσμός του γάμου, της μητρότητας, της αγάπης και της σεξουαλικής συναναστροφής (η οικογενειακή μονάδα είναι η συγχώνευση των παραπάνω)

Αντιμετωπίζοντας τις «άλλες εξουσιαστικές σχέσεις» ως δευτερεύουσες, ο ριζοσπαστικός φεμινισμός υποστήριξε ότι οι ρίζες της γυναικείας καταπίεσης ήταν τόσο βαθιές ώστε χρειαζόταν μια «επανάσταση» για να την εξαλείψει και όχι μεμονωμένες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες. Ο μονοδιάστατος, στατικός και αν-ιστορικός όρος «πατριαρχία»⁹ χρησιμοποιήθηκε για να εκφράσει ακριβώς αυτή τη συστηματικότητα και την ιδιαιτερότητα της γυναικείας καταπίεσης που τέμνει εδώ και αιώνες κάθετα το ανθρώπινο είδος.

Όσο διατηρούνται οι καπιταλιστικές κοινωνικές σχέσεις δε γίνεται **να ξεπεραστούν πραγματικά** οι κοινωνικοί ρόλοι των φύλων και η **φαινομενική ταύτιση** των συμφερόντων των γυναικών θα υπάρχει. Στην πραγματικότητα, πάνω από την κοινή βάση της ανάλυσης των διαφόρων τάσεων επικάθεται η άποψη του κάθε ρεύματος για την επίλυση του κοινωνικού ζητήματος. Ο λόγος που δεν μπόρεσε και δεν μπορεί ιστορικά να διαμορφωθεί ένα ενιαίο φεμινιστικό κίνημα είναι ότι οι γυναίκες ως συλλογικό υποκείμενο είναι διαταξικό. Κάποιες γυναίκες βιώνουν την υλική πραγματικότητα ως εκμεταλλεύτριες της εργατικής δύναμης προλεταρίων, η πλειοψηφία τους όμως είναι μέρος της εργατικής τάξης. Συνεπώς μπορεί να εμφανίζεται μια επιφανειακή ταύτιση των αναγκών και των συμφερόντων τους και αυτό συμβαίνει γιατί όλες οι γυναίκες υφίστανται την αλλοτρίωση από την πλευρά του κοινωνικού ρόλου «γυναίκα» όπως έχει διαμορφωθεί ιστορικά, αλλά τα ταξικά συμφέροντά τους συγκρούονται. Χαρακτηριστικό ιστορικό παράδειγμα αποτελεί η διαγραφή της αγωνίστριας φεμινίστριας Sylvia Pankhurst το 1914 από τις σουφραζέτες λόγω της πολιτικής στροφής των τε-

**WOMEN IN AMERICA EARN ONLY 2/3 OF WHAT MEN DO.
WOMEN ARTISTS EARN ONLY 1/3 OF WHAT MEN DO.**

A PUBLIC SERVICE MESSAGE FROM GUERRILLA GIRLS CONSCIENCE OF THE ART WORLD

λευταίων, οι οποίες υποστήριξαν τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Επίσης, εντός του γυναικείου προλεταριάτου παραμένουν όλοι οι διαχωρισμοί που κάνουν σε κάθε αγώνα αδύναμο το προλεταριάτο να ενωθεί όπως η φυλή, το έθνος κτλ.¹⁰ Για αυτούς τους λόγους, και όχι από έλλειψη γυναικείας συνείδησης, υπήρξαν και θα εξακολουθήσουν να υπάρχουν σφοδρές συγκρούσεις ανάμεσα σε διάφορες τάσεις του φεμινιστικού κινήματος. Ως ένα βαθμό οι διάφορες πολιτικές τάσεις του αποτελούν τις αντανάκλασεις των συμφερόντων διαφόρων τμημάτων του προλεταριάτου αλλά και της αστικής τάξης. Για παράδειγμα, η «φιλελεύθερη» τάση¹¹ του φεμινιστικού κινήματος (που φαίνεται να επηρεάζει περισσότερο από τις υπόλοιπες σήμερα καθώς ευθυγραμμίζεται με την τρέχουσα στρατηγική του κεφαλαίου), δεν εστιάζει την κριτική της στο γεγονός της πραγματοποίησης της γυναίκας μέσα στον καπιταλισμό αλλά στην υποδεέστερη από αυτή των ανδρών θέση της στους διάφορους διοικητικούς και πολιτικούς μηχανισμούς. Εξάλλου, **στο βαθμό που υποστηρίζουν για τις γυναίκες τη φιλελεύθερη αρχή της ανεξαρτησίας και ισοτιμίας των υποκειμένων οι κυρίαρχες τάσεις του φεμινισμού εμπεριέχουν ένα στοιχείο φιλελευθερισμού.**

Πάντως, η κριτική που άσκησε η σοσιαλιστική, η αναρχική και η μαρξιστική πτέρυγα του φεμινιστικού κινήματος¹² είναι ιστορικά σημαντική, γιατί αναδεικνύει τη μονομερή αντίληψη της ορθόδοξης μαρξιστικής θεωρητικής παράδοσης περί τάξης. Η μονομέρεια της αντίληψης αφορά στην ανάλυση της ταξικής συνθήκης με βάση μια κεντρική φιγούρα: αυτή του άνδρα, λευκού, χειρώνακτα εργάτη. Η πραγματικότητα της ταξικής σύνθεσης είναι πολύ πιο πολύπλοκη και η προλεταριακή υποκειμενικότητα διαμορφώνεται πολύ έντονα από το φύλο της, τη φυλή και την εθνική της ταυτότητα.

Το φεμινιστικό κίνημα πρέπει να αντιμετωπιστεί, όπως και κάθε κοινωνική τάση, διαλεκτικά. Σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να υποτιμηθεί η σημασία του, γιατί ανέδειξε πτυχές της καπιταλιστικής κοινωνικής σχέσης που αφορούν στη διαίρεση του προλεταριάτου στη μέση, αλλά ταυτόχρονα πρέπει να τονιστεί ότι οι περισσότερες πολιτικές τάσεις του κινήματος πάτησαν πάνω σ' αυτή τη διαίρεση για να κυριαρχήσουν ή να επιζήσουν πολιτικά καθιστώντας το τελικά αφομοιώσιμο από το κεφάλαιο και κατ' αυτή την έννοια αντεπαναστατικό.

Ιστορία

Η σημερινή μορφή της σχέσης φύλο είναι το αποτέλεσμα ιστορικών-κοινωνικών διαδικασιών τις απαρχές των οποίων εντοπίζουμε στην εποχή της μετάβασης από το φεουδαρχικό στο καπιταλιστικό σύστημα: την εποχή της πρωταρχικής συσσώρευσης. Στην εποχή του μεσαίωνα, που κυριαρχούσαν οι φεουδαρχικές κοινωνικές σχέσεις οι γυναίκες εκμεταλλεζόμενες ήταν σαφώς κατώτερες κοινωνικά από τους άνδρες, όμως η εξάρτησή τους ήταν σαφώς μικρότερη από την εξάρτηση που έμελλε αργότερα να έχουν με την εγκαθίδρυση των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων. Η διαφορά αυτή οφειλόταν κυρίως σε δυο παράγοντες. Κατά πρώτον, σε μια τοπική φεουδαρχική κοινωνία δε διαχωριζόταν κοινωνικά η παραγωγή αγαθών από την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Όλες οι δραστηριότητες θεωρούσαν ότι συνεισέφεραν στην αναπαραγωγή της τοπικής κοινωνίας εξίσου. Στη συνέχεια, όταν επικράτησε η μορφή εμπόρευμα, οι «εργασίες του σπιτιού» αντιμετωπίστηκαν ως υποδεέστερες και η κοινωνική σχέση φύλο διαμορφώθηκε αντίστοιχα. Κατά δεύτερον, οι συλλογικές, κοινοτικές σχέσεις κυριαρχούσαν επί των οικογενειακών με αποτέλεσμα οι «εργασίες στο σπίτι» να γίνονται από πολλές γυναίκες μαζί. Έτσι, ο καταμερισμός της εργασίας με βάση το φύλο αντί να απομονώνει τις γυναίκες, όπως έγινε αργότερα που επικράτησε το μοντέλο της πυρηνικής οικογένειας, τις ένωσε και τις έκανε πιο ικανές να αντιμετωπίσουν την κοινωνική τους καταπίεση. Φυσικά, οι πατριαρχικές προκαπιταλιστικές σχέσεις δεν ήταν στατικές αλλά διαμορφώνονταν βαθειά από τον συνεχή αγώνα των εκμεταλλεζόμενων ενάντια στους φεουδάρχες και την εκκλησία.

Το ιδεολογικό περιεχόμενο που δόθηκε στην εργασία (που εντάσσεται στο πλαίσιο της προτεσταντικής ηθικής) έκανε την τότε αστική τάξη να δώσει υψηλή αξία στην οικογένεια μιας και αυτή ήταν η κληρονομημένη βασική παραγωγική μονάδα. Στα πρώτα χρόνια του βιομηχανικού καπιταλισμού η οικογένεια παραμένει παραγωγική μονάδα, με την είσοδο της στη βιοτεχνία. Η γενική όμως τάση της καπιταλιστικής ανάπτυξης είναι να κοινωνικοποιήσει τις βασικές διαδικασίες παραγωγής - να αποσπάσει

την παραγωγή από τα χέρια κάθε οικογένειας. Η καταστροφή των φεουδαρχικών κοινωνικών μορφών συμβαδίζει με την μετατροπή της οικογένειας από διευρυμένη σε πυρηνική, σε χώρο προσωπικής ζωής που φαινομενικά είναι άσχετος με την παραγωγή. Μέσα από την οικογένεια κάθε τάξη αναπαρήγαγε την ταξική της λειτουργία. Η αστική οικογένεια περιορίστηκε στη διατήρηση και μεταβίβαση της περιουσίας και η προλεταριακή στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Για το προλεταριάτο, η ιδιοκτησία έχασε οποιαδήποτε παραγωγική συνιστώσα και ταυτίστηκε με τους απαραίτητους όρους για τη ζωή: τρόφιμα, ρούχα, οικιακά είδη.

Κατά την πρωταρχική συσσώρευση η θέση της γυναίκας όλων των τάξεων έγινε υποδεέστερη. Κύριος λόγος ήταν πως όλες οι ρυθμίσεις της συνεχώς εμπορευματοποιούμενης ζωής **περιορίζαν την πρόσβαση της γυναίκας στην ατομική ιδιοκτησία**. Οι γυναίκες έχασαν αρκετά κληρονομικά δικαιώματα επί της ιδιοκτησίας των ανδρών τους και εξαναγκάζονταν σε μεγαλύτερο βαθμό από τους προλεταριοποιημένους άνδρες χωρικούς να εγκαταλείψουν τις αγροτικές περιοχές και να εγκατασταθούν στις αστικές. Οι συνθήκες διαβίωσης τους στις πόλεις ήταν πιο άσχημες, έκαναν συνήθως τις πιο κακοπληρωμένες δουλειές¹³. Την εποχή αυτή αναπτύχθηκε και η βιομηχανία της πορνείας¹⁴. Από την άλλη πλευρά, όμως, κάποιες γυναίκες για πρώτη φορά βίωσαν την πραγματικότητα να ζουν μόνες τους χωρίς την πατριαρχική τυραννία μέσα στο σπίτι και νέες (προλεταριακές) γυναικείες κοινότητες δημιουργήθηκαν. Η συνεχώς αυξανόμενη αυτονομία τους σε συνδυασμό με την αγωνιστικότητα του μεσαιωνικού πληθυσμού των πόλεων έκανε την παρουσία τους στην κοινωνική ζωή περισσότερο ορατή. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα αφενός μια ένταση της επίθεσης της εκκλησίας εναντίον τους, αλλά και τον εξαναγκασμό των αρχών να νομοθετούν για τη φυσική προστασία τους.

Η ανάπτυξη του προλεταριακού κινήματος το 19^ο αιώνα είχε ως αποτέλεσμα την εφαρμογή μιας στρατηγικής από το κεφάλαιο που βασιζόταν σε δύο άξονες. Ο πρώτος ήταν ο ιμπεριαλισμός, δηλαδή η εξαγωγή του κοινωνικού προβλήματος των βιομηχανικών χωρών και ο δεύτερος και εξίσου σημαντικός, που είχε να κάνει με την αναπαραγωγή, ήταν η καθολικοποίηση της πυρηνικής οικογένειας ως τρόπου οργάνωσης της ζωής της εργατικής τάξης: ένας τρόπος κατευνασμού της προλεταριακής ανυπακοής που βασιζόταν σε μια θεμελιώδη διαίρεση: στην οικονομική υποτέλεια της γυναίκας στον άνδρα και συνεπώς την εξάρτησή της από αυτόν. Η εκμετάλλευση της άμισθης οικιακής εργασίας των γυναικών οργανώνεται μέσω του μισθού. Η απουσία μισθού σε έναν κόσμο που το μοναδικό μέσο επιβίωσης είναι το χρήμα, διατηρεί την άμεση οικογενειακή σχέση εξάρτησης της γυναίκας από το μισθό του άντρα και κάνει την οικιακή εργασία κομμάτι της εκμεταλλευτικής σχέσης. Μετά την παρισινή κομμούνια και την οικονομική κρίση του 1873 αρχίζει η εποχή που οι γυναίκες φεύγουν από τα εργοστάσια και ζουν αποκλειστικά στο σπίτι¹⁵.

Το αποτέλεσμα της εξαναγκαστικής επανένταξης των γυναικών στη μισθωτή εργασία στον εικοστό αιώνα λόγω των παγκοσμίων πολέμων, ήταν τελικά η μεγαλύτερη εκμετάλλευση των γυναικών λόγω και της θέσης της «μητέρας»¹⁶ που αναγκαστικά κατείχαν στην πυρηνικά πια οργανωμένη οικογένεια. Στη Σοβιετική Ένωση οι γυναίκες μετατράπηκαν σε εργάτριες, στην Ελλάδα την εποχή του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα του ΕΑΜ έγιναν και πολεμίστριες, στη ναζιστική Γερμανία ανέλαβαν να κάνουν «αντρικές» δουλειές. Οι γυναίκες (ξανά)μπήκαν μαζικά στην παραγωγή κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου¹⁷ όταν οι άνδρες προλετάριοι γίνονταν κρέας στα κανόνια του κεφαλαίου και οι ανάγκες για εργατική δύναμη στα μετόπισθεν δεν μπορούσαν να καλυφθούν. Οι γυναίκες αντιστάθηκαν στην υποχρεωτική εισαγωγή τους στη μισθωτή εργασία που ερχόταν να προστεθεί στα οικιακά τους καθήκοντα¹⁸. Ακόμη κι έτσι όμως, οι γυναίκες πήραν τις δουλειές των ανδρών προσωρινά. Όταν ο πόλεμος τελείωσε οι άνδρες επέστρεψαν και το κεφάλαιο απώθησε τις γυναίκες πίσω στην οικογενειακή εστία.

Το κεφάλαιο στην εποχή της πραγματικής υπαγωγής δεν εμφανίζεται σε καθαρή μορφή στο χώρο παραγωγής μόνο αλλά σε όλες τις σφαίρες της ζωής. Το γεγονός ότι για μεγάλο χρονικό διάστημα η εργατική τάξη οργανώνεται σε πυρηνικές οικογένειες φυσικά φέρει την ιστορική κληρονομιά της πατριαρχικής οργάνωσης της φεουδαρχικής κοινωνίας¹⁹. Οι πυρηνικές οικογένειες αποτελούν το ιστορικό προϊόν της διάλυσης της φεουδαρχίας, και κληρονομούν το ρόλο του «αρχηγού» της οικογένειας στον άνδρα. Επίσης η σημερινή τάση προς το ξεπέραςμα της πυρηνικής οικογένειας είναι η αλλο-

The internet was 84.5% male and 82.3% white.

Until now.

Guerrilla Girls have invaded the world wide web.
Join us.
<http://www.voyagerco.com/gg>

τριωμένη λύση στο αίτημα της αγωνιζόμενης προλεταριακής υποκειμενικότητας για ελευθερία στις προσωπικές σχέσεις. Όταν οι προλετάριοι και οι προλετάριες νέες ζήτησαν να απαγκιστρωθούν από μια τυραννική οικογένεια σίγουρα δεν είχαν στο μυαλό τους τη μοναχική ζωή, με την ανία και τα αντικαταθλιπτικά χάπια που ολοένα και παγιώνεται σήμερα. Από την άλλη πλευρά, η δυνατότητα που δίνεται να ξεπεραστεί η οικογένεια προς την εξατομίκευση είναι η ίδια που εγγυάται τη βιωσιμότητα της²⁰. Η νομιμοποίηση του γάμου μεταξύ ομοφυλόφιλων²¹, για παράδειγμα, είναι η απόδειξη της πραγματικής στήριξης του κεφαλαίου στο θεσμό της οικογένειας.

Όσον αφορά στη σεξουαλικότητα, στην εποχή της θεοκρατίας του μεσαίωνα, η γυναίκα ήταν (για τη χριστιανική εκκλησία) ένα μιαρόν γιατί αντιπροσώπευε τον εκμαυλισμό των ανδρών. Η δύναμη της θρησκείας στη φεουδαρχική κοινωνία ήταν τέτοια που η εκκλησία είχε κατορθώσει να **πολιτικοποιήσει** τη σεξουαλικότητα να την κάνει δηλαδή ένα κρατικό ζήτημα. Για το λόγο αυτό οι εξεγερμένοι του Μεσαίωνα κεντρικοποίησαν στους αγώνες τους τα ζητήματα σεξουαλικής ελευθερίας.

Με το πέρασμα στην καπιταλιστική σχέση η σεξουαλικότητα εμπορευματοποιείται. Εμπόρευμα σημαίνει φετιχισμός, δηλαδή η σεξουαλικότητα **γίνεται** πράγμα, λαμβάνει ανταλλακτική αξία. Το εμπόρευμα στην πραγματικότητα δεν είναι τίποτα άλλο παρά **η μορφή που λαμβάνει η κοινωνική σχέση εργασία**. Ακόμη περισσότερο «το εμπόρευμα δεν είναι τίποτε άλλο από το **νόημα** και τη συνολική πρακτική του υπάρχοντος κοινωνικο-οικονομικού σχηματισμού, ο τρόπος με τον οποίο κάνει χρήση του χρόνου του. Είναι η ιστορική στιγμή που μας περικλείει»²². Η πραγματική υπαγωγή στο κεφάλαιο έχει φτάσει σε βαθμό που κάθε έκφραση της σχέσης φύλο διαμορφώνεται μέσα στο εμπορευματικό πλαίσιο. Αυτά που περιγράφονται εδώ είναι κοινωνικές τάσεις και όχι πάγιες, στατικές καταστάσεις. Η σεξουαλικότητα ταυτόχρονα **δεν** είναι εμπόρευμα, και αυτή η αντιφατική της ύπαρξη είναι μια στιγμή της αντίστασης της ανθρώπινης ιδιότητας στην πραγματοποίηση.

Εκμετάλλευση

Όπως αναφέραμε και παραπάνω, το ζήτημα του φύλου είναι για την ανάλυση αυτή μια όψη του συνολικότερου ζητήματος της αναπαραγωγής της εργατικής τάξης μέσα στο κεφάλαιο. Η οικιακή εργασία ή η πορνεία²³, για παράδειγμα, δεν είναι ξεχωριστοί τρόποι παραγωγής και δεν μπορούν να αποκοπούν αν-ιστορικά από τη σύγχρονη καπιταλιστική πραγματικότητα. Σαφώς οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων στην οικιακή εργασία ή στην πορνεία είναι διαφορετικές από τις σχέσεις της μισθωτής εργασίας αλλά σε μια καπιταλιστική κοινωνία οι σχέσεις αυτές εκφράζονται, γίνονται υλικές, έχουν δύναμη και τσακίζουν όπως όλες οι σύγχρονες κοινωνικές σχέσεις, **με τους όρους της μορφής εμπόρευμα: εκμετάλλευση και αλλοτρίωση**²⁴.

Το φύλο επηρεάζει σε πολύ μεγάλο βαθμό τον τρόπο με τον οποίο τα δισεκατομμύρια προλετάρια ανδρών και γυναικών ανατρέφονται, κοινωνικοποιούνται και συνεπώς αναπαράγουν την πραγματικότητα που παραλαμβάνουν. Οι άνθρωποι, ο άντρας και η γυναίκα, δε συναντιούνται «καθαροί» από τις υπόλοιπες κοινωνικές σχέσεις. Ακόμη και την ώρα που συνευρίσκονται ερωτικά, κουβαλάνε μέσα τους όλες τις υπόλοιπες κοινωνικές σχέσεις στις οποίες είναι μπλεγμένοι. Κουβαλάνε την κοινωνική σχέση φυλή και κυρίως κουβαλάνε την εργασία. Γι' αυτό, τις ιστορικές εποχές και στους τόπους όπου, η κοινωνική συνθήκη φυλή διαιρεί βίαια τους προλετάρους, σπάνια συναναστρέφονται και δημιουργούν σχέσεις άνθρωποι διαφορετικής φυλής. Σήμερα στις δυτικές μητροπόλεις αυτό το φαινόμενο έχει σημαντικά εξασθενήσει. Ακόμη περισσότερο σπάνια θα βρούμε ζευγάρια που ο κάθε ένας από τους δύο βιώνει την ταξική σχέση από διαφορετική όχθη. Οι ανάγκες ενός καπιταλιστή και μιας μισθωτής εργάτριας έχουν λιγότερες πιθανότητες να βρουν κοινό έδαφος έκφρασης. Αυτή η πραγματικότητα ενδυναμώνεται και από τους χωροταξικούς διαχωρισμούς στην κατοικία, στη διασκέδαση και γενικότερα στην κοινωνικότητα, που επιβάλλονται μεταξύ των καπιταλιστριών και των μισθωτών εργαζομένων. Όταν συνευρίσκονται άνθρωποι από τις δύο όχθες του κοινωνικού όλου οι ανταγωνισμοί εντείνονται²⁵.

Το φύλο «γυναίκα» και το φύλο «άνδρας» **είναι ιστορικά μεταβαλλόμενες κοινωνικές κατασκευές** και η υλική συνθήκη που δημιουργούν εξαρτάται άμεσα από τη μορφή και το περιεχόμενο των σχέσεων παραγωγής της ζωής.

Ένα τμήμα της μαρξιστικής παράδοσης χωρίζει το προλεταριάτο σε παραγωγικό και μη-παραγωγικό αναφερόμενο στο ακόλουθο κομμάτι του Μαρξ:

Παραγωγική εργασία είναι η εργασία που παράγει εμπορεύματα ή άμεσα παράγει, εκπαιδεύει, αναπτύσσει, συντηρεί ή αναπαράγει την ίδια την εργατική δύναμη. Ο Άνταμ Σμιθ αποκλείει την τελευταία απ' την κατηγορία της παραγωγικής εργασίας αυθαίρετα, αλλά με κάποιο σωστό ένστικτο – γιατί αν τη συμπεριελάμβανε, θα δημιουργούνταν ένα πλήθος λανθασμένων αξιώσεων σχετικά με το τι είναι η παραγωγική εργασία. Στο βαθμό που αφήνουμε την εργατική δύναμη έξω από το λογαριασμό, παραγωγική εργασία είναι η εργασία που παράγει εμπορεύματα, υλικά προϊόντα, που η παραγωγή τους έχει κοστίσει μια συγκεκριμένη ποσότητα εργασίας ή εργάσιμου χρόνου. (Καρλ Μαρξ, Θεωρίες για την υπεραξία, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή).

Βέβαια, σε άλλο σημείο του έργου του ο Μαρξ γράφει:

Η διαρκής συντήρηση και αναπαραγωγή της εργατικής τάξης είναι αναγκαίος όρος για την αναπαραγωγή του κεφαλαίου. (Καρλ Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τόμος I, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή).

Η επίσης:

Η καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής ιδωμένη σα μια ολοκληρωμένη, εσωτερικά συνδεδεμένη διαδικασία, δηλαδή μια διαδικασία αναπαραγωγής, δεν παράγει μονάχα εμπορεύματα και υπεραξία, αλλά επίσης παράγει και αναπαράγει την ίδια την καπιταλιστική σχέση. Από τη μια μεριά τον καπιταλιστή, από την άλλη το μισθωτό εργάτη. (Καρλ Μαρξ, οπ.π.)

Το ζήτημα είναι ότι η διάκριση που έγινε μεταξύ παραγωγικού και συνεπώς δυνατού κομματιού του προλεταριάτου και μη-παραγωγικού προλεταριάτου κρύβει τη μονομερή πολιτική αντίληψη ότι οι αγώνες των προλεταρίων είναι πιο σημαντικοί όταν μπλοκάρουν την **άμεση παραγωγική διαδικασία**. Ρεύματα της ιταλικής και αμερικανικής αυτονομίας προσπάθησαν να διορθώσουν αυτή την ελλιπή πολιτική άποψη «αναθεωρώντας» το Μαρξ. Η άποψη τους ήταν πως με έναν έμμεσο τρόπο η αναπαραγωγική διαδικασία είναι παραγωγός αξίας και συνεπώς το κεφάλαιο αντλεί υπεραξία από τις άμισθες νοικοκυρές.

Από τα δύο τελευταία κομμάτια του Μαρξ πιστεύουμε όμως ότι γίνεται κατανοητό το εξής: η καπιταλιστική κοινωνική παραγωγή δεν είναι μόνο η παραγωγή αξίας αλλά και η (ανα)παραγωγή της ίδιας της καπιταλιστικής κοινωνικής σχέσης. Κατ' αυτή την έννοια, κάθε δραστηριότητα στον καπιταλισμό είναι παραγωγική καθώς συντηρεί και επεκτείνει το κεφάλαιο (ως σχέση) και άρα την εκμετάλλευση και την αλλοτρίωση του υποκειμένου που είναι υποχρεωμένο να την επιτελέσει. Από την άλλη πλευρά κάθε δραστηριότητα που το κεφάλαιο τείνει να υπάγει στην κυριαρχία του είναι πεδίο αγώνα για τους προλετάρους και τις προλετάρειες. Η διαλεκτική της πάλης λοιπόν σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής είναι εκείνη που καθορίζει και το περιεχόμενο και την ποιότητα των κοινωνικών σχέσεων²⁶.

Το κεφάλαιο (ο διαχωρισμός με βάση το φύλο υπό το κεφάλαιο, σαφέστερα) εξαναγκάζει μεγάλο κομμάτι του γυναικείου προλεταριάτου να εργάζεται άμισθα για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης ως εμπορεύματος. Στις δεκαετίες του 1960 και του 1970, ένα κομμάτι του φεμινιστικού κινήματος υποστήριξε ότι οι γυναίκες εξακολουθούν να αντιμετωπίζονται στις καπιταλιστικές κοινωνίες ως **αντικείμενα**. Μέσα από τους αγώνες αυτής της δεκαετίας προέκυψε το αίτημα του «μισθού για την οικιακή εργασία». Το επιχείρημα των φεμινιστριών ήταν ότι οι γυναίκες εργάζονται καθημερινά στο σπίτι και η εργασία τους παραμένει σκόπιμα κρυμμένη²⁷. Η κοινή αντίληψη γύρω από την οικιακή εργασία είναι ότι **δεν είναι** εργασία και το πιο ισχυρό όπλο για την ενίσχυση αυτής της αντίληψης είναι η **άμισθη** ιδιότητα της. Οι αυτόνομες μαρξίστριες φεμινίστριες πίστευαν πως το κεφάλαιο μέσω της άμισθης εργασίας των γυναικών «πειθαρχεί και τον αρσενικό εργάτη κάνοντας τη γυναίκα **του** εξαρτημένη από την εργασία του και το μισθό του και τον έχει παγιδέψει σ' αυτή την πειθαρχία δίνοντας

Republicans do believe in a woman's right to control her own body

του έναν υπηρέτη να τον υπηρετεί όταν γυρίσει από τη δουλειά του στο γραφείο ή το εργοστάσιο»²⁸. Η επαναστατική αντίληψη που έφερε το αίτημα για μισθό ήταν ότι ο μισθός ως αίτημα ουσιαστικά στρεφόταν **ενάντια** στην οικιακή εργασία. Οι γυναίκες δε ζητούσαν μισθό για να κάνουν οικιακή εργασία αλλά για να βρεθούν σε καλύτερη θέση για να αρνηθούν αυτή την εργασία. Η πρακτική στόχευση του κινήματος ήταν να δυσχεράνει συνολικά την εξέλιξη της καπιταλιστικής σχέσης, καθώς «*αν μπορούσε να μειωθεί η ικανότητα του κεφαλαίου να εκμεταλλεύεται τον ωκεανό της άμισθης εργασίας, τότε θ' απειλούταν στα σοβαρά*»²⁹. Οι συγκεκριμένες φεμινίστριες της εποχής προχωρούσαν το παραπάνω επιχείρημα μέχρι τον ακόλουθο ισχυρισμό: «...ο μισθός για την οικιακή εργασία όχι μόνο αποτελεί μια επαναστατική προοπτική αλλά είναι κι η μόνη επαναστατική προοπτική από φεμινιστική σκοπιά και σε τελευταία ανάλυση για ολόκληρη την εργατική τάξη». Το ενδιαφέρον στοιχείο αυτού του κινήματος για μας είναι ότι σκοπός του ήταν να πετύχει πιο ευνοϊκούς όρους αγώνα για τις γυναίκες προλετάριες με την έννοια του ξεπεράσματος των διαχωρισμών από τους άντρες. Από την άλλη πλευρά, η αδυναμία αυτής της άποψης είναι ότι επαναλαμβάνει ένα λάθος που διέπει γενικά τη θεώρηση των ρευμάτων της αυτονομίας. Αντιστρέφει τον εργατισμό θεωρώντας αυτή τη φορά το αναπαραγωγικό κομμάτι του προλεταριάτου ως «πιο κεντρικό» για την ταξική πάλη.

Σήμερα, η επιταχυνόμενη εξάπλωση της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης μεταλλάσσει αρκετές από τις παραδοσιακές άμισθες δραστηριότητες (το καθάρισμα του σπιτιού, το μαγείρεμα του φαγητού, την ανατροφή των παιδιών) σε υπηρεσίες-εμπορεύματα που παρέχονται από έμμισθες εργάτριες και εργάτες. Αυτή η μεταβολή που παρατηρείται κυρίως στις πιο αναπτυγμένες καπιταλιστικά χώρες πηγάζει από τη βαθμιαία επάνοδο του γυναικείου προλεταριάτου στην «επίσημη» αγορά εργασίας³⁰. Η επάνοδος αυτή είναι το αποτέλεσμα της ενσωμάτωσης από το κεφάλαιο των αιτημάτων του επίσημου φεμινιστικού κινήματος εκείνου δηλαδή που απαιτούσε «ισότητα» ανδρών και γυναικών προλεταρίων. Βέβαια, οι γυναίκες προλετάριες δεν «εξισώθηκαν» ποτέ με τους άνδρες ούτε καν στις συνθήκες εκμετάλλευσης. Ακόμη δηλαδή και όταν οι γυναίκες προσλαμβάνονται σε εργασίες με περιεχόμενο ουδέτερο σε ότι αφορά στο φύλο (γιατί στις επιστημονικά και τεχνικά εξειδικευμένες εργασίες είναι συντριπτικά λιγότερες από τους άνδρες), οι στατιστικές δείχνουν ότι οι μισθοί τους είναι χαμηλότεροι³¹. Επίσης, ενώ οι γυναίκες ασφαλισμένες είναι λιγότερες εμφανίζονται στις επίσημες στατιστικές να εργάζονται περισσότερο από τους άνδρες.

Αυτό σημαίνει ότι το φύλο εξακολουθεί να έχει καίρια σημασία για το διαχωρισμό των προλεταρίων, δεν ισχύει δηλαδή η αρχή της «ισότητας»³² μεταξύ των ιδιοκτητών του εμπορεύματος εργατική δύναμη. Οι πιο χαμηλοί μισθοί των γυναικών έχουν ως αποτέλεσμα τη γενική συμπίεση των μισθών προς τα κάτω. Επίσης, στη σύγχρονη περίοδο αναδιάρθρωσης με την αύξηση της ανεργίας οι γυναίκες υφίστανται σε μεγαλύτερο βαθμό από τους άνδρες τη συμπίεση του βιοτικού επιπέδου³³.

Από την άλλη πλευρά, οι γυναίκες με την έξοδό τους από το σπίτι άλλαξαν το προλεταριακό κίνημα. Με τη χρήση της κοινωνικής δύναμης που τους δίνει η συμμετοχή στην καπιταλιστική παραγωγική συνεργασία με τους άνδρες προλετάριους, έφεραν νέες ιδέες στο κοινωνικό πεδίο και εφάρμοσαν νέες πρακτικές. Μέσα στον αγώνα επιτέθηκαν στις διαιρέσεις και στις ιεραρχίες που αντανακλώνταν στο εργατικό κίνημα και όπως αναφέραμε και στην αρχή τίποτα πια δεν είναι ίδιο. Δύο σημαντικά παραδείγματα γυναικείας πρωτοπορίας στους κοινωνικούς αγώνες είναι η πρακτική της αυτομείωσης στην Ιταλία το 1977³⁴ και το κίνημα των *riqueteros* στην Αργεντινή το 1997³⁵.

Οι περισσότερες προλετάριες δεν έχουν τη δυνατότητα να προσλάβουν άλλες μισθωτές εργάτριες ή εργάτες για να αποφύγουν την άμισθη εργασία. Έτσι, το κεφάλαιο ενσωματώνοντας στην καπιταλιστική σχέση το κλασικό φεμινιστικό αίτημα της ισότητας πέτυχε την περαιτέρω ανάπτυξη του: καπιταλιστικοποίησε ακόμη περισσότερο τη γυναικεία καθημερινότητα, επιβάλλοντας περισσότερη εργασία, έμμισθη και άμισθη, σε όλους τους τομείς της ζωής.

Για μας οι δύο αυτές καταστάσεις, η έμμισθη και η άμισθη εργασία είναι οι δύο (διαφορετικές) όψεις του ίδιου νομίσματος. Από τη μία πλευρά η εμφάνιση της γυναίκας στο κοινωνικό προσκήνιο άλλαξε την πορεία της καπιταλιστικής ανάπτυξης των κοινωνικών σχέσεων από την άλλη όμως η αδυναμία της τάξης να ενοποιηθεί και να ξεπεράσει κάθε μερικό αγώνα της (όπως αυτόν των γυναικών) μας οδήγησε στη σημερινή περισσότερο εξατομικευμένη πραγματικότητα. Οι αγώνες των γυναικών και αντρών

προλετάρειων είναι εκείνοι που θα κινήσουν την ιστορία προς την κατεύθυνση του ξεπεράσματος της μιας ή της άλλης όψης της σύγχρονης ζωής.

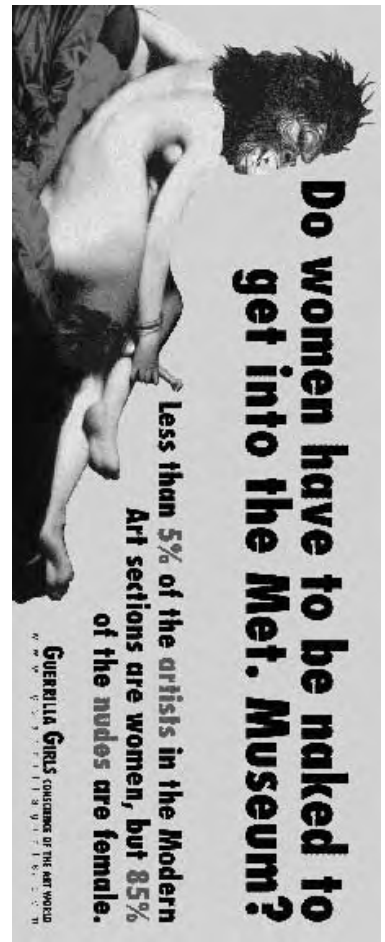
Αλλοτρίωση

Η κοινωνική διαίρεση του προλεταριάτου με βάση το φύλο είναι και μια έκφραση της αλλοτρίωσης στον καπιταλισμό. Το δίπολο των κοινωνικών ρόλων άνδρας-γυναίκα είναι η υλική έκφραση του διαλεκτικού δίπολου ανδρισμός-θηλυκότητα, όπως αυτό κληρονομείται ιστορικά από τη φεουδαρχία. Ωστόσο, για εμάς οι δύο πόλοι αυτής της σχέσης δεν είναι παγωμένοι στο χρόνο, **δεν πρόκειται για μία αναλλοίωτη δομή**. Με την έννοια κοινωνικό φύλο «άνδρας/γυναίκα» αντιλαμβανόμαστε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο σύνολο κοινωνικών χαρακτηριστικών που συγκροτούν σε κάθε ιστορική περίοδο τη διαίρεση της κοινωνίας σ' αυτή τη βάση. Στη σύγχρονη κοινωνία οι δύο αυτοί πόλοι τείνουν να χάνουν την «καθαρότητα» τους ακόμη και σε συμβολικό επίπεδο. Έτσι, για παράδειγμα, η παθητικότητα που χαρακτήριζε ιστορικά τον πόλο «θηλυκότητα» έχει μεταλλαχθεί σε coolness για να μπορέσει να γίνει και χαρακτηριστικό του ανδρισμού. Επίσης, το γυναικείο πρότυπο μανιακής καταναλώτριας (πρότυπο που δημιουργήθηκε στην εποχή της σοσιαλδημοκρατικής στρατηγικής) έχει επεκταθεί και στα αντρικά χαρακτηριστικά, για να μη μιλήσουμε για το ντύσιμο, την κόμμωση και γενικότερα το lifestyle (αρκεί μια απλή παρατήρηση των διαφημίσεων στα περιοδικά και στην τηλεόραση). Από την άλλη πλευρά, η εικόνα της γυναίκας βασανίστριας στο Αμπού-Γκράιμπ ήταν κάτι ξένο στη θηλυκότητα αρκετά χρόνια πριν. Οι γυναίκες-πολεμίστριες στον κινηματογράφο και στα ηλεκτρονικά παιχνίδια, συνεισφέρουν στον εμπλουτισμό της «γυναικείας ταυτότητας» με τα κλασικά ανδρικά χαρακτηριστικά της σωματικής βίας και του (απροσμέτρητου) θάρρους... Ακόμα και η δυνατότητα βιολογικής επέμβασης στο φύλο σήμερα μας λέει περισσότερα για τη θολή πια διάκριση ανάμεσα στα άλλοτε συμπαγή χαρακτηριστικά των δύο φύλων, παρά για τις «επιστημονικές προόδους» της χειρουργικής.

Παρά το γεγονός ότι η ως ένα βαθμό ενσωμάτωση των αιτημάτων του φεμινισμού επέτρεψε στις γυναίκες να χαίρουν πολιτικής ισότητας με τους άνδρες στα πιο εξελιγμένα καπιταλιστικά κράτη, η ύπαρξη κοινωνικού φύλου εξακολούθησε να είναι η εμπροσθοφυλακή της διαίρεσης του προλεταριάτου. Σε μια θεαματική κοινωνία ο διαχωρισμός έλαβε τη θεαματική μορφή του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του διαχωρισμού είναι η αντιπαλότητα ανδρών-γυναικών μέσα στον ανατρεπτικό πολιτικό χώρο.

Οι γυναίκες δε συμμετέχουν στις πολιτικές ομάδες ή όταν συμμετέχουν εστιάζουν πολλές φορές τη δράση τους στην κριτική της θεαματικής κυριαρχίας του κοινωνικού ρόλου του ανδρισμού. Η παρουσία τους στην παραγωγή πολιτικού λόγου και θεωρίας είναι ιδιαίτερα φτωχή. Αρκετές συντρόφισσες μιλούν για την «ανδρική θεωρία» κάνοντας το λάθος να ταυτίζουν την επαναστατική θεωρία με τη φετιχοποιημένη εμφάνιση της, με τη «θεωρία» ως διανοουμενίστικο καυγά για ζητήματα άσχετα με τα καθημερινά πρακτικά ζητήματα της ζωής. Παραπονιούνται ότι δεν μπορούν να «γράψουν» καθώς πιστεύουν ότι η παραγωγή θεωρίας ταυτίζεται με τη δυνατότητα κάποιου να «γράφει», πως είναι μια **ατομική υπόθεση δημιουργίας**³⁶. Για να γίνει φυσικά αυτό το παράπονο είναι απαραίτητη η ύπαρξη των ανδρών εκείνων που «ξέρουν να γράφουν» και αποδίδουν στα γραπτά τους τον κοινωνικό χαρακτήρα του ανδρισμού. Η «θεωρία» εμφανίζεται αρσενική, ψυχρή, αυστηρή και δυσνόητη ενώ οι γυναίκες υποτίθεται αντιλαμβάνονται καλύτερα τα συναισθήματα των άλλων και λειτουργούν πιο «πρακτικά». Ο σεξουαλικός καταμερισμός της εργασίας (της πολιτικής στην προκειμένη περίπτωση) εμφανίζεται σ' όλο του το μεγαλείο, σ' ένα «χώρο» που υποτίθεται καταφέρεται εναντίον όλων των διαιρέσεων. Οι γυναίκες εγκλωβισμένες στο περιθώριο μιας διαδικασίας που δεν αφήνει χώρο στα παραδοσιακά θηλυκά χαρακτηριστικά έχουν να επιλέξουν δύο δρόμους: ή να ταμπουρωθούν πίσω από μια ανδρική προστατευτική μορφή (ανεξάρτητα αν αυτή είναι η μάτσο μορφή του βίαιου αγωνιστή³⁷ ή αν είναι η μορφή του ευαίσθητου «φεμινιστή»), ή να προχωρήσουν σε μια κριτική ξεπεράσματος των δικών τους αλλά και των ανδρικών ρόλων.

Οι άνδρες από την πλευρά τους εγκλωβισμένοι στον ανδρικό πόλο της αλλοτρίωσης εκφράζονται πολιτικά είτε με την επιδειξη του ακτιβισμού τους είτε με την

επίδειξη των «θεωρητικών ικανοτήτων τους». Έτσι συνήθως αποζητούν στρατιωτικού τύπου συγκρούσεις με την αστυνομία στις οποίες μόνο αυτοί οι «άνδρείοι» θα μπορούν να λάβουν μέρος αφήνοντας τη θέση του θεατή για τα «γυναϊκόπαιδα» και όσους φοβούνται. Ή γράφουν κείμενα δυσνόητα (ακόμη και για τους ίδιους), συνήθως γενικόλογα, τέτοια όμως που να αποδεικνύουν την «ευρυμάθεια» τους και τελικά την πνευματική τους ανωτερότητα. Το χαρακτηριστικό τύπο του άνδρα συμπληρώνει σήμερα και ο τύπος του ευαίσθητου politically-correct φεμινιστή που προσπαθεί να διδάξει στις αδύναμες γυναίκες «γραφή» και «ανάγνωση δύσκολης θεωρίας». Σ' αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η εμφάνιση εκδόσεων στο χώρο (δες για παράδειγμα την ανυπόγραφη μπροσούρα που εξέδωσε η ομάδα Τέρμιναλ119³⁸) με μεταφυσικές απόψεις για την κοινωνική σχέση φύλο. Σύμφωνα με τις απόψεις αυτές «το φύλο δομείται γύρω από πατριαρχικές φαντασιακές σημασίες» και συνεπώς δεν είναι αναγκαία καμία ιστορική και θεωρητική ανάλυση για το **πώς** ιστορικά κατασκευάζεται και διαμορφώνεται το κοινωνικό φύλο. Δηλαδή εμφανίζονται μόνο φλυαρίες οι οποίες δεν μπαίνουν στον κόπο να προτείνουν έστω έναν πρακτικό τρόπο για το ξεπέρασμα του διαχωρισμού μέσα στο προλεταριάτο.

Οι εκδόσεις αυτού του τύπου αλλά και η επανεμφάνιση ακόμη πιο διαχωριστικών απόψεων στον πολιτικό χώρο³⁹ είναι αποτέλεσμα της αλλοτρίωσης. Η αλλοτρίωση στη θεαματική κοινωνία είναι τόσο βαθιά που το πιο προωθημένο (σ' αυτές τις περιπτώσεις **υποτίθεται** πιο προωθημένο) από την άποψη της συνειδησης τμήμα της, αυτό δηλαδή που συμμετέχει στο ριζοσπαστικό χώρο, είναι ανίκανο να συλλάβει ότι, για να προχωρήσει το κίνημα πέρα από τα λάθη του παρελθόντος, είναι ανάγκη να ξεπεράσει τα δίπολα της αλλοτρίωσης αντί να τα αναπαράγει μακιγιαρισμένα με το make up του εκσυγχρονισμού. Αναπαράγοντας με ελευθεριακό λεξιλόγιο όλα τα κλισέ της καπιταλιστικής διαφήμισης εστιάζουν στην «αυτονομία του ατόμου», στη διαφορετικότητα, στην «απόκλιση από το συνηθισμένο». Μέσα στον ωκεανό του θεάματος οι πολιτισμικές απόψεις κάνουν τα πάντα για να πείσουν τα άτομα ότι αξία έχει να **φαίνονται αυτόνομα** την ίδια ώρα που η δήθεν αυτονομία της προλεταριακής υποκειμενικότητας, έχει γίνει η αιχμή του δόρατος για τη δημιουργία νέων target group των τμημάτων marketing των εταιρειών διαφήμισης. Το κεφάλαιο όμως τους έχει ξεπεράσει. Όλες οι απόψεις τους περί διαφορετικότητας εντάσσονται αυτόματα στην αναπαραγωγή του και με θαυμαστό τρόπο επιτυγχάνεται η ενότητα των απόλυτα διαχωρισμένων ατόμων μέσα στην υλική κοινότητα του κεφαλαίου.

Η κριτική στο φεμινισμό⁴⁰

Αναλύοντας την κοινωνική σχέση φύλο ιστορικά βλέπουμε πως η εξάρτηση από τις άλλες εκφάνσεις της καπιταλιστικής ολότητας και η επιρροή της σ' αυτές δεν αφήνει περιθώριο να αντιμετωπιστεί ανεξάρτητα. Το γεγονός ότι το ζήτημα ακόμη και σήμερα αντιμετωπίζεται από τις σύγχρονες φεμινιστικές τάσεις ως ζήτημα διευθέτησης μεταξύ ανεξάρτητων ατόμων, ως ζήτημα αυτοσυνείδησης και ατομικής αυτονομίας της γυναίκας είναι στην ουσία η μεγαλύτερη επιτυχία του κεφαλαίου⁴¹. Γιατί η αντιμετώπιση αυτή είναι σύμφωνη με τον «ιδιωτικό τρόπο ζωής» που προάγει το κεφάλαιο, δηλαδή με την αντιμετώπιση κάθε κοινωνικού ζητήματος ως ζητήματος **ανισότητας** ανεξάρτητων μεταξύ τους υποκειμένων, τα οποία έχουν **ατομικά συμφέροντα**. Το πρόταγμα της «ατομικής αυτονομίας» (είτε με τη μορφή «ατομικής σκέψης» είτε με τη μορφή «αυτόνομης επιθυμίας») αποτελεί το κύριο συστατικό της κυριαρχίας του εμπόρευματος: το εμπόρευμα μπορεί να κυριαρχήσει μόνο διαλύοντας τις «σχέσεις μεταξύ ανθρώπων». Εξάλλου, όλη η συζήτηση περί «ατομικής αυτονομίας» μπορεί εύκολα να αποδειχθεί ότι είναι κενή νοήματος. Ποτέ στην ιστορία οι άνθρωποι δεν αντιμετώπισαν τη ζωή ατομικά, η διαμόρφωση της συνειδησης τους είχε πάντα να κάνει με τις ιστορικά διαμορφωμένες κοινωνικές τους σχέσεις. Η τάση του κεφαλαίου να εξατομικεύσει πλήρως την ανθρώπινη ζωή είναι μόνο θεωρητική (μένει στο πολιτικό-αφηρημένο επίπεδο της ζωής) γιατί ταυτόχρονα το ίδιο το κεφάλαιο εξαρτάται άμεσα από την παραγωγική συνεργασία και άρα από την ύπαρξη κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων. Πρόκειται για μια ακόμη μορφή της αντίφασης του κεφαλαίου. Η ανθρώπινη ιστορία είναι μια ιστορία μεταβολής των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων. Το ζήτημα είναι αν οι σχέσεις θα είναι σχέσεις εξάρτησης και υποταγής, εξουσιαστικές σχέσεις ή

αν θα είναι σχέσεις κοινότητας.

Είναι φανερό ότι δεν μπορούμε να αντιμετωπίσουμε το ζήτημα του φύλου ως **ένα πρόβλημα το οποίο είναι δυνατό να επιλυθεί στα πλαίσια της ζωής υπό το κεφάλαιο, ή ανεξάρτητα από το κεφάλαιο.** Το ζήτημα αυτό είναι ένα από τα μερικά ζητήματα στα οποία ο καπιταλισμός είναι υποχρεωμένος να απαντήσει για να συνεχίσει να κυριαρχεί. Το χαρακτηριστικό που καθιστά το κεφάλαιο ιδιαίτερα ανθεκτική σχέση είναι η δυνατότητα του να αφομοιώνει και **να φαίνεται πως** επιλύει τα κοινωνικά ζητήματα. Η ουσία όμως είναι ότι η αντιφατική φύση του είναι πάντα παρούσα. Κάθε αλλοτριωμένη επίλυση του κοινωνικού ζητήματος φέρει ήδη μέσα της την αιτία της επόμενης κρίσης του κεφαλαίου.

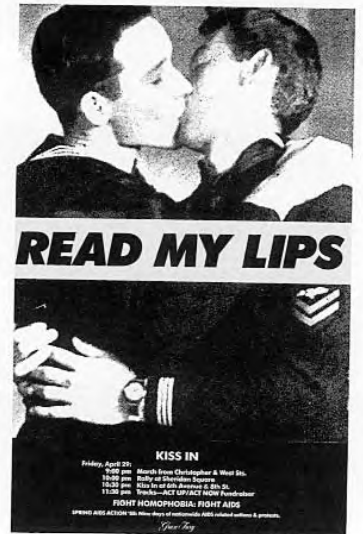
Η απάντηση που δίνει το καπιταλιστικό σύστημα είναι ακριβώς αυτή η φαινομενική ανεξαρτησία των «προβλημάτων» και η επίλυση-ρύθμιση τους σε πολιτικό επίπεδο. Το πρώτο βήμα από την πλευρά του κεφαλαίου προς την επίλυση κάθε μορφής του κοινωνικού ζητήματος είναι η αλλοτριωμένη εμφάνιση του ως «πολιτικό». Στην περίπτωση του φύλου αυτή η αναγωγή εμφανίζει το ζήτημα του φύλου ως ζήτημα «ισότητας». Η «ισότητα» μεταξύ των δύο φύλων είναι μια φενάκη την οποία **πρέπει** να εγκαταλείψουμε.

Η παγωμένη μορφή εμφάνισης των αποτελεσμάτων των αγώνων των προλεταρίων (ανεξαρτήτως φύλου) είναι τα λεγόμενα δικαιώματα των πολιτών στην καπιταλιστική κοινωνία. Το κράτος απαντά στην αυξανόμενη δυσανεξία των γυναικών (από καθημερινές τριβές, ως πιο οργανωμένες ρεφορμιστικές διεκδικήσεις) με νομικές διατάξεις που τελικά ωφελούν την αναπαραγωγή της καπιταλιστικής σχέσης σύμφωνα με τις ιστορικές συγκυρίες που κάθε φορά την επηρεάζουν. Φυσικά, αυτό δε σημαίνει ότι τα δικαιώματα δεν ωφελούν τη γυναίκα στην καθημερινότητά της. Το ζήτημα είναι ότι όσο δεν υπάρχουν αγώνες που να εστιάζουν στις ανάγκες και επιθυμίες αποκαλύπτοντας τη φύση της καπιταλιστικής σχέσης που γεννάει παντού ανισότητες, οι νόμοι θ' αποτελούν είτε κενό γράμμα είτε θα χρησιμοποιούνται ενάντια σε όσους/ες υποτίθεται ευεργετούν.

Όλα τα δημοκρατικά καθεστώτα πιπίλησαν τη σχετική φιλολογία περί «ισότητας και δικαιωμάτων» και εννοούσαν ξεκάθαρα ότι θα χρησιμοποιήσουν και θα εκμεταλλευτούν και τις γυναίκες στην παραγωγή όσο και τους άντρες. Αυτό το πολιτικό εμπόριο «ισότητας» ιστορικά αποσκοπούσε πάντα στο να κατευναστούν οι ριζοσπάστριες προλετάρειες και να ενσωματωθούν τα κοινωνικά κινήματα.

Ο καπιταλισμός είναι η διαλεκτική ενότητα του καταναγκασμού της εργασίας και της ελευθερίας της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων, δηλαδή και της εργατικής δύναμης, ανδρικής και γυναικείας. Αν σκεφτούμε την καθημερινότητα μας θα βρούμε τους εαυτούς μας συνεχώς στο ρόλο του αγοραστή. Αγοράζουμε τα πάντα. Αλλά πως γίνεται αυτό, πως γίνεται μόνο να αγοράζουμε χωρίς να πουλάμε κάτι; Γίνεται πολύ εύκολα, να νομίζουμε ότι είναι έτσι, **επειδή αυτό που πουλάμε είμαστε εμείς οι ίδιοι.** Πουλάμε τους εαυτούς μας, είμαστε οι αρσενικές και θηλυκές πόρνες του κεφαλαίου. Αυτή είναι η κόκκινη γραμμή που μας ενώνει όλους και εξ' ορισμού καταστρέφει κάθε δυνατότητα πραγματικής ελευθερίας. Σ' αυτή την κοινωνική συνθήκη που πολιτικά εκφράζεται με τη δημοκρατία⁴², η «ισότητα» ουσιαστικά σημαίνει ισότητα μεταξύ των σκλάβων απέναντι στους νόμους του κεφαλαίου. Αλλά ακόμη κι αυτό όπως είδαμε παραπάνω είναι ένα οικτρό ψέμα. Οι σκλάβοι και οι σκλάβες κουβαλάνε κοινωνικά κατασκευασμένους ρόλους που φτιάχτηκαν πολύ πριν τη μετατροπή τους ιστορικά σε μισθωτούς και μισθωτές σκλάβες. *«Η παράδοση από όλες τις πεθασμένες γενεές βαραίνει σαν εφιάλτης πάνω στα μυαλά των ζωντανών»* (Καρλ Μαρξ).

Είναι ξεκάθαρο, λοιπόν, ότι χωρίς την καταστροφή του κοινωνικού φύλου δεν υπάρχει πραγματική απελευθέρωση του ανθρώπου. Το γεγονός του διαχωρισμού της κοινωνίας σε δύο (ή περισσότερα) μέρη με βάση το φύλο τους είναι απόλυτα **αντι-κομμουνιστικό.** Στην κοινωνία της ελευθερίας, το φύλο θα έχει ξεπεραστεί ιστορικά όπως και οι υπόλοιπες διαχωριστικές κοινωνικές σχέσεις. Από την άλλη πλευρά, η κεντροποίηση της «πατριαρχίας» στον κοινωνικό αγώνα στοχεύει σε μια **αναμόρφωση** του καπιταλισμού τόσο ουτοπική που χάνει το νόημα της αμέσως. Η εμμονή στο συγκεκριμένο όρο είναι μια συνέπεια της αν-ιστορικής αντίληψης που μιλά γενικά για «εξουσία» χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις κοινωνικές αλλαγές που επιφέρει η ταξική πάλη και χωρίζει αυθαίρετα την «εξουσία» σε ειδικές σφαίρες. Για να το πούμε πιο καθαρά: ο λόγος που δε μπορεί να υπάρξει επαναστατικός φεμινισμός είναι ο ίδιος για τον οποίο

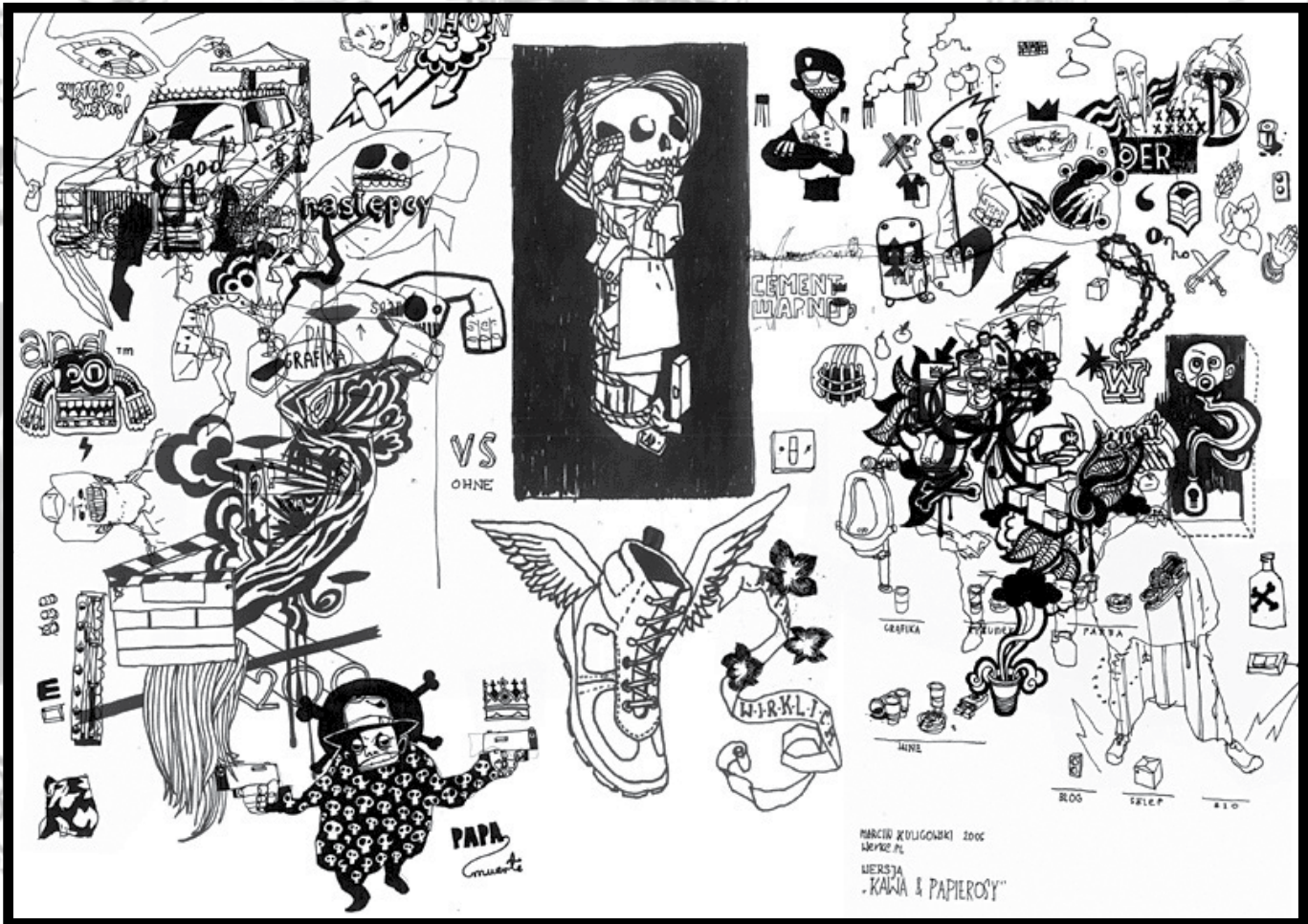

δεν μπορεί να είναι επαναστατικό κανένα εξειδικευμένο σε μία μόνο έκφραση της καπιταλιστικής ολότητας των σχέσεων κίνημα. Όπως ο αντί-φασισμός ή ο αντί-μιλιταρισμός αποτελούν ουσιαστικά την άλλη όψη του φασισμού και του μιλιταρισμού, έτσι ακριβώς και ο φεμινισμός ως διαχωρισμένο πολιτικό κίνημα αποτελεί την άλλη όψη του αντρικού σωβινισμού. Κάθε θεωρητική και πρακτική αδυναμία των μερικών κινήματων έχει ιστορικά μετατραπεί σε δύναμη του κεφαλαίου. Τα μπαρ ομοφυλοφίλων και οι αντιφασιστικές εκδηλώσεις στα σχολεία την 28^η Οκτωβρίου ανήκουν στο ίδιο πλαίσιο ενσωμάτωσης και αλλοτριωμένης εμφάνισης των μερικών κινήματων. Ο φεμινισμός που παραμένει περιχαρακωμένος στην υπεράσπιση των (δήθεν αντίθετων από εκείνα των ανδρών προλεταρίων) συμφερόντων των γυναικών προλεταρίων χωρίς να στοχεύει στην καπιταλιστική σχέση θα παραμένει στην καλύτερη περίπτωση ρεφορμιστικός ή απλά ανεδαιφικός. Αίτημα του δεν μπορεί παρά να είναι η «ειδική» απελευθέρωση από την «ειδική» καταπίεση που υφίστανται οι γυναίκες στον καπιταλισμό. Προφανώς, είναι ζωτικά σημαντικό για το κεφάλαιο να ενσωματώσει καλύτερα τις γυναίκες ως ξεχωριστά «άτομα», προφανώς είναι σημαντικό να «εκφράζουν τα ατομικά τους συμφέροντα» ψηφίζοντας όπως και οι άντρες, να γίνονται κι αυτές διευθύντριες και χειρουργοί. Το ζήτημα όμως δεν είναι ποια κοινωνική ομάδα του προλεταριάτου θα υπερισχύσει της άλλης στον εσωτερικό ανταγωνισμό. Η πρακτική λύση δεν είναι η αντιστροφή της σχέσης φύλο και μια κοινωνία κυριαρχίας των γυναικών⁴³, ούτε η ατομικιστική ψευδο-αυτονομία του υποκειμένου. Η πρακτική λύση είναι να μην ψηφίζουν άντρες και γυναίκες, να μην υπάρχει μισθός και χρήμα, να πάψει να υπάρχει κεφάλαιο, να επικρατήσει η ανθρώπινη κοινότητα και συνεπώς να πάψει να υπάρχει η συγκεκριμένη κοινωνική μορφή της καπιταλιστικής καταπίεσης που αποκαλείται φύλο. Όσο το κίνημα, μένοντας εγκλωβισμένο στα όρια του, δίνει την ευκαιρία στο κεφάλαιο να συνεχίσει να υπάρχει ως σχέση τόσο αυτό θα ενδυναμώνεται. Όσο το κίνημα εξακολουθεί να πιστεύει στη σοσιαλδημοκρατική χίμαιρα της καταστροφής του κεφαλαίου μέσω της βαθμιαίας βελτίωσης του τόσο θα κάνει φαύλους ιστορικούς κύκλους. Όσο οι προλεταρίες και οι προλεταριοί παίρνουν πολιτική θέση στο κοινωνικό ζήτημα ως «γυναίκες» ή ως «άνδρες» προσπαθώντας οι μεν να επικρατήσουν στους δε, όπως ευαγγελίζεται για παράδειγμα ο ριζοσπαστικός φεμινισμός, και όχι ως εκμεταλλευόμενα υποκείμενα που προσπαθούν στον αγώνα τους να ξεπεράσουν όλα αυτά που τους χωρίζουν, τότε οι ίδιοι/ες θα φέρουν την ευθύνη μιας ακόμη αποτυχίας του προλεταριακού κινήματος. Ο φεμινισμός μπορεί να γίνει επαναστατικός μόνο όταν ξεπεράσει τον εαυτό του, όταν αρνηθεί την ειδική φεμινιστική του φύση. Εκείνο που έχουμε εμείς να κάνουμε, εκείνο που είναι ιστορικά αναγκαίο για εμάς, είναι να **ξεπεράσουμε** την παρούσα κοινωνική συνθήκη, να καταστρέψουμε τις παρούσες κοινωνικές σχέσεις και το κράτος που τις στηρίζει.

„KAWA & PAPIEROŚY”

MARCI 2006

następcy

GRAFINA

VS
OHNE

CEMENT
WIAPNO

DER

W

WIRKLI

PAPA
muerte

MARCI KUJAGONSKI 2006

WERSJA
„KAWA & PAPIEROŚY”

R00 S10 P10

¹ «Αν θέλουμε να καταλάβουμε την καπιταλιστική ανάπτυξη ως οικονομολόγοι ή αν θέλουμε να δούμε τον τρόπο με τον οποίο το κεφάλαιο κυριαρχεί στην κοινωνία, τότε πιθανόν να μην υπάρχει λόγος να αμφισβητήσουμε την ιδιότητα του κεφαλαίου ως «αντικείμενο». Αν όμως δε θέλουμε να κατανοήσουμε την κυριαρχία και την αναπαραγωγή του κεφαλαίου αλλά τα τρωτά σημεία και τα ρήγματα του κεφαλαίου, αν με άλλα λόγια θέλουμε να καταλάβουμε όχι το πώς δουλεύει ο καπιταλισμός αλλά πώς θα τον καταστρέψουμε, τότε χρειάζεται να διαρρήξουμε την ιδιότητα του κεφαλαίου ως «αντικείμενο», να διαλύσουμε την πραγματιστική αντίληψη, να σπάσουμε την ψευδαίσθηση/πραγματικότητα ότι «το κεφάλαιο είναι, το κεφάλαιο κινείται, το κεφάλαιο εξουσιάζει, έτσι έχουν τα πράγματα». Για αυτόν το λόγο, ο Μαρξ αφιέρωσε μεγάλο μέρος της ζωής του για να δείξει ότι το κεφάλαιο δεν είναι πράγμα αλλά κοινωνική σχέση, κοινωνική σχέση που ενυπάρχει στη φετιχοποιημένη μορφή ενός πράγματος.» - Τζον Χόλγουοϊ, *Το κεφάλαιο κινείται*. Το κείμενο είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του Blaumachen.

² Χαρακτηριστικά παραδείγματα απόπειρας εφαρμογής της νεοφιλελεύθερης στρατηγικής είναι η Γαλλία, η Γερμανία και η Ελλάδα κατά την τελευταία δεκαετία. Η στρατηγική αυτή όμως έφερε και ισχυρές αντιδράσεις από το προλεταριάτο ιδιαίτερα στη Γαλλία.

³ Τα σύγχρονα κράτη με οδηγό αυτό των ΗΠΑ, χρηματοδοτούν απευθείας ή τουλάχιστον δημιουργούν ευνοϊκό πλαίσιο για ιδιωτικές επενδύσεις στον τομέα της ασφάλειας. Ο τομέας αυτός διευρύνεται συνεχώς και φαίνεται ως τώρα ότι αποτελεί το μόνο τρόπο απάντησης που μπορεί να βρει σήμερα στο κεφάλαιο στην οικονομική και ιδεολογική κρίση του νεοφιλελευθερισμού.

⁴ «...Κάθε ατομική πραγματικότητα [στον καπιταλισμό] έχει γίνει κοινωνική, εξαρτάται άμεσα από τις κοινωνικές δυνάμεις και διαμορφώνεται από αυτές. Και μόνο επειδή δεν υπάρχει ως ατομική της επιτρέπεται να φαίνεται ως τέτοια.» - Γκυ Ντεμπόρ

⁵ «Η αντίληψη ότι η σύζυγος ενός άνδρα αποτελεί ιδιοκτησία του, με την έννοια που ένα άλογο αποτελεί ιδιοκτησία του (αντίληψη που έφτασε ως εμάς από το ρωμαϊκό δίκαιο μέσα από τα έθιμα των Τευτόνων προγόνων μας), αποτελεί τη μοιραία ρίζα ανυπολόγιστων δεινών και αθλιότητας. Όλοι οι άνδρες με βίαιο χαρακτήρα, αλλά και πολλοί που δεν είναι βίαιοι στις λοιπές βιοτικές τους σχέσεις, σχηματίζουν με λιγότερο ή περισσότερο συγκεχυμένο τρόπο την αντίληψη ότι η σύζυγος αποτελεί πράγμα τους και αν κανείς επέμβει στον τρόπο με τον οποίο τη μεταχειρίζονται ρωτούν αγανακτισμένοι (όπως διαβάζουμε πολύ συχνά στις αστυνομικές εκθέσεις) 'δεν μπορώ να κάνω ό,τι θέλω σ' αυτό που μου ανήκει;'» - Frances Power Cobbe, *Wife-Torture in England*, πρωτοδημοσιεύτηκε στο *The Contemporary Review* τον Απρίλιο του 1878. Αναδημοσιευμένο στο Sheila Jeffreys, *The Sexuality Debates*, εκδόσεις Routledge & Kegan Paul, 1987.

⁶ Οι τρεις μεγάλες «σχολές» (τάσεις) στις θεωρίες του φεμινιστικού χώρου είναι η φιλελεύθερη (liberal), η μαρξιστική (marxist) και η ριζοσπαστική (radical), καθεμιά από τις οποίες συμπεριλάμβανε στο εσωτερικό της ομαδοποιήσεις με παρόμοιους, αλλά όχι πάντα ταυτόσημους, προβληματισμούς.

⁷ Βασικό σύνθημα του ριζοσπαστικού φεμινισμού υπήρξε το σύνθημα «το προσωπικό είναι πολιτικό» (βλέπε Pateman Carole, *The Sexual Contract*, εκδόσεις Polity Press, Cambridge 1988). Η οικογένεια και η μητρότητα θεωρήθηκαν από το συγκεκριμένο πολιτικό ρεύμα ως βασικοί τρόποι εκμετάλλευσης των γυναικών. Η καταπιεσμένη γυναίκα σεξουαλικότητα αλλά και οι βίαιες μορφές που τη συνοδεύουν (παρενόχληση, κακοποίηση, σεξουαλικός καταναγκασμός, βιασμός, σεξουαλική δουλεία-σωματεμπορία) αναδείχθηκαν ως ζητήματα πρωταρχικής σημασίας για την κοινωνική υπόσταση των γυναικών. Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός προτείνει τον επανορισμό της **πολιτικής ως «διαχείρισης όλων των μορφών κοινωνικής ζωής»** και ως απάντηση στην καταπίεση των γυναικών.

⁸ Η NOW κατέθεσε τον ακόλουθο κατάλογο αιτημάτων το 1967:

Λίστα γυναικείων δικαιωμάτων:

1. Τροποποίηση του Συντάγματος που θα εξασφαλίζει ίσα δικαιώματα
2. Επιβολή της νομοθεσίας που απαγορεύει τη διάκριση με βάση το φύλο στην εργασία
3. Κατοχύρωση δικαιωμάτων για άδεια μητρότητας όσον αφορά την απασχόληση και τα επιδόματα κοινωνικής πρόνοιας
4. Μείωση φόρου στα έξοδα για το σπίτι και τη φροντίδα των παιδιών για τους εργαζόμενους γονείς
5. Κέντρα παιδικής φροντίδας
6. Ίση και χωρίς διακρίσεις εκπαίδευση
7. Ίσες ευκαιρίες επαγγελματικής κατάρτισης και επιδόματα για τις γυναίκες που βρίσκονται σε συνθήκες φτώχειας
8. Κατοχύρωση του δικαιώματος των γυναικών να ελέγχουν την αναπαραγωγική τους ζωή

⁹ Η χρήση του όρου πατριαρχία ακόμη και σήμερα από διάφορες ομάδες του ριζοσπαστικού φεμινισμού γίνεται καθαρά για λόγους εντυπωσιασμού. Φυσικά, τα κληρονομημένα από την πατριαρχία στοιχεία στην καπιταλιστική σχέση φύλο είναι σημαντικά αλλά η επιμονή σε έναν όρο που αφορά στην κοινωνική οργάνωση της παραγωγής της ζωής στη φεουδαρχία καταδεικνύει αφενός την εμμονή κάθε στρουκτουραλιστικής σκέψης και αφετέρου την ιδεολογική και όχι πρακτική βάση πάνω στην οποία δημιουργούνται τέτοια πολιτικά εγχειρήματα.

¹⁰ Βέβαια η ιστορία λειτουργεί παντού διαλεκτικά: Ο λόγος που το εργατικό κίνημα δεν μπορεί να είναι ενιαίο είναι ακριβώς ότι η τάξη μας συντίθεται από διαφορετικά τμήματα όσο αφορά στην τεχνική διαίρεση της εργασίας αλλά και όσο αφορά στους πολιτικούς και πολιτισμικούς διαχωρισμούς μεταξύ των προλετάρων. Ακριβώς για το λόγο αυτό πιστεύουμε ότι δεν είναι το κίνημα που εκδηλώνεται στο χώρο της παραγωγής εκείνο που **ΘΑ** είναι αναγκαστικά επαναστατικό αλλά το **προλεταριακό**, το κίνημα εκείνο δηλαδή που θα ξεπεράσει το χώρο παραγωγής προϊόντων ή υπηρεσιών, θα διαχυθεί στο χωρόχρονο της καπιταλιστικής κοινωνίας και θα κατορθώσει να ξεπεράσει τη βασικότερη αδυναμία του προλεταριάτου: την αδυναμία του να ενωθεί στη βάση του πραγματικού του συμφέροντος: της αυτοκατάργησης του.

¹¹ Η φιλελεύθερη τάση, που αναπτύχθηκε κυρίως στις ΗΠΑ, εστίαζε στην κατοχύρωση ίσων δικαιωμάτων για τους άνδρες και τις γυναίκες, προβάλλοντας την ανάγκη αναθεώρησης και εκσυγχρονισμού των θεσμών. Από την άλλη, η φιλελεύθερη τάση θεωρούσε ότι αν η θεσμική ισότητα ολοκληρωνόταν τα υπόλοιπα ζητήματα θα λύνονταν μέσω εκπαιδευτικών κυρίως διαδικασιών.

¹² Το ίδιο το γεγονός ότι αποτελούν **φεμινιστικές** τάσεις του κοινωνικού κινήματος αποτελεί και το όριο τους. Περισσότερα στο κεφάλαιο της κριτικής στο φεμινισμό.

¹³ «Η γυναικεία συνθήκη στον καπιταλισμό γεννιέται με τη βία (ακριβώς όπως και ο ελεύθερος μισθωτός εργάτης γεννιέται με τη βία). Σφυρηλατείται στην πυρά των μαγισσών και διατηρείται με τη βία. Εντός του παρόντος πλαισίου της αναπαραγωγής του πληθυσμού, η γυναίκα συνεχίζει να υφίσταται βία ως το υποκείμενο της φτώχειας σε παγκόσμιο επίπεδο (αφού η απλήρωτη ευθύνη της για το σπίτι την κάνει το αδύναμο μέρος του συμβολαίου στην αγορά εργασίας). Ωστόσο, εξαιτίας της έλλειψης πηγών εισοδήματος από τη μεριά της, υφίσταται μια επιπλέον βία, καθώς την απορροφά όλο και περισσότερο η οργανωμένη πορνεία. Η πολεμοχαρής όψη που όλο και πιο πολύ παίρνει η ανάπτυξη, απλώς χειροτερεύει τη γυναικεία συνθήκη ακόμη περισσότερο και μεγεθύνει την πρακτική και τη νοοτροπία της βίας εναντίον των γυναικών.

Μια από τις προϋποθέσεις της γέννησης του καπιταλισμού ήταν η θυσία ενός μεγάλου κομματιού της ανθρωπότητας, οι μαζικές εξοντώσεις, η παραγωγή πείνας και εξαθλίωσης, η σκλαβιά, η βία και ο τρόμος. Η συνέχιση της ύπαρξής του απαιτεί τις ίδιες προϋποθέσεις. Από τη γυναικεία οπτική ειδικά, η καπιταλιστική ανάπτυξη ήταν πάντα ανυπόφορη επειδή τοποθετεί τη γυναίκα μέσα σε μια ανυπόφορη αντίφαση. Είναι άμισθη εργάτρια σε μια οικονομία που βασίζεται στη μισθωτή εργασία και, για το

λόγο αυτό, της στερείται το δικαίωμα μιας αυτόνομης ύπαρξης. Και αν παρατηρήσουμε τις οικονομίες συντήρησης -οι οποίες διαρκώς πολιορκούνται, υπονομεύονται και κυριεύονται από την καπιταλιστική ανάπτυξη- βλέπουμε ότι η καπιταλιστική ανάπτυξη στερεί συνεχώς τις γυναίκες από τη γη και το νερό που είναι για αυτές τα πιο θεμελιώδη μέσα παραγωγής και συντήρησης στη διατήρηση ολόκληρης της κοινότητας.» - Mariarosa Dalla Costa, *Capitalism and Reproduction*, στο 8^ο τεύχος του *The Commoner*

¹⁴ «Την περίοδο της πρωταρχικής συσσώρευσης, με τη γέννηση του ελεύθερου μισθωτού εργάτη μετά τις μεγάλες απαλλοτριώσεις, έλαβε χώρα η μεγαλύτερη σεξουαλική γενοκτονία στην ιστορία, το μεγάλο κυνήγι των μαγισσών, το οποίο, ταυτόχρονα με μια σειρά άλλων μέτρων που στράφηκαν άμεσα εναντίον των γυναικών, συνέσφερε θεμελιωδώς στη δημιουργία της ανελεύθερης, μη μισθωτής εργάτριας στην παραγωγή και την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Στερημένη από τις εργασίες και τα μέσα παραγωγής και συντήρησης που χαρακτήριζαν την προηγούμενη οικονομία, και σε μεγάλο βαθμό αποκλεισμένη από τη χειροτεχνία ή την πρόσβαση στις νέες δουλειές που η μανιφακτούρα πρόσφερε, η γυναίκα ήρθε αντιμέτωπη κυρίως με δυο επιλογές για να διασφαλίσει την επιβίωσή της: γάμος ή πορνεία. Ακόμη και για τις γυναίκες που είχαν βρει κάποια δουλειά έξω από το σπίτι, η πορνεία τότε αποτελούσε ένα τρόπο να συμπληρώνεται το χαμηλό οικογενειακό εισόδημα ή οι χαμηλοί γυναικείοι μισθοί. Πέρα από τους διάφορους τρόπους ύπαρξης και τις διάφορες σημασίες της πορνείας στις διαφορετικές περιόδους και κοινωνικά πλαίσια, είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι εκείνη την περίοδο η πορνεία έγινε για πρώτη φορά επάγγελμα που ασκείται από τις γυναίκες σε μαζικό επίπεδο, από το οποίο μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι κατά τη διάρκεια της περιόδου της μανιφακτούρας η προλετάρια γυναίκα γεννιόταν κυρίως για να γίνει πόρνη.» - Mariarosa Dalla Costa, οπ.π.

¹⁵ Στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, ο χαρακτηρισμός των γυναικών ως εξαρτημένων κοινωνικά υποκειμένων ερχόταν σε αντίθεση με την ανεξαρτησία του πολίτη, στην οποία στηριζόταν ο φιλελευθερισμός. Οι γυναίκες δεν είχαν ούτε οικονομική ανεξαρτησία ούτε πλήρη δικαιώματα στην κατοχή περιουσίας, ιδιαίτερα όταν παντρεύονταν.

¹⁶ Η μητρότητα, η έκφραση της αγάπης της μητέρας προς το παιδί της, ταυτίζεται ως κοινωνικός ρόλος με τη γυναίκα όταν αποσύρεται από την εργασία. Όταν η γυναίκα κλείνεται στο σπίτι και παίζει μόνο το ρόλο της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης τότε πρέπει να είναι αυστηρά «μητέρα». Όταν όμως (ξανα)βγαίνει στο ...κλαρί της παραγωγής υποχρεώνει την «ελεύθερη βούληση» της να «επιλέξει» να αγοράσει το εμπόρευμα μητρότητα από τη baby sitter.

¹⁷ «Στη Βρετανία έγινε έκκληση προς τις γυναίκες να προσφέρουν εθελοντικά την εργασία τους. Η έκκληση απέτυχε τόσο στην περίπτωση των υπηρεσιών όσο και σ' αυτή της βιομηχανίας. Το Δεκέμβρη του 1941, απασχολούνταν 25 εκατομμύρια άνθρωποι από έναν ενεργό πληθυσμό (μεταξύ των ηλικιών 14 και 65) που υπολογιζόταν στα 33 και κάτι εκατομμύρια. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η κυβέρνηση αποφάσισε να στρατολογήσει γυναίκες. Εκκλήσεις έγιναν σε γυναίκες να προσφέρουν εθελοντικά την εργασία τους. Καθώς το κράτος αποδέχτηκε την ανάγκη να στρατολογηθούν οι γυναίκες (κάτι που δεν έγινε στην ίδια κλίμακα σε καμία από τις άλλες εμπλεκόμενες στον πόλεμο χώρες), ήταν αναγκασμένο να αντιμετωπίσει και τις συνέπειες αυτού του πράγματος. Καταρχήν, η βιομηχανία έπρεπε να προσαρμοστεί στις απαιτήσεις που είχε η οικιακή εργασία από τις γυναίκες. Έπειτα, το ίδιο το κράτος έπρεπε να αναλάβει κάποιες πτυχές αυτού του είδους εργασίας. Τρίτον, και εν μέρει εξαιτίας των δύο παραπάνω, το κράτος έπρεπε να κατακτήσει τη συνεργασία των γυναικών για τη στρατολόγηση. Έπρεπε να πειστούν να εκμεταλλευτούν την ευκαιρία που τους προσφερόταν για την έστω και προσωρινή απαλλαγή από την οικιακή εργασία.

Ο Ernest Bevin, υπουργός εργασίας, εξέδωσε το Μάρτη του 1941 ένα φυλλάδιο με το οποίο ωθούσε τους εργοδότες να ελαστικοποιήσουν τα ωράριά τους. Το φυλλάδιο περιλάμβανε μεταξύ άλλων τα εξής: '...τα ωράρια πρέπει να επιτρέπουν σε κάθε γυναίκα να έχει λογικό χρόνο στη διάθεσή της ώστε να κάνει τα ψώνια της σε βολικές ώρες. Σε περίπτωση απουσίας αυτού του διακανονισμού είναι πιθανό να παρατηρηθούν κοπάνες και δυσφορία'. Και '...πολλές εργάτριες θα έχουν συζύγους στις ένοπλες δυνάμεις, οι οποίοι θα έρχονται σπίτι με άδεια ανά διαστήματα. Προτείνεται να ξεκαθαριστεί σ' αυτές

τις γυναίκες ότι...σε τέτοιες περιπτώσεις θα τους δίνεται λογική άδεια από τη δουλειά'. 'Άλλες γυναίκες θα πρέπει πιθανόν να πηγαίνουν τα μικρά παιδιά τους στο σχολείο ή στο βρεφικό σταθμό πριν να έρθουν στη δουλειά. Θα πρέπει να γίνουν διακανονισμοί ώστε τα ωράριά τους να προσαρμοστούν σ' αυτές τις απαιτήσεις'.

Δεδομένων των προβλημάτων που θα προκαλούσε η αφαίρεση των ευθυνών του σπιτιού από τις παντρεμένες γυναίκες, η πιο περιζήτητη ομάδα εργατών ήταν, σύμφωνα με την ορολογία του υπουργείου εργασίας, το πλεονάζον ανειδίκευτο κινητικό γυναικείο εργατικό δυναμικό. Οι παντρεμένες γυναίκες με μικρά παιδιά και/ή παρόντα σύζυγο θεωρούνταν μη κινητικές. Η αναζήτηση για ανύπαντρες γυναίκες που θα μπορούσαν να μετακινούνται, επεκτάθηκε στη μάζα της 'αφανούς' γυναικείας εργασίας, των άνεργων ή υποαπασχολούμενων γυναικών στις αγροτικές περιοχές της Σκωτίας και της Ιρλανδίας, όπου έλαβε χώρα ένα συστηματικό και ημι-επίσημο λαθραίο κυνήγι. Ωστόσο, ενώ 'το πλεονάζον ανειδίκευτο κινητικό γυναικείο εργατικό δυναμικό' ήταν θεωρητικά η ιδανική λύση στο πρόβλημα της έλλειψης εργατικών χεριών, στην πράξη παρουσιάστηκαν προβλήματα πειθάρχησης. Η κινητικότητα που το έκανε περιζήτητο, η οποία βασιζόταν στην ελευθερία από τις ευθύνες του σπιτιού, δεν μπορούσε να προσαρμοστεί στην τυπική αφοσίωση στην εργασία.» - Penny Summerfield, *Women Workers in the Second World War*, στο *Capital and Class*, τεύχος 1.

¹⁸ «Το πρόβλημα δεν είχε να κάνει με οργανωμένη και σαφή αντίσταση. Οι γυναίκες στην Ecko δεν ήταν αρχικά οργανωμένες σε συνδικάτο. Γι' αυτό και το πρόβλημα δεν μπορούσε να αντιμετωπιστεί με τον ίδιο τρόπο που αντιμετωπίστηκε το πρόβλημα που προέκυψε ανάμεσα στα ανταγωνιστικά συμφέροντα των ανδρών εργαζόμενων και των εργοδοτών τους. Δηλαδή, με την ανάπτυξη μηχανισμών που θα περιορίσουν τις συγκρούσεις, όπως τα μικτά συμβούλια εργαζομένων και εργοδοτών, τα οποία επεκτείνουν τον έλεγχο των εργοδοτών στον χώρο εργασίας, εμπλέκοντας τους εργάτες στη λήψη αποφάσεων για «ασφαλή» θέματα όπως ο ρυθμός της εργασίας, ο χειρισμός των μηχανών, το επίπεδο της παραγωγής και οι συνθήκες στο εργοστάσιο (αλλά όχι για μη ασφαλή θέματα, όπως ο τύπος των μηχανημάτων και ο καταμερισμός της εργασίας - θέματα δηλαδή άμεσα συνδεδεμένα με την άντληση υπεραξίας). Με μια έννοια το πρόβλημα ήταν πιο δύσκολο για τους εργοδότες να το διαχειριστούν, ακόμη και αν ήταν λιγότερο πιθανό να έρθουν αντιμέτωποι με συλλογική, οργανωμένη απεργιακή δράση. Η Mass-Observation αναγνώρισε το πρόβλημα ως πρόβλημα απουσίας 'υπευθυνότητας' για τη δουλειά από τη μεριά των γυναικών. Αυτό μαρτυρούσε την αλλοτρίωση των εργατών προς το προϊόν και την παραγωγική διαδικασία. Οι εργοδότες της Ecko είχαν προσπαθήσει να κοινωνικοποιήσουν τις γυναίκες γρήγορα και φτηνά, τεμαχίζοντας την εργασιακή διαδικασία. Όμως, με τον τρόπο αυτό ελαχιστοποίησαν την πιθανότητα να αφοσιωθούν οι γυναίκες στη δουλειά τους, ως τέτοια, και προκάλεσαν πολλές μορφές μικρο-αντίστασης στην εργασία. από το να ξαπλώνουν πάνω στις μηχανές και να μη κάνουν τίποτα, μέχρι τη λεγόμενη 'φλυαρία της τουαλέτας' η οποία σήμαινε το να κάθονται στην τουαλέτα και να κουβεντιάζουν, να πλέκουν ή να μην κάνουν τίποτα για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Η οργάνωση των γυναικών σε συνδικάτα ήταν μια από τις λύσεις που προτάθηκαν για το πρόβλημα της χαμηλής παραγωγικότητας. Το κράτος, τα συνδικάτα και οι αριστερές ομάδες πίεσαν προς αυτή την κατεύθυνση. Αυτό ήταν υπέρ των εργοδοτών, μιας και μια δικιά τους αντίστοιχη πρωτοβουλία θα έβρισκε αντίσταση, ειδικά από τα υπάρχοντα μέλη των συνδικάτων. Η οργάνωση σε συνδικάτα ήταν υπέρ των συμφερόντων των εργοδοτών, στο βαθμό που μπορούσε να παρακινήσει τις γυναίκες να δουλέψουν, δεδομένης της δέσμευσης των συνδικάτων για την νίκη στον πόλεμο και της έντονης ηθικής της εργασίας που τα χαρακτήριζε. Θα λειτουργούσε ως μια μορφή πειθάρχησης, μέσω της ενσωμάτωσης απρόβλεπτων και διάσπαρτων μορφών αντίστασης σε αποδεκτές μορφές αγώνα. Όποια κι αν ήταν η δυνατότητα αυτών των μορφών αγώνα στη μάχη ενάντια στον καπιταλισμό, αρχικά τουλάχιστον η ενσωμάτωσή τους αυτή έκανε την άντληση υπεραξίας από την εργασία ευκολότερη για τον εργοδότη.» - Penny Summerfield, οπ.π.

¹⁹ Η οικογένεια αποτελεί μια μορφή κοινωνικής οργάνωσης που καθορίζεται αλλά και διαμεσολαβεί τις κοινωνικές σχέσεις. Έτσι, πρώτα απ' όλα, η οικογένεια εξελίσσεται και ο ρόλος της αλλάζει καθώς εξελίσσονται ιστορικά οι κοινωνικές σχέσεις. Η μετεξέλιξη που συντελείται με την επικράτηση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής είναι η σταδιακή μετάβαση από τη διευρυμένη πατριαρχική στην πυρηνική οικογένεια. Καθώς εξελί-

σεται η σχέση κεφάλαιο η οικογένεια αποτελεί παραγωγική μονάδα σε όλο και μικρότερο βαθμό. Η οικογένεια στον καπιταλισμό, είτε σαν οικονομική λειτουργία, σα μηχανισμός αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης και σα μονάδα κατανάλωσης, είτε σαν ιδεολογικός μηχανισμός, συνυφαίνεται με τις κοινωνικές σχέσεις εξουσίας και τις σταθεροποιεί.

²⁰ «Αν όλοι οι αστοί, σα μια μάζα και ταυτόχρονα, επρόκειτο να παραβιάζουν τους αστικούς θεσμούς, θα έπαυαν να είναι αστοί αυτό, βέβαια, ποτέ δεν το κάνουν και με κανέναν τρόπο δεν εξαρτιέται από τις επιθυμίες τους και τη θέληση τους. Ο ακόλαστος αστός παραβιάζει το γάμο και κάνει κρυφά μοιχεία, ο έμπορος παραβιάζει τους θεσμούς της ιδιοκτησίας στερώντας την ιδιοκτησία των άλλων με την κερδοσκοπία, τη χρεοκοπία κλπ., ο νεαρός αστός γίνεται ανεξάρτητος από την οικογένεια του, αν μπορεί, καταργώντας στην πράξη την οικογένεια, στο βαθμό που αφορά αυτόν τον ίδιο. Αλλα γάμος, ιδιοκτησία και οικογένεια παραμένουν απρόσβλητα, στη θεωρία, διότι αποτελούν την πρακτική βάση που πάνω της η αστική τάξη έχει οικοδομήσει την κυριαρχία της, και διότι στην αστική τους μορφή αποτελούν τους όρους που κάνουν τον αστό αστό, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που η συνεχής παραβίαση του Νόμου κάνει τον θρήσκο Εβραίο ένα θρήσκο Εβραίο. Αυτή η στάση του αστού απέναντι στους όρους της ύπαρξής του αποκτάει μια από τις καθολικές της μορφές στην αστική ηθική... Η αστική διάλυση της οικογένειας... δεν εμποδίζει την ίδια την οικογένεια να συνεχίζει πάντοτε να υπάρχει. Η βρώμικη ύπαρξη της έχει το αντίβαρο της μέσα στην Ιερή έννοια της, μέσα στην επίσημη φρασεολογία και την καθολική υποκρισία... Ο εσωτερικός οικογενειακός δεσμός είχε διαλυθεί, οι ξεχωριστοί συντελεστές που αποτελούσαν την έννοια της οικογένειας είχαν διαλυθεί, λόγου χάρη η υπακοή, η ευσέβεια, η πίστη στο γάμο κλπ. 'Αλλά το πραγματικό σώμα της οικογένειας, η σχέση ιδιοκτησίας, η αποκλειστική στάση απέναντι σε άλλες οικογένειες, η υποχρεωτική συνοίκηση σχέσεις που δημιουργούνται από την ύπαρξη των παιδιών, τη δομή των σύγχρονων πόλεων, το σχηματισμό του κεφαλαίου, κλπ. όλα αυτά διατηρήθηκαν, διότι η ύπαρξη της οικογένειας έγινε αναγκαία από τη σύνδεση της με τον τρόπο παραγωγής, που υπάρχει ανεξάρτητα από τη θέληση της αστικής κοινωνίας». - Κ. Μαρξ, Φ. Ένγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, εκδόσεις Gutenberg.

²¹ «Αυτό που είναι σήμερα γνωστό ως ομοφυλοφιλική κοινότητα είναι το αποτέλεσμα ενός κοινωνικού κινήματος που αναγκάστηκε να οπισθοχωρήσει. Για να πάρουμε απλώς το παράδειγμα της Νέας Υόρκης, γύρω στα 1900 υπήρχε μια ανοιχτή και ενεργή ανδρική ομοφυλοφιλική κουλτούρα, με ισχυρό το στοιχείο της εργατικής τάξης, η οποία ήταν συναναστρεφόταν με περιοχές ετεροφυλόφιλων και μαύρων, μπαρ και μουσική. Κατεστάλη τις δεκαετίες του '20 και του '30. Η φημισμένη 'εξέγερση του Stonewall' (Stonewall-riot, 27 Ιούνη 1969) ενάντια στις παρενοχλήσεις και τους ξυλοδαρμούς από την αστυνομία δεν ήταν ένα αμιγώς ομοφυλοφιλικό γεγονός. Πράγματι, το συνειδητό μίσος των μπάτσων κατευθυνόταν ενάντια στους ομοφυλόφιλους, αλλά η αιτία του γεγονότος και η απάντηση των ανθρώπων πήγε πέρα από το ζήτημα του φύλου ή το όριό του. 'Παράλογη, αυθόρμητη, πυρετώδης, γεννημένη από την οργή του λούμπεν προλεταριάτου' (Benderson), η ταραχή ένωσε τραβεστί, πόρνες και άστεγους νέους σε μια εξέγερση που ήταν περισσότερο κοινωνική παρά προσανατολισμένη από το φύλο, σε μια περίοδο βαθιάς αναταραχής σε όλες τις ΗΠΑ και σε όλο τον κόσμο. Είναι η αποτυχία αυτών των κοινωνικών δυνάμεων να συμπυκνωθούν σε επαναστατική δράση που επανέφερε το διαχωρισμό ανάμεσα σε κατηγορίες και γέννησε το σλόγκαν της 'Δύναμης των Ομοφυλόφιλων' (Gay Power), μαζί με τη 'Δύναμη των Μαύρων' (Black Power) και ένα σωρό άλλες. Λογικά λοιπόν, οι ομοφυλόφιλοι αργότερα μετατράπηκαν σε μια εσωστρεφή κοινότητα, ορίζοντας τον εαυτό τους με βάση αυτό που υποτίθεται ότι τους διαφοροποιεί από τους άλλους ανθρώπους, και όχι με βάση αυτό που έχουν κοινό με τους άλλους. Τα τεράστια πλήθη που τώρα κάνουν πορείες και διασκεδάζουν στην παντελώς ακίνδυνη και ιδιαίτερα εμπορική Γκέι Παρέλαση στις 27 Ιουνίου δε συνειδητοποιούν ότι χορεύουν πάνω σε κοινωνικές ήττες του παρελθόντος.» - Troploin 2003, *Moral disorder*, πρόλογος στη Σουηδική μετάφραση του *For a World Without Moral Order*, το οποίο δημοσιεύτηκε στο 1^ο τεύχος του περιοδικού *La Banquise* το 1983.

²² Παραφράζοντας λίγο τον Γκυ Ντεμπόρ.

²³ Ο λόγος που αναφέρουμε την πορνεία είναι ότι σύμφωνα με τα στοιχεία που έχουμε εμείς υπόψη μας είναι σημαντικό το τμήμα των γυναικών που εξαναγκάζονται με μορφή δουλείας στην πορνεία και όχι με τη μορφή της μισθωτής εργασίας.

²⁴ «Η γυναίκα αποτελεί αρχικά το κεντρικό αντικείμενο της πορνογραφίας, μιας βιομηχανίας που στη δεκαετία του 1980 είχε στις ΗΠΑ ετήσιο κύκλο εργασιών 8 δις. δολαρίων, φτάνοντας στα 12 δις τα τελευταία χρόνια. Το ίδιο συμβαίνει με τη μόδα, της οποίας τα 'αντικείμενα' και οι 'στόχοι' ανήκουν συνηθέστατα στο γυναικείο φύλο, αλλά και με τη διαφήμιση. Η διαφήμιση αυτοκινήτων, ποτών και πολλών άλλων προϊόντων έχει σαφείς σεξουαλικές αναφορές και κεντρικό στοιχείο τις γυναίκες ως ενσάρκωση του υπό πώληση εμπορεύματος, δηλαδή της απόλαυσης που μας υπόσχεται. Ανάλογα συμβαίνουν με την ύλη των περισσότερων περιοδικών μαζικής απεύθυνσης που εξηγούν στις γυναίκες πώς πρέπει να πουλιούνται (και τι προϊόντα θα τις βοηθήσουν σε αυτό) και στους άνδρες τι πρέπει να αγοράσουν. Οι γυναίκες (και προπάντων το γυναικείο σώμα) πωλείται συνεπώς στους άνδρες αλλά και σε άλλες γυναίκες. ...Η γυναίκα ανατρέφεται και εκπαιδεύεται για να αποτελεί αντικείμενο ιδιοκτησίας και έχει τιμή στην αγορά. Είναι εμπόρευμα με ημερομηνία λήξης και αντικαταστάσιμο αφού έχει εμπορευματική αξία ως ορισμένη ηλικία, ανάλογα και με τη συντήρησή της. Αυτό εξηγεί γιατί, για παράδειγμα, νέες και ωραίες γυναίκες προσφέρονται για να πουλήσουν καινούρια μοντέλα αυτοκινήτων, μπύρες και άλλα προϊόντα απευθυνόμενα κυρίως σε άνδρες, ενώ μια ηλικιωμένη κυρία με άσπρα μαλλιά το πολύ-πολύ να είναι κατάλληλη για να πουλάει απορρυπαντικά και γλυκίσματα.» - Από άρθρο της Ana Lucia Sabadell στο 85^ο τεύχος του περιοδικού ΘΕΣΕΙΣ.

²⁵ Ακούστε με προσοχή το γνωστό τραγούδι που ερμηνεύει ο κ. Μαζωνάκης που εκφράζει με αλλοτριωμένο τρόπο τα βιώματα ενός κομματιού των προλεταρίων ανδρών.

²⁶ Μια πολύ ενδιαφέρουσα συζήτηση γύρω από την παραγωγικότητα της κατανάλωσης υπάρχει στα τεύχη 9 και 11 του περιοδικού Τα Παιδιά της Γαλαρίας.

²⁷ «Η άμισθη ιδιότητα της οικιακής εργασίας με τη σειρά της υπήρξε το πιο ισχυρό όπλο για την ενίσχυση της κοινής αντίληψης ότι η οικιακή εργασία δεν είναι εργασία εμποδίζοντας έτσι τις γυναίκες να αγωνιστούν ενάντια σ' αυτή, με εξαίρεση τον κατ' ιδίαν καυγά, απ' την κουζίνα στην κρεβατοκάμαρα, που όλη η κοινωνία συμφωνεί να γελοιοποιήσει, υποβιβάζοντας έτσι, παραπέρα τον πρωταγωνιστή ενός αγώνα. Μας βλέπουν σαν κακεντρεχείς γλωσσοκοπάνες, όχι σαν αγωνιζόμενους εργάτες.» - Sylvia Federicci, *Η πολιτική οικονομία της γυναικείας απελευθέρωσης*, απόσπασμα που χρησιμοποιήθηκε στο τεύχος 9 των Παιδιών της Γαλαρίας. Στα ελληνικά το συγκεκριμένο κείμενο κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος.

²⁸ Sylvia Federicci, όπ.π.

²⁹ George Caffentzis, από τη συνέντευξη που έδωσε στο περιοδικό Τα Παιδιά της Γαλαρίας το 2000, η οποία δημοσιεύεται στο τεύχος 9.

³⁰ Το 2002 στην Ισπανία υπήρχαν 393.500 νοικοκυριά με οικιακή βοηθό (σ' αυτό το κομμάτι της εργασίας απασχολούνται κατά πλειοψηφία γυναίκες) και περίπου το 60% των οικιακών βοηθών βρίσκονταν στη μαύρη και υπόγεια οικονομία. Τα γραφεία εύρεσης εργασίας στο Ηνωμένο Βασίλειο δίνουν τον αριθμό των 928.000 περίπου απασχολούμενων σε νοικοκυριά για τη χρονιά του 1998. Ο μέσος εβδομαδιαίος μισθός είναι 30 λίρες για 4,5 ώρες εργασίας - αντιστοιχεί σε 6.70 λίρες την ώρα. Έρευνα που έγινε από τον Morphy Richards το 2005, δείχνει ότι το 8% των αγγλικών νοικοκυριών απασχολεί καθαρίστρια και ο συνολικός ετήσιος μισθός των τελευταίων ανέρχεται γύρω στα 2,8 δισεκατομμύρια λίρες. Επίσης, το 31% αυτών που πήραν μέρος στην έρευνα δήλωσε ότι ενώ δεν έχει προς το παρόν καθαρίστρια, θα ήθελε να αποκτήσει. Η ηλικιακή ομάδα που εξέφρασε σε μεγαλύτερο βαθμό την επιθυμία αυτή είναι μεταξύ των 30 και των 44 ετών. Ωστόσο, το 68% των γυναικών που είχαν παιδιά εργάζονταν την άνοιξη του 2003 στην Αγγλία. Επομένως, μπορεί κανείς να υποθέσει ότι όλο και περισσότερες γυναίκες απασχολούνται στη φροντίδα των παιδιών. Σήμερα στις ΗΠΑ, το 65% των γυναικών που έχουν παιδιά εργάζονται, συγκρινόμενο με το 15% του 1950.

³¹ Τα στατιστικά στοιχεία είναι από την αναλογιστική μελέτη του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ.

³² Εξάλλου η «ισότητα» είναι ο θεωρητικός θεμέλιος λίθος της καπιταλιστικής αντίληψης για την κοινωνία ως αθροίσματος ατόμων με ξεχωριστά ατομικά, εγωιστικά συμφέροντα. Όμως σε μια κοινωνία οργανωμένη με βάση το κέρδος και την εκμετάλλευση η «ισότητα» είναι μόνο γλυκερή ουτοπία καθώς οι κοινωνικές σχέσεις αντανακλώνται στην κοινωνική ιεραρχία. Αντί της ψευτο-ισότητας που του προτείνουν το προλεταριάτο στους αγώνες του δημιουργεί **σχέσεις κοινότητας**.

³³ Όσον αφορά στην ανεργία κατά φύλο, παρατηρείται επιδείνωση της κατάστασης απασχόλησης των γυναικών, με ποσοστά ανεργίας υψηλότερα από αυτά των ανδρών. Οι άνεργες γυναίκες από 173.700 το 1990 έφθασαν 225.200 το 1992, ενώ οι άνεργοι άνδρες το ίδιο χρονικό διάστημα από 107.400 αυξήθηκαν σε 150.800. Η ανεργία των γυναικών ξεπερνά τον Κοινοτικό μέσο όρο του 11 %, ενώ το ποσοστό των γυναικών κάτω των 25 ετών που είναι άνεργες αποτελεί το 50% του συνολικού αριθμού των ανέργων γυναικών. Επίσης, από στοιχεία, πάλι, της ΕΣΥΕ προκύπτει ότι πάνω από 820.000 γυναίκες μεταξύ 25 και 49 χρόνων παραμένουν αδρανείς. Απροσδιόριστος αλλά πάντως ικανός αριθμός από τις εκατοντάδες χιλιάδες αυτές αδρανείς γυναίκες εργάζεται είτε φασόν στο σπίτι είτε σε οικογενειακές (του συζύγου) επιχειρήσεις είτε σε αγροτικές ασχολίες.

³⁴ Μια Δευτέρα, τον Αύγουστο του 1974, εκατοντάδες εργάτες διαπίστωσαν ότι το εισιτήριο του λεωφορείου που τους μετέφερε στη δουλειά τους από το Πινέρολο στο Τορίνο είχε αυξηθεί κατά 30%. Μέσα σε μια εβδομάδα, οι εργάτες είχαν τυπώσει δικά τους εισιτήρια και τα πουλούσαν στην παλιά τιμή. Η αρχική αντίδραση της ιδιοκτήτριας εταιρείας ήταν να ακυρώσει τα δρομολόγια, πράγμα που σήμαινε όμως ότι οι εργάτες δεν μπορούσαν να πάνε στη δουλειά τους. Μετά από μερικές ημέρες πίεσης, τα εισιτήρια επαναφέρθηκαν στην προηγούμενη τιμή. Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, η πρακτική αυτή της **αυτομείωσης** διαχύθηκε σε ολόκληρη τη βιομηχανοποιημένη περιοχή του Τορίνο και στη συνέχεια και στην υπόλοιπη Ιταλία. Ακολούθησε ένα σημαντικό κύμα αγώνων στο πεδίο της κοινωνικής αναπαραγωγής, με κέντρο την αυτομείωση των λογαριασμών για το ηλεκτρικό ρεύμα. Καταρχήν, ο αγώνας αυτός έβγαλε τις προλεταριακές αρνήσεις από το εργοστάσιο και τις μετέφερε στο έδαφος της γειτονιάς. Οι προλετάριοι δεν μάχονταν πλέον ως εργάτες στο χώρο εργασίας τους, αλλά ως προλετάριοι που προκαλούν μια ρήξη ανάμεσα στην κοινωνική αναπαραγωγή τους και στη διαμεσολάβηση της αξίας. Η αύξηση της τιμής του ηλεκτρικού ρεύματος αποτελούσε μια ένταση της εκμετάλλευσης της εργασίας των νοικοκυρών στο σπίτι, οι οποίες αναγκάζονταν να χρησιμοποιούν λιγότερο της ηλεκτρικές συσκευές. Έτσι, οι γυναίκες απέκτησαν ένα σημαντικό ρόλο μέσα στον αγώνα, βρίσκοντας το πεδίο να αναδείξουν την εκμεταλλευτική φύση της άμισθης δραστηριότητάς τους, ενώ ταυτόχρονα βρέθηκε ένα νήμα σύνδεσης με τους άντρες προλετάριους, από το μισθό των οποίων αφαιρούταν τώρα ένα μεγαλύτερο κομμάτι για την πληρωμή του ηλεκτρικού ρεύματος. Ταυτόχρονα, στο πεδίο της γειτονιάς μπόρεσε να υπάρξει ένας μεγαλύτερος βαθμός αυτονομίας του αγώνα, καθώς οι διαμεσολαβητικοί μηχανισμοί των συνδικάτων ήταν εκεί ανεπαρκείς σε σχέση με το εργοστάσιο. Σε πολλές γειτονίες το κεντρικό σύνθημα δεν ήταν «50% μείωση», αλλά «ας πληρώνουμε τις τιμές οι οποίες χρεώνονται στα αφεντικά», που σήμαινε μείωση πάνω από 75%.

³⁵ Το κίνημα των *riqueteros* γεννήθηκε το 1997 (στα τελευταία χρόνια της οικονομικής άνθισης υπό το νεοφιλελεύθερο Περονιστή Menem) στην πόλη της Sarta, όπου χιλιάδες εργάτες είχαν απολυθεί λόγω της ιδιωτικοποίησης πετρελαιοπαραγωγικών μονάδων. Μια σειρά από ιδιωτικοποιήσεις έλαβαν χώρα στην Αργεντινή κατά τη δεκαετία του 1990, πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα τη μεγάλη συρρίκνωση του εργαζόμενου πληθυσμού και τη σημαντική αύξηση των επισφαλών. Είναι ενδιαφέρον ότι στην πόλη της Sarta τον πρωταγωνιστικό ρόλο είχαν οι γυναίκες των απολυμένων εργατών, τη στιγμή που οι τελευταίοι είχαν βυθιστεί σε απόγνωση. Απαιτώντας την ικανοποίηση των βασικών αναγκών των παιδιών τους, οι γυναίκες αυτές εφάρμοσαν πρακτικές όπως το κλείσιμο των αυτοκινητόδρομων και μετέφεραν τις διαδηλώσεις σε δημόσιους χώρους έξω από το εργοστάσιο.

³⁶ Υπάρχουν και οι γυναίκες που ντρέπονται για το γεγονός ότι «δεν μπορούν» να γράψουν αλλά απαιτούν ταυτόχρονα το σεβασμό σ' αυτή την «ανεξήγητη» αδυναμία τους. Πιστεύουν πως επειδή «ειλικρινά παραδέχονται» ότι «δεν μπορούν» (ενώ στην ουσία αποδέχονται την αλλοτριωμένη εκδοχή της ανδρικής «θεωρίας») θα αποφύγουν την κριτική στις απόψεις τους.

³⁷ Φυσικά υπάρχουν και οι περιπτώσεις του θεαματικού ρόλου των εκδικητριών. Διαβάζουμε για τη Rote Zora: «Ένα από τα κίνητρα της βίας τους ήταν να ξεφύγουν από την, αναγόμενη στη φύση, κατηγοριοποίηση 'θηλυκό ίσον παθητικό', ώστε να ανατρέψουν τον ισχυρισμό ότι η γυναίκα δεν μπορεί να αμυνθεί μόνη της και να αντισταθεί ως αυτόνομο πολιτικό υποκείμενο. Ένα δεύτερο κίνητρο αυτού του τρόπου αγώνα τους θεμελιωνόταν στο ότι η σεξιστική βία γίνεται ορατή μόνο μέσω της αντίστασης σε αυτήν. Η σεξιστική βία είναι καθημερινή και νομιμοποιημένη, οπότε δε γίνεται αντιληπτή παρά μόνο αν απαντηθεί. Με αυτό ήθελαν να δείξουν ότι η αδικία και η βία δεν είναι μόνο δομική αλλά υπάρχουν και θύτες, οι οποίοι μάλιστα είναι τρωτοί. Από αυτή τη λογική απέρρευε κι ένα από τα γνωστά συνθήματά τους 'Τα γουρούνια έχουν ονόματα! Γυναίκες ψάξτε τις διευθύνσεις!'.»

³⁸ Στους κυρίους (και στις κυρίες φυσικά, μην κατηγορηθούμε για σεξισμό!) που έγραψαν ή απλώς συμφώνησαν στο να εκδοθεί αυτή η μπροσουρά ταιριάζει το ακόλουθο απόσπασμα από τη δεύτερη θέση του Μαρξ για το Φόιερμπαχ: «Η συζήτηση για την πραγματικότητα ή τη μη-πραγματικότητα μιας σκέψης που είναι απομονωμένη από την πρακτική είναι ένα καθαρά **σχολαστικό** ζήτημα.»

³⁹ Σε τοίχο του ΑΠΘ εμφανίστηκε το σύνθημα «Όποιος έχει αρχίδια ας τα κόψει να τελειώνουμε».

⁴⁰ Ο όρος πρωτοχρησιμοποιήθηκε στα τέλη του 19ου αιώνα στη Γαλλία αρχικά από τον Αλέξανδρο Δουμά υιό, αλλά πήρε ουσιαστικά το μετέπειτα περιεχόμενό του όταν χρησιμοποιήθηκε κατ' επανάληψη από τη Γαλλίδα υπέρμαχο των γυναικείων δικαιωμάτων Hubertine Auclert. Μέσα σε μια δεκαετία ο όρος είχε αρχίσει να μεταφράζεται σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες και χρησιμοποιούνταν ευρύτατα στην Αγγλία, την Ισπανία, την Ιταλία, το Βέλγιο, τη Γερμανία, τη Ρωσία, την Ελλάδα. Στην Αμερική, ο όρος άργησε να χρησιμοποιηθεί (μετά το 1910) και σύντομα απέκτησε πολύ συγκεκριμένες συνδηλώσεις, αφορώντας στις γυναίκες εκείνες που κυρίως ως μέλη του Εθνικού Γυναικείου Κόμματος (National Woman's Party), μετά τη χορήγηση της ψήφου, είχαν ένα συγκεκριμένο στόχο: την κατοχύρωση ίσων νομικών δικαιωμάτων σε όλο το εύρος της νομοθεσίας, χωρίς συσχέτιση με άλλες γυναικείες διεκδικήσεις (συνδικαλιστικές, ειρηνιστικές, ενδο-οικογενειακές κλπ). Μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα οι Αμερικανίδες χαρακτήριζαν το κίνημά τους ως «Κίνημα για τα δικαιώματα της γυναίκας» (Woman's Rights Movement).

⁴¹ Εδώ αναφερόμαστε τόσο στο φιλελεύθερο όσο και στο ριζοσπαστικό φεμινισμό. Η περίπτωση των μαρξιστριών φεμινιστριών είναι διαφορετική και ιδιαίτερα εντός της η τάση των αυτόνομων φεμινιστριών, οι οποίες άνοιξαν νέους δρόμους στην ανάλυση της γυναικείας υποτέλειας και του ίδιου του καπιταλισμού.

⁴² Θυμάστε το πασίγνωστο αναρχικό σύνθημα «Ούτε φασισμός, ούτε **δημοκρατία**, κάτω ο κρατισμός ζήτω η αναρχία»; Είναι περίεργο εκείνοι που αποκαλούν τους εαυτούς τους αναρχικούς να τάσσονται με τη δημοκρατία η οποία σε οποιαδήποτε μορφή της δε συνάδει με την αναρχική πολιτική παράδοση.

⁴³ Είναι γνωστός ο βαυκαλισμός κάποιων φεμινιστριών και φεμινιστών με τις μητριαρχικές κοινωνίες.

Επειδή μείναμε σιωπηλές για πάρα πολύ καιρό
επειδή μας είπαν ότι είμαστε πράες και γλυκές, αλλά πάντοτε λάθος
επειδή περάσαμε τη ζωή μας ως υποδεέστερες
γνωρίζουμε πως λειτουργεί η καταπίεση
επειδή καταπιεστήκαμε

Όμως ήρθε τώρα η ώρα
η ώρα που περιμέναμε
είναι η ώρα για να ηχήσει το τύμπανο
είναι η ώρα για να κάνουμε εμείς τους Νόμους....

Ακούστε λοιπόν τι θεσπίσαμε
Κάθε ιδιοκτησία είναι έγκλημα
έγκλημα απληστίας-Κάθε άντρας κ γυναίκα
ας τα κατέχουν όλα από κοινού
κι η μεγαλύτερη μερίδα σ' εκείνους με τη μεγαλύτερη ανάγκη!

Επειδή τη ζωή μας κλέβατε απ' την αρχή της ιστορίας-
όχι άνθρωποι αλλά πόρνες, δούλες και σύζυγοι
Επειδή γνωρίζουμε ότι η απληστία σας γίνεται κλεισιά
τις τσέπες σας θα γυρίσουμε ανάποδα μέχρι
ν' αδειάσουν εντελώς

Όμως ήρθε τώρα η ώρα
η ώρα που περιμέναμε
είναι η ώρα για να ηχήσει το τύμπανο
είναι η ώρα για να κάνουμε εμείς τους Νόμους....

Ακούστε λοιπόν τι διακηρύξαμε:
Κάθε ληστεία ειν' άσκοπη κι ανόητη
Κάθε κατεργαριά και κλεισιά
μια αίσθηση δυσάρεστη αφήνει
Λοιπόν, όλο το ρευστό του έθνους πρέπει να μοιραστεί τώρα!

Ήρθε επιτέλους η ώρα
να γκρεμίσουμε τις πόρτες των φυλακών
να γευτούμε λίγη χαρά
να τακτοποιήσουμε παλιούς λογαριασμούς
Είναι η ώρα για να κάνουμε εμείς τους Νόμους....

